

Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü

COLIN CROUCH

51
4
0]

AÇILIMKİTAP

Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü

Colin Crouch

Warwick Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde Yönetim
ve Kamu İdaresi Profesörü.

Colin Crouch

Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü

Türkçesi: Uğur Gezen

AÇILIM KİTAP

açılımkitap
halıcılar cad. kocaoğlu apt.
no: 38/1 d:4 fatih-istanbul
tel: 0212 520 98 90 - 631 12 50
www.acilimkitap.com
bilgi@acilimkitap.com

neoliberalizmin garip ölümsüzlüğü
colin crouch

açılımkitap: 60
1:1 atlas dizisi: 1
dizi editörü: selim karlıtekin
yayın hazırlık: alperen gençosmanoğlu
the strange non-death of neoliberalizm / polity press -2011

yayınevi sertifika no: 22787

ısbn: 978-9944-105-54-5

birinci baskı: ocak 2014

kapak: tekin öztürk
içdüzen: ahmet yanar

baskı-cilt: şenyıldız mat. hed. eşy. tek. san. tic. ltd. şti
maltepe gümüşsuyu cad. dalgıç iş merkezi k:1 no:3
topkapı-istanbul tel: 0212 483 47 91
matbaa sertifika no: 11964

açılımkitap pınar yayınları tic. ve san. a.ş'nin tescilli markasıdır.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 7
Önsöz 9
Kitap Hakkında 13
Neoliberalizmin Sabık Geçmişi 15
Piyasa ve Sınırları 39
Piyasanın Şirketler Tarafından Ele Geçirilmesi 63
Özel Şirketler ve Kamu Girişimleri 87
Özelleştirilmiş Keynesçilik:
Disiplin Yerine Borç 113
Şirket-Siyaset Kördüğümünden Kurumsal Sosyal
Sorumluluğa 141
Değerler Ve Sivil Toplum 161
Doğrudan Geriye Ne Kaldı? 179
Kaynakça 197
Ek Okumalar 199

TEŞEKKÜR

Bu kitaptaki fikirleri yıllarca dinleyip katkıda bulunduğu için Joan Crouch'a; ilk taslaklardan birini okumak gibi bahtsız bir görevi üstlenip beni sosyal bilimler İngilizcesini okunabilir bir şeye döndürmek için ikna etmeye çalıştığı için Mari Prichard'a; iktisat ile ilgili birkaç noktada tavsiyeleri için Mark Harrison'a; ders verirken ve çalışırken argümanlarımın çoğunu geliştirdiğim Warwick Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası Yönetim ve Kamu İdaresi Merkezi'ndeki meslektaşlarım ve öğrencilerime ve ilk taslağımın geliştirilmesi için çok kibar ve yapıcı tavsiyeler veren Polity'nin üç adsız hakemine minnettarım. Hiçbirinin tavsiyesini dinlemediğim ve benimle aynı fikirde olmadıkları için, burada gözüken hiçbir şeyden sorumlu değildirler.

ÖNSÖZ

2008'den 2009'a geçerken gerçekleşen mali çöküş, batı dünyasını ve dünyanın diğer birçok kısmını 1970'lerin sonlarından beri idare eden iktisadi fikirler için büyük bir krizin işaretçisi gibi gözüküyordu. Bu fikirler genellikle 'neoliberalizm' adı altında toplanır. Neoliberalizmin birçok dalı ve çeşidi vardır, ancak hepsinin arkasında tek bir baskın tema bulunur: bireylerin maddi çıkarlarını büyütmeye çalıştığı serbest piyasalar insanın arzularını tatmin etmenin en iyi yöntemini sağlar ve piyasalar, en iyi ihtimalle verimsiz olan, en kötü ihtimalle de özgürlüğe karşı en büyük tehdit olan devletler ve siyasete tercih edilmelidir.

Mali çöküş bu fikirlere karşı çıktı, çünkü işin içinde dünyanın en büyük bankaları vardı. Piyasaların en safında faaliyet gösteren kar odaklı öznelerdi onlar, tüm yaptıklarıyla insanlığın toplam refahına nasıl katkıda bulunmamış olabilirlerdi ki? En ileri iktisat kuramı kontrolsüz finans piyasalarının kendi kendisini düzelteceğini kanıtlamışken, nasıl olurdu da muhtemelen insanlık tarihindeki en sofistike piyasa biçimi olan bugünün finans piyasaları böylesine büyük bir belaya çatabilirdi? Hükümetlerin piyasada şirketlerden çok daha verimsiz olduğunu ve hükümet piyasaya ne kadar az karışırsa o kadar hayırlı olacağını

bizzat hükümetlerden bile duymuşsak, neden bankalar kendilerini güçlüklerinden kurtarmak için hükümetlere yönelip muazzam miktarlarda para istediler? Peki, hükümetler neden bankaların tezlerini kabul etti? Büyük bankaların 'batmayacak kadar büyük' olduğu ve başları derde girdiğinde hükümetlerle vergi mükelleflerinin derhal yardım etmesi gerektiği doğru mudur? Bu doğruysa, piyasaların başarabileceklerinin kesin limitleri olduğunu ve neoliberalizmin esas iddialarının kusurlu bulunduğunu itiraf etmiyor muyuz?

George Dangerfield, 1936'da *The Strange Death of Liberal England* [*Liberal İngiltere'nin Garip Ölümü*] (London: Constable) başlıklı bir kitap yayınladı. İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılın son yıllarına hakim olan siyasi fikirlerin ve siyasal partinin yirminci yüzyıl başlarında bir anda çökmesini açıklamaya çalışıyordu. Ancak bugün buna eşdeğer görev, neoliberalizmin bu krizden sonra neden öleceğini *değil*, tam tersini açıklamaktır: nasıl olup da neoliberalizmin bu mali çöküşten siyasi olarak hiç olmadığı kadar güçlü çıkmaktadır. Mali kriz bankaları ve bankaların hareket tarzlarını ilgilendirirken, krizin çözümü çoğu ülkede refah devleti ve kamu harcamalarında tek kalemde kesinti yapma ihtiyacı olarak tanımlanmıştır. Ve bugün bu konu tek bir ülkeyle sınırlı değildir, zira neoliberalizm uluslararası, hatta küresel bir hadisedir. Dolayısıyla bugün anlamamız gereken şey, neoliberalizmin garip ölümsüzlüğüdür.

Bu açmazın merkezindeki sorun, ideolojik olarak saf neoliberalizmin aksine, gerçekte var olan neoliberalizmin serbest piyasalara kesinlikle iddia ettiği kadar bağlı olmamasıdır. Kendisini daha ziyade, dev şirketlerin kamusal yaşamı himayeleri altına almasına adamıştır. Birçok toplumda siyasi çatışmalara hakim olan piyasayla devlet arasındaki yüzleşme, ikisinden de daha kudretli olan ve işleyişlerini dönüştüren bu üçüncü gücün varlığını gizler. Yirmi birinci yüzyıl başlarında siyaset, önceki yüzyılda başlayıp krizle zayıflamaktan ziyade vurgulanan bir eğilimi sürdürerek, kesinlikle bir yüzleşme halini değil, bu üç kuvvetin tamamı arasında bir tür rahatlatıcı uyum halini

almıştır. Bu kitabın esas hedeflerinden biri piyasa ve devlet etrafında düzenlenmesine devam edilen siyasi tartışmaların, bu önemli hadisenin ortaya çıkardığı sorunları neden ıskaladığını göstermek olacak.

Şirketlerin siyasi gücü en bariz şekliyle, öncelikli olarak ABD Kongresi'nde, ama ayrıca diğer birçok meclis ve hükümette gerçekleşen olağanüstü lobicilik faaliyetlerinde görülür. Bu siyasi güç, 'rejim alışverişi' yapma kapasitesine sahip ulusaşırı şirketler yatırımlarını dünyanın neresine yapacaklarını seçerken de hayli göz önündedir. Ancak bu hadiseler başka faktörlerle kayda değer şekilde güçlendirilir. İlki hükümetlerin giderek artan sıklıkla, kendi faaliyetlerinin çoğunun teslimi için özel sektörle taşeronluk sözleşmesi yapma eğilimidir ve bu durumda özel sektör kamu politikalarını biçimlendirme sürecine dahil olur. İkincisi, şirketlerin asıl iş faaliyetlerini yürütmenin ötesine geçerek görevler üstlendiği bir süreç olan kurumsal sosyal sorumluluğun büyümesidir. Üçüncüsü de başta işaret edilendir: 2008-2009 mali krizinin nasıl; büyük şirketlerin özellikle mali görevleri konusunda hiçbir şüpheye yol açmadan, onların güçlerini sağlamlaştırmalarına hizmet ettiği üzerinedir.

Bu sorunların bazılarını kitabım *Post-Democracy*'de (Polity, 2004) kısaca incelediğimde, küresel şirketlerin gücü demokrasimizi boş bir kabuğa çeviren faktörlerden biri olarak ortaya çıkmıştı. Yukarıda sıraladığımız faktörlerdeki yeni ilerlemeler, bu konuya geri dönüp şirketlerin siyasi sürece sadece baskı yapmakla kalmayıp katılımcı haline geldiklerinde demokrasi ve siyasette neler olacağını tetkik etmeyi zorunlu kılar. Bu hiçbir iktisadi ya da siyasi kuramın kesinlikle savunduğu veya desteklediği bir şey değildir, ancak kamusal yaşamımızın merkezindeki bir hakikattir.

Şirketlerin siyasi sürece müdahil olmasının sonuçlarında biri, demokrasinin bir tür kurban olarak piyasaya katılmasıdır. Siyasi tartışmaların çoğu zaman piyasalarla şirketler arasında ayrım yapmadığını düşünürsek şaşırtıcı olabilir. Ancak sorunlarımızın çoğunun kökeni tam olarak, çok fazla dikkat çeken 'devlet

ve piyasa' arasındaki çatışmayı kısmen demode kılan bu ayrım eksikliğidir. Devlet, piyasa ve şirket arasında üçlü bir çatışmadan bahsedilebilir, ancak ben 'rahat uyum'u tercih ederim. Bunun nedeni kısmen şirket gücünün üçünü bir araya getirmek istemesidir ama kısmen de uyumun alternatifinin üçünden birinin işlevsiz hale geldiği epey acınası bir toplum olmasıdır. Bu durumda hayatın ne kadar zorlaşacağını fark etmek için fazla düşünmeye ihtiyaç yoktur.

Dolayısıyla kendimizi dev şirketlerden bir şekilde kurtarmamız gerektiğini öne sürmek bu kitabın amacı değildir. Böyle bir sonuç için çabalayacak Jefferson'cı liberaller ve Marksistler, hayali bir geçmişe aittir. Bu kitap konforlu üçgeni ortadan kaldırmak yerine kabahat ve suistimallerini eleştirecek, bozacak ve ifşa edecek dördüncü güç olan sivil toplumun meşgul ama kısık sesine kulak verecek. Kesinlikle şirketlerin egemen olduğu kapitalizmden farklı bir toplumsal düzen sözü vermez ancak toplumlarımız açık ve tetikte kaldığı sürece; yaşamı, devlet ve şirketler tek başlarına bırakıldığında yapacaklarından, çok daha iyi hale getirebilir.

Andrew Marvell'den kötü, çok kötü bir şekilde yanlış bir alıntı yapacak olursak[1]:

Böylece, şirketin kıpırdamamasını
Sağlayamasak da, yine de onu kaçıracağız.

1 Andrew Marvell (1621-78) şiiri 'To His Coy Mistress'ı (çok farklı bir bağlamda) şu dizelerle bitirir:
Böylece, güneşimizin kıpırdamamasını
Sağlayamasak da, yine de onu kaçıracağız.

KİTAP HAKKINDA

Bu tür konular üzerine olan kaynakların çoğu dünyanın nasıl değiştirilebileceğini göstermeye çalışan birisinin, fırsatını yakalayabilirse yazarın kendisi ya da seslenmeyi umduğu siyasetçilerin, bakış açısından yazılır. Ancak dünyayı değiştirecek konumda olan çok az insan vardır ve bu az sayıdaki insanlardan birçoğu da dünyayı kötüye doğru götürür. Rast geldikleri dünyayla ellerinden geldiğince başa çıkmaya çalışan insanlardan oluşan çok daha büyük bir kitle vardır. Bu kitap onlar için yazıldı. *Post-Democracy*, Fabian Derneği için yazdığım *Coping with Post-Democracy* [*Post-Demokrasi ile Başa Çıkma*] adlı kitapçıktan başladı. Kitabın başlığı basitleştirildi ama fikir aynıydı: sıradan insanların denetiminin ötesindeki dünyayla nasıl başa çıkılacağı. Takdim edilen bu kitap *Post-Democracy*'nin devamıdır. İşlenen konuların bazıları örtüşür ve bu kitap da başa çıkmak zorunda kalanlara hitap eder.

Yine önceki kitap gibi bu da genel okuyucuya yöneliktir ve akademik bir çalışma değildir. Dolayısıyla bilimsel çalışmalar için gerekli olan referans ve dipnot yükünü taşımıyor, ama birkaç genel referans ve her bölüm için ek okuma fikirleri veriyor.

Kitabın bazı bölümleri, kendi akademik çalışmalarımın daha genel olarak erişilebilir açıklamalarını yapma girişimleridir, özellikle:

Bölüm 2 ve 4, M. Flinders vd. (editörler)'nin *The Oxford Handbook of British Politics* kitabındaki (Oxford: Oxford University Press, 2009) bölümüm 'Marketization'dan [Piyasalaştırma] (sf. 879-95) yararlanır. Bu materyal, Oxford University Press'in izniyle kullanılmıştır.

Bölüm 3, D. Coen (editör)'in *The Oxford Handbook of Business and Government* kitabındaki (Oxford: Oxford University Press, 2009) bölümüm 'The Global Firm: The Problem of the Giant Firm in Democratic Capitalism'den [Küresel Şirket: Demokratik Kapitalizmde Dev Şirket Sorunu] (sf. 148-72) faydalanır. Bu materyal, Oxford University Press'in izniyle kullanılmıştır.

Bölüm 5, *The British Journal of Politics and International Relations* 11/3 (2009) dahilindeki makalem 'Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime' [Özelleştirilmiş Keynesçilik: Kabul Edilmemiş Bir Siyasi Rejim] (sf. 382-99) baz alınarak yazılmıştır.

Bölüm 6, *Organizational Studies* 27/10 (2007)'deki makalem 'Modelling the Firm in its Market and Organizational Environment: Methodologies for Studying Corporate Social Responsibility' den [Şirketi Piyasa ve Örgütsel Ortamında Modelleme: Kurumsal Sosyal Sorumluluğu İnceleme Yöntembilimleri] (sf. 1533-51) faydalanır.

Bölüm 7, J. Benington ve M. Moore (editörler)'un *Public Value: Theory and Practice* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010) kitabındaki bölümüm 'Privates, Publics and Values'dan [Özeller, Kamusallar ve Değerler] faydalanır.

NEOLİBERALİZMİN SABIK GEÇMİŞİ

İleride daha detaylı olarak değerlendireceğimiz gibi neoliberalizmin tahakkümü, Keynesçi talep idaresi olarak bilinen neoliberalizmin zıt selefi 1970'lerin enflasyonuyla ağır bir buhrana girdiğinde başladı. Bu kriz Keynesçiliğin hemen hemen sonunu getirdiyse, bizim şimdi neoliberal tahakkümün sonunu ve buhranını takiben yeni bir şeyin yükselişini beklememiz gerekmez mi? Hayır. Keynesçiliğin buhranı, kendisine düzeltmeler yapılmasıyla değil çöküşüyle sonuçlandı; sebebi fikirlerinde temelden bir yanlışlık olması değil ama çıkarlarını gözeterek işlediği başlıca sınıfın – endüstriyel Batı toplumunun ağır işçilerinin – tarihsel bir gerilemede olması ve toplumsal gücünü kaybetmesiydi. Buna karşılık neoliberalizmden en çok istifade eden kuvvetlerin – küresel şirketler, özellikle finans sektörü – önemi neredeyse karşı konulmadan devam ediyor. 2008-2009 buhranına bankaların davranışları neden olmuş olsa da, bankalar buhrandan hiç olmadıkları kadar güçlü çıktılar. Yirmi birinci yüzyılın başlarında ekonomi için o kadar önemli addedildiler ki kendi aptallıklarının sonuçlarından korunmaları gerekti. Buhranın etkilerinden zarar gören diğer sektörlerin çoğu korunmasızdı. Kaynaklarında ağır kesintiler yapılması gereken

kamu hizmetlerinin gidişatı daha da kötüydü. Bazı banka çalışanlarına ödenen büyük ikramiyeler buhranın peşinden gelen tartışmaların asıl meselesi olurken, buna rağmen ikramiye ödemelerine devam edilmesi, her ne kadar o ikramiyeler kısmen vergi mükelleflerinin kurtarma operasyonuna katkılarına bel bağlamış olsa da, finans sektörünü -ve dolayısıyla bütün bütün ulusları- ödeme yapabilir duruma geri getirebilmek için elzem olarak gerekçelendirildi. Finans sektörü, en azından bankacılık aktivitelerinin bu belirli biçimini besleyen Anglo-Amerikan dünyasında, toplumun geri kalanının kendi yürürlüğüne bağlı olduğunu ispat etti. Genel olarak diğer sektörler ve kamu hizmetleri kesintilere maruz kalırken finans sektörü korunduğu için de, bu ülkelerin ekonomik yapıları üzerinde hiç olmadığı kadar büyük önem taşıyacak.

Bu durumun, neoliberalizmin serbest piyasaya önem verme iddiasıyla ilgili çıkarımlarını dikkate almadan önce neoliberalizmin kendisine daha yakından bakmalıyız: Nedir ve nereden gelir? Ardından, Bölüm 2, 3 ve 4'te standart 'piyasaya karşı devlet' tartışmasını ve bu cepheleşmeden şirketin, bu esnada kendi doğasını da değiştirerek, nasıl birincil öncelikli olarak çıktığını inceleyeceğiz. Bölüm 5'te yukarıda bahsedilen Keynesçilikten neoliberalizme geçişi ve geniş çapta sonuçlarını irdeleyeceğiz; bu bölüm şirketlerin bu son buhrandan niçin kilit bir kuruluş olarak çıktığının kanıtlanmasıyla bitecek. Bölüm 6 şirketlerin siyasi merkeziyet elde ettiği toplumların sınırlarını, kurumsal sosyal sorumluluk fikrinin değerlendirmeleri de dahil edilerek inceleyecek. Bölüm 7 söylemi değiştirerek önceki bölümlere göz gezdiren bir temaya geçecek: özellikle kamusal ve kolektif sorunları ilgilendiren değerler; piyasa, devlet ve şirket ilişkisinde nerede yer alıyorlar? Son bölüm bunlarla nasıl başa çıkacağımız sorusuna cevaplar sağlamaya çalışıyor.

Neoliberalizm: Doğuşu ve Hatalı Çıkışı

Bugün kamusal yaşamı tanımlamak için kullandığımız kelimelerin çoğunda neo-, yeni ve post- gibi ön ekler yer alıyor:

neoliberal, yeni muhafazakar, Yeni İşçi Partisi, sanayi sonrası, postmodern, post-demokrasi. Çok önemli dizgesel değişimlerle alakadar olduğumuzu kanıtlamaya kararlı gözüküyoruz ama girdiğimiz yeni durumdan pek emin değiliz, bu yüzden kendimizi ardımızda bıraktıklarımız üzerinden adlandırıyoruz (post-kavram), ya da belli belirsiz bir yenilik ve değişim ima ediyoruz (neo-kavram). Neoliberalizm de bu kavramlardan biri. Bu kavramı anlamaya başlamak için liberalizmin ne olduğunu ve ön ekle ne söylemeye çalışıldığını bilmeliyiz. 'Liberalizm' alabildiğine kaygan bir siyasi terimdir. Bugün batıya gidildikçe politik sola kayma eğilimi gösterir. Avrupa'da, özellikle eskiden devlet sosyalizminin uygulandığı Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ilişkilendirildiği partiler piyasa ilkelerinin iktisadi yaşama katı bir şekilde uygulanmasını ve kapsamlı temel hakları destekler. Normalde bu duruşlardan ilki politik sağ, ikincisi politik sol ile ilişkilendirilir. ABD'de genel olarak politik sola işaret etme eğilimi gösterir, bu tavır Avrupa'nın temel haklara ve örgütlü din elinde olan her türlü siyasi gücü eleştirmeye olan bağlılığını paylaşır ancak konu piyasaya geldiğinde bu gelenekle taban tabana zıttır. Terimin alışılagelmiş ve tarihsel anlamının aksine, Amerikalı liberallerin devletin ekonomiye müdahalesine inanması daha muhtemeldir.

Bu karmaşıklığı anlamak için, Avrupa'da ve ardından Kuzey Amerika'da hükümdarların, aristokratların, papaların ve piskoposların birleşik güçlerine karşı eleştirilerin hız kazanmaya başladığı on yedinci ve on sekizinci yüzyıllara gitmemiz gerekir. Bu güçler genel olarak insanların haklara değil, bizzat kendileri tarafından bahşedilen ve geri alınabilen ayrıcalıklara ve belirli imtiyazlara sahip olduklarını kabul ediyorlardı. Mücadele fikirler ve düşünce özgürlüğü düzeyinde iken kilisenin ve monarşik devletin kuvvet üslerine bir alternatif, burjuva sınıfların ticari ve nihayetinde sınai zenginliğinde mevcuttu. Piyasaların, ticaret tekelleri tahsis ederek sağladıkları gelirlerin keyfini süren seküler ve dini otoritelerden arındırılmasına yönelik tüccar talepleri, özgürlüğün tekil ve bölünemez bir nitelik olduğuna,

bahşedilmesi kimsenin yetkisinde olmayan bir insan hakkı olduğuna dair genel ilana dahil oldu. Gerçekte kilise, devlet ve toprak mülkiyetinde mevcut güçlerin varlığına temenni ile son verilemeyen bir dünyada, özgürlük arayışı çeşitli ayrılıkların peşinden koşma biçimine büründü: devletin ekonomiden, dinin devletten, tüm bunların ve hatta ailenin, bireylerin yaşamlarını nasıl idare ettikleri üzerine ahlaki hükümlerden ayrılığı gibi. Yaşamın bu ayrılıklarla ulaşılan bölmelenmesi sayesinde güçlerin menzili kısıtlanabilir ve kişisel özgürlükler elde edilebilirdi.

Muhafazakarların bakış açısına göre bu süreç bireyleri yalnız, kuralsız ve paylaşılan bir ahlaktan mahrum, toplumu da parçalanmış ve dümensiz hale getirdi. On dokuzuncu yüzyılın sonunda burjuva mülkiyeti ve bununla bağlantılı liberal haklar, fabrikalar ve diğer iktisadi faaliyet üslerine sahip olma ve işverenlik dahil olmak üzere, bizzat hakimiyet ve güç kaynakları olmuşlardı. İşçiler ve yaşamları işveren denetiminden kurtulamayan diğer kişiler şimdi işverenlerden de bağımsızlık istemeye başlamışlardı. Gücü dengelemesi için giderek demokratikleşen devlete yöneldiler. Toplumsal muhalifler de aleyhtarlıklarını ticari değerlerin ve paranın toplumsal hayatın diğer bölümleri üzerindeki giderek yükselen hakimiyetine yönlendirdiler. Liberal gelenek ikiye bölünmüştü.

Bir tarafta, toplumun hak arayışına yönelen, bu arayışlara çalışan kitlelerin kendilerini fakirlikten kurtarma hakkını da dahil eden, yardım için liberallerin eski düşmanı devlete çelişkili bir şekilde ve giderek daha fazla bel bağlayan toplumsal kısım vardı. Bu liberaller kendilerini sık sık devletin gücünü kapitalist mülkiyeti bastırmak için kullanmak isteyen sosyalistlerle rahatsız iş birlikleri içinde buldular. Diğer taraftan da mülkiyetin ve piyasa hareketlerinin özgürlüklerini vurgulayan iktisadi kısım vardı. Bu tip liberaller kendilerini eski muhafazakar düşmanlarının yanında, eski rejimin hamileriyle birlikte, otoriteyi savunur ve mülkiyeti her tür saldırıdan, özellikle demokrasiden korur halde buldular. Mülkiyetsiz bir işçi sınıfının egemen olduğu demokratik bir devlet, hem özgürlük kavramının hem

de piyasanın etkili işleyişinin merkezinde yer alan, ekonomi ve hükümet ayrımına karşı tehdit yarattı. Kapitalizm ve iktisadi liberalizmin sebep olduğu materyalist değerlerin ve ahlaki hüküm eksikliklerinin zaferini kınamak için zaman zaman sosyal liberaller, sosyalistler ve muhafazakarların bir araya gelmesi de başka bir engeldi. Liberalizmin farklı kolları; düşünce sistemleri ya da siyasi partiler şeklinde, dünyanın değişik yerlerinde değişik vurgular ile yollarını ayırdılar.

İkinci Dünya Savaşı'na gelene kadar, liberalizmin devletle olan asıl yüzleşmesinin tüm bağlarını değişmişti. 1920'lerde devletin asgari müdahalesi ile liberal kapitalist ekonomi başarısız olmuş gibi görünüyordu ve dünyayı büyük bir buhrana sokmuştu. 1930'lara kadar, iktisadi yaşam örgütlenmesinin üç alternatifi çok daha fazla verimlilik ve gelişim kapasitesi sergiler gibi gözüküyordu: SSCB'de uygulanan komünizm, Almanya ve İtalya'nın faşizmi, ABD ve İskandinav ülkelerinde, aynı zamanda kısa bir süre için Fransa'da uygulanan hükümet talep idaresi ve refah devleti inisiyatiflerinin çeşitli kombinasyonları. Birbirlerinden farklı olsalar da, hepsi devletin gücünü klasik liberalizmde öngörülmeyen bir şekilde kullanıyordu. Savaştan sonra faşizm (bazı istisnalar dışında) ezilmişti. Sovyet devleti Avrupa'nın yarısını diktatörce bir güçle, ancak o dönemde gözüktüğü üzere iktisadi bir yeterlilikle yönetiyordu; kısa bir süre sonra dünyanın nüfusu en fazla olan ülkesi Çin de, gergin ve geçici bir siyasi ittifakla da olsa, onlara katılacaktı. Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya, Hindistan ve Avustralasya'da, demokratik devletin kapitalist bir ekonomiye açıkça çeşitli iktisadi ve toplumsal müdahalelerde bulunduğu ABD-Franko-İskandinav yaklaşımı politik ve entelektüel düşüncenin hemen hemen her kanadından destek almıştı. Liberallerin özgün hayali olan piyasa tarafından, devletin asgari müdahalesiyle yönetilen ekonomi ölmüştü. Liberalizm kendi sosyal biçiminde, bir haklar ve özgürlükler talebi olarak var olabilirdi – bir zamanlar temel bir bileşeni olan devlet müdahalesi olmadan mülk sahibi olma ve idare etme hakkını talep etmeden.

Bu devlet müdahalelerinin daha detaylı açıklamasına birazdan döneceğiz, fakat önce iktisadi liberalizm fikirlerine neler olduğunu görmeliyiz. Ortadan kaybolmadılar. Mülk haklarına, düşük seviyeli düzenlemelere ve düşük vergilere olan tartışmasız inanç, iktisadi liberalizmin fikri tasarısını finanse edebilen ve destekçilerinin zor yıllarda yollarına devam edebilmelerini sağlayan zenginler için fazlasıyla çekici olmayı sürdürdü. Dahası, doğudaki sosyalist devletlerin yaşam koşulları ve özgürlük yoksunlukları hakkındaki gerçekler, devlet gücünün tehlikelerine karşı daimi bir uyarıydı. Geçmişteki İngiliz hükmünden kalan mirasların ve bağımsızlık sonrası başı boş kalmış siyasi yolsuzluğun devlete karşı genel bir şüphe yarattığı ABD'de bu uyarılar bilhassa şiddetliydi. Bu durum, iktisat ve toplum alanlarındaki neredeyse bütün hükümet faaliyetlerini komünizm olarak tanımlayan ve kamusal yaşamda bu tür eğilimleri olan herkesin kökünü kurutmak için sert faaliyetler peşinde olan bir politik kanat oluşturdu. 1950'lerde ABD Senatosu adına, Senatör Eugene McCarthy'nin başını çektiği oldukça hoşgörüsüz kampanyalar ortaya çıktı. Bu girişimler ABD'de liberal kelimesinin anlamının tamamen değişmesine, refah devletine ve ekonomiye devlet müdahalelerine desteği ifade etmesine katkıda bulundu.

İktisadi liberalizm adına karşı saldırılar daha da erken başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı sona ermeden önce bir grup Alman ve Avusturyalı liberal, Adolf Hitler er geç ortadan kalktıktan sonra Almanya için nasıl bir ekonomik düzen oluşturulacağı üzerine düşünüyorlardı. Komünizm, faşizm ve demokratik devletin müdahaleci politikaları tarafından ezildiğini düşündükleri girişimci burjuvaziyi yeniden canlandıracak bir düzendi bu. Devletin tüm eylemlerinin şüpheli olduğu inancını paylaşmıyorlardı; hükümete, inandıkları piyasa ekonomisini himaye edecek bir rol biçiyorlardı. Şirketler arası rekabeti; piyasanın etkili işleyişinin, tüketici tercihinin ve ne mevkisini kaybedip antikapitalist bir işçi sınıfı konumuna düşecek ne de 'büyük işletmeler'in yani Hitler'i destekleyen dev şirketlerin güçlerini elde edecek bir burjuva sınıfının devam ettirilmesinin merkezinde görüyorlardı.

Rekabet sürecinin sonunda galiplerin her şeyi ele geçirip rakiplerini kendi bünyelerine dahil etmelerinden, büyük işletmelerin zafer elde etmesinden, rekabetin kendisinin bertaraf edilmesinden korkuyorlardı. ABD'de kanunu (ve dolayısıyla devletin gücünü) kullanarak tekil şirketlerin belirli piyasalardaki payını kısıtlayan ve böylece rekabeti kendi sonuçlarından koruyan tekel karşıtı yasalar, bu Alman liberallerin ilgisini çekmişti. Savundukları sistem denetimsiz piyasalar üzerine değil, rekabetçi düzeni kanun tarafından temin edilen bir iktisadi liberalizm olan *ordoliberalismus* üzerine kuruluydu. Bu yaklaşıma, savaş sonrası Federal Almanya Cumhuriyeti'nde geliştirilen politikaların uygulamada somut bir örneği olarak edindiği ismini verecek olursak, bir 'toplumsal pazar' arayışı vardı. Kaderin siyasi terimleri baş aşağı eden bir cilvesiyle, başlangıçta iktisadi liberalizmin müdahaleci sosyal devlete karşı koyuşunun bir parçası olan bu kavram, 1980'lerde müdahaleci sosyal devleti belirten bir anlama gelmiştir.

Ancak bu yeni iktisadi liberaller devlete ve özellikle kanunlara, yalnızca piyasa güçlerinin etkinliğini güvence altına alan ve başka bir hedef gütmeyen yeni bir rol biçmeye çalıştılar. Fikirleri ABD'de kolaylıkla yayıldı. Burada 'neoliberal' olarak tanındılar, çünkü liberalizmin kendisi tamamen farklı bir anlam kazanmıştı. Neoliberalizmin günümüzde bir çok türü ve farklılıkları vardır, ama sorun çözme ve insani amaçlara ulaşmada piyasayı devlete tercih eden temel tutumdan ayrılmazsak, özünü kavramış oluruz.

Şimdi bu geri dönüşün salt fikirden ziyade tatbiki politikada nasıl mümkün olduğunu düşünmeliyiz. Bunun için, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan diğer toplumsal ve iktisadi politika yaklaşımlarını incelememiz gerekecek.

Sosyal Demokrat Dönem

Komünizm yahut devlet sosyalizmi, faşizm ve iktisadi liberalizmin her biri, politik tarafları net sistemler sergiler. Batı dünyasında daha önceden, İkinci Dünya Savaşı esnasında ya da

hemen sonrasında, ortaya çıkan asıl rakipleri daha değişkendi. Bu değişkenlik, birbirlerine karşı nihai zaferlerin ya da hangi politikaların en başarılı olduğundan emin olmanın imkansızlığını kabullenen ciddi hasımlar arasında toplumsal uzlaşı arama görevine daha uygundur. 'Toplumsal piyasa' ve 'sosyal demokrasi' kavramlarını bu alternatiflerle bağdaştırmak yakın zamanda yaygınlaşmıştır. Bu kavramlardan ilkinin bir yanlış anlaşılına olduğu halihazırda bilinmektedir, ancak ikincisi için de bu durum kısmen doğrudur. 'Sosyal demokrasi' aslen 'sosyalist', 'komünist', 'emekçi' gibi, on dokuzuncu yüzyıl antikapitalist işçi sınıfı hareketleri tarafından seçilen isimlerden biriydi. Bunların tamamı birbirlerinin yerini aşağı yukarı tutabilecek şekilde, başlarda kapitalizmin bastırılması ve yerine önce kamu mülkiyetinin, ancak er ya da geç yöntemsiz ve devleti bile dışlayan bir halk mülkiyetinin konulması prensiplerini benimseyen hareketler tarafından kullanılan terimlerdi.

1917'deki Rus Devrimi'nin ardından tüm dünyada kendilerini bu ülkenin yeni yönetimiyle ittifak içinde gören partilerin hemen hemen hepsi 'komünist' adını aldılar. Diğer terimler 1950'lerde, ikisinin de ismi 'sosyal demokrat' olan İsveç ve Alman işçi partileri resmi hedefleri olan kapitalizmin yerini almaktan vazgeçip, amaçlarının çoğunlukla özel mülkiyet elinde olan bir ekonomi bünyesinde çalışmak olduğunu beyan edene kadar, farklılaşmış anlamlar kazanmadılar. Hatta 1959'da Alman Sosyal Demokratları şu sloganı benimsediler: '*So viel Markt wie möglich; so viel Staat wie nötig*' ('Mümkün olduğu kadar fazla piyasa, gerekli olduğu kadar devlet'). Britanya İşçi Partisi gibi diğer partiler de fiilen bu mevkiye ulaşmış olsalar da çok sonrasına kadar, Britanya örneğinde 1990'lara kadar, bunu açıkça kabullenmeye niyetli olmadılar. O zamandan itibaren 'sosyal demokrat' ılımlı merkez sol politikaları temsil etti. Yine belirli türden bir siyasi partiyi temsil ediyordu, ama 1990'lara gelindiğinde eski hasmı 'toplumsal pazar' gibi 'sosyal demokrasi' de katıksız bir piyasa ile esasen devlet sahipliğinde bir ekonomi arasındaki geniş uzlaşı alanının bir kısmını kapsayan politik

yaklaşımı işaret etmek için kullanılmaya başladı. Yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğinde, en azından Batı Avrupa ülkelerinde, politik spektrumun çoğu geniş anlamda kullanılan sosyal demokrasi alanına dahil edilebilirdi. Gelgelelim, İskandinav ülkeleri dışında sosyal demokrat sıfatlı partiler nadiren hükümete gelebiliyordu.

'Sosyal demokrat' böylece 'muhafazakar' ve 'liberal' ile birlikte büyük harf ve küçük harf biçimlerindeki yerini aldı: Bugün Sosyal Demokrat, Muhafazakar ve Liberal parti isimlerini ya da diğer resmi teşkilatları belirtirken sosyal demokrat, muhafazakar ve liberal çok daha geniş fikir kümelerini, politik yaklaşımları ve zihniyetleri belirtiyor.

Bu anlamda düşünüldüğünde sosyal demokrasi, insan eliyle oluşan büyük krizlerden imtina, sadece piyasa üzerinden ulaşılması zor gözüken bazı toplumsal hedefleri takip ve piyasa sürecinin sonucu olan eşitsizlikleri kısıtlama tutumlarıyla uyumlu ve verimliliği azami seviyeye çıkaran hükümet gücü ile piyasayı bir araya getirmek için kullanılan tüm stratejileri kapsıyor. Zaman zaman, gerçi çoğu kişinin sandığı kadar sık olmasa da, verimlilik ve eşitsizliği azaltma hedefleri arasında gerginlik oluşur. Fakat aynı zamanda birbirlerine bağımlıdırlar. Aşırı eşitsizliklerin bulunduğu ülkeler, piyasadaki talebi sürdürebilecek geniş bir müreffeh tabana, yanı sıra hareketliliğin ve bunun sonucu olarak verimliliğin bağımlı olduğu eleştirel ve yenilikçi yaklaşımı geliştirecek, iktisadi güvencesi bulunan yeterli sayıda insana sahip değildir. Sosyal demokrasinin çok çeşitli toplumsal uzlaşıları belirtmesi bu karşılıklı bağımlılıktan dolayıdır, aralarındaki ilişkinin temelinde yatan gerilim yüzündendir ki piyasa ve devlet düzenlemelerinin kendi sınırları, yirminci yüzyıl boyunca ve yirmi birinci yüzyılda da siyasi çekişmelerin iskeletini oluşturmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında seçkinlerin demokrasiye dair kaygılı ve kötümser bir bakış açısına sahip olmalarının sebeplerinden biri, gerçek anlamıyla aç olan halkın taleplerini, öfkeleri mülkiyet haklarını parçalarına

ayırmadan önce karşılayacak kadar hızlı bir şekilde kitlesel refaha ulaşılabileceğinden emin olmamaları idi. Britanyalılar gibi daha iyimser seçkinler, mülkiyet hakları ve vatandaşlığın, artan maaşlar ve vasıflı işçilerin istikrarının, ofis çalışanlarının yükselen kademeleri ve yavaşça meskun mülk sahipliğine yayılan inşaatçılık hareketleri gibi gelişmelere dayanan aşamalı ve eş zamanlı bir genişlemede umut buldular.

Ancak sorun sadece işçilerin fakir ve mülksüz olmaları değildi. Hayatları derin bir şekilde güvensizdi, zira büyüyen piyasa ekonomisi geniş dalgalanmalara meyilliydi. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Almanya'da başlayıp giderek Fransa, Avusturya-Macaristan, Britanya ve diğer ülkelere yayılan toplumsal politikalar bu güvensizliğin altına, işsizlik, hastalık ve yaşlılıktan kaynaklanan gelir kaybına karşı sigorta tabanlı koruma ile basit bir zemin yerleştirmeye çalıştı. Bu tür politikaların hevesleri, kapsamları ve dolayısıyla başarıları kısıtlıydı ama sosyal demokrasinin yapı taşlarıydılar.

Neticede bu eğilimler iktisadi liberalizme inancı baltaladı. Ancak fakirlik sorununa verilen ilk kayda değer cevap olarak, yirminci yüzyıl başlarındaki seri üretim sistemiyle ortaya çıkmış, iktisadi liberalizme daha uyumlu olan yanıta dikkat etmek gerek. Bu yanıt başta ABD'de Ford Motor Şirketi ile ilişkilendirilmişti. Teknoloji ve iş organizasyonu düşük vasıflı işçilerin verimliliğini artırabilir, ürünlerin daha ucuza üretilmesini ve işçilerin maaşlarının yükselmesini, böylece daha fazla ürün satın alabilmelerini sağlayabilirdi. Toplu tüketici ve toplu üretici birlikte ortaya çıktılar. Bu atılımın, o dönemde basit bir demokrasi fikrine (ırkçı temeller üzerine yükselse de) en çok yaklaşan büyük ülkede meydana gelmiş olması dikkate değerdir. Fakat 1929'da Wall Street'in çökmesi, Fordist modelin faaliyete geçmesinden birkaç yıl sonra gerçekleşerek, makroekonomik güvensizliğin (tüm ekonomi düzeyinde) her zamanki kadar büyük olduğunu gösterdi. Piyasanın dengesizliği ile tüketici-seçmenlerin güven ihtiyacını uzlaştırma sorunu çözümsüz kaldı. Avrupa'nın çoğunda komünizm ve faşizm eğilimleri güçlendi. Hükümetlerin

piyasaya müdahale edip kendi kendisine zarar verme hassasiyetinin önüne geçmesi ihtiyacına olan inanç da, daha ılımlı ve demokrasiyle tutarlı olarak, pekiştirilmişti.

İkinci Dünya Savaşı sona erene kadar dönemin sanayileşen toplumlarının seçkinleri, faşizm vasıtasıyla mülkiyeti demokrasiden koruma girişiminin bir felaket olduğunu anlamışlardı. Kapitalizm ve demokrasi, en azından yaygın eylemlerin kolaylıkla bastırılamadığı bölgelerde, birbirine bağımlı olmak zorundaydı. Fordist seri üretim teknolojisi modelinin yükselen maaşlara, bu sayede de yükselen toplu tüketime bağlanan ve seri üretilen ürünlere talebi yükselten erdemli sarmalı cevabın bir parçasıydı. Bu dönemde İskandinavya ve Britanya refah devletlerinde ortaya çıkan daha kapsamlı toplumsal politika yaklaşımı, güvensizlik sorununu ele alıyordu. Kendinden emin ve güvende işçi sınıfı tüketiciler, kapitalizme tehdit oluşturmak bir yana, piyasaların ve kârların benzeri görülmemiş bir şekilde genişlemesine olanak sağlayabilirdi. Kapitalizm ve demokrasi birbirlerine bağımlı hale geldiler.

Gelişen bu modeli sürdürmede büyük rol oynayan bir unsur daha ortaya çıktı: fikirleri genel olarak Britanyalı ve İsveçli ekonomist gruplar tarafından geliştirilmiş olsa da adını Britanyalı ekonomist John Maynard Keynes'ten alarak Keynesçi olarak bilinen talep idaresi. Esas olarak İskandinav ülkeleri, Birleşik Krallık, Avusturya ve bir dereceye kadar ABD'de takip edildi, ancak Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından da kabul edildi ve otuz yıl boyunca kapitalist Batı'da bir tür ortodoksluk teşkil etti. Durgunluk dönemlerinde güven duygusu zayıfken hükümetler ekonomiyi kendi harcamalarıyla canlandırmak için borca girerdi. Şişkinlik dönemlerinde talep aşırıyken harcamalarını kısar, borçlarını öder ve toplam talebi düşürürlerdi. Bu model, yapılan değişikliklerin ulusal ekonomi düzeyinde yeterli etkiyi yaratması için büyük bütçeler gerektiriyordu. Britanya ve diğer bazı ülkelerin ekonomileri için bu imkan ancak İkinci Dünya Savaşı'nın gerektirdiği ordu harcamalarındaki büyük yükseliş ile mümkün oldu. Önceki savaşlarda

da devlet harcamalarında, bir indirimin takip ettiği büyük yükselişlere tanık olunmuştu. İkinci Dünya Savaşı farklıydı, sona erdiğinde ordu harcamalarının yerini gelişen refah devletinin masrafları almıştı.

Keynesçi model, sıradan insanları hayatlarına dengesizlik getiren piyasanın ani dalgalanmalarından koruyup ekonomik döngüyü yumuşatarak, onları kendine güveni giderek yükselen seri üretim sanayisinin aynı derecede kendine güvenen tüketici kitlesi haline getirdi. İşsizlik düşük seviyelere inmişti. Refah devleti hükümetlere talep idaresi araçları sağlamakla kalmayıp, piyasanın çerçevesi dışında kalan insanlar için önemi büyük olan alanlarda etkin hizmet sağlıyordu. Keynesçilik piyasalara ya da kapitalizme muhalif değildi. Mesafeli talep idaresi ve refah devleti, kapitalist ekonominin geri kalanını büyük güven sarsıntılarından, piyasalara daha detaylı devlet müdahalesinden ve muhalif siyasi güçlerin saldırılarından koruyordu; aynı zamanda çalışanların hayatları da piyasanın aşırılıklarından korunuyordu. Gerçek bir toplumsal uzlaşıydı.

Savaş sonrası talep idaresi modelinin son bileşeni, neo-korporatist sanayi ilişkileriydi. Bu bileşen Keynes'in kendi yazılarında öngörülmemişti, ABD'de neredeyse hiç öne çıkmamış ve Britanya'nın yaklaşımında gelişigüzel yer almıştı, ancak İskandinav, Hollanda ve Alman uygulamalarında temel bir ilkeydi. Neo-korporatist sanayi ilişkileri dahilinde işçi ve işveren sendikaları anlaşmalarının özellikle ihracat fiyatları bakımından enflasyonist sonuçları olmadığından emin olmaya çalışırlar. Bu, ancak bahsi geçen kuruluşların tüm firmalar ve çalışanlar üzerinde yeterli otoritesi olması ve anlaşma koşullarının çiğnenmemesini sağlaması durumunda işleyebilir. Bu tür toplu pazarlıkların bilhassa önemli yer tuttuğu ekonomilerin tamamı küçük, ağırlıklı olarak dış ticarete muhtaç ekonomilerdi. Genel olarak benzer düzenlemeler, ekonomisinin genişlemesinde yurt içinden ziyade ihracata verilen öncelik nedeniyle, konuyla alakalı tek büyük ülke olan Almanya'da da gelişti. Dahası, Almanya'da sendika hareketleri çelik ve mühendislik sektörlerinde tek bir

kuruluşun egemenliğindeydi ve bu nedenle ihracat fiyatlarına karşı özellikle hassastı.

O halde bunlar, küçük harfle sosyal demokrat olarak adlandırılan sosyo-ekonomik düzenin içerdiği başlıca maddelerdi:

hükümet faaliyetinin piyasaları yıkmak bir yana, kendi kendisine zarar verebilecek yükseliş ve düşüşleri önleyecek seviyelerde sürdürmeye çalıştığı Keynesçi talep idaresi

insanların bazı hizmetleri market üzerinden değil para dışında varlık olarak almalarını sağlayan güçlü refah devletleri; piyasa performansına ya da malvarlığına bağlı olmayan gelir biçimlerinin, aksi takdirde bütünüyle piyasa tarafından belirlenecek yaşam fırsatlarına çeşitlilik getirmesi

bazı durumlarda, neo-korporatist sanayi ilişkileri, piyasaların etkin bir biçimde çalışması için işçilerin örgütlenme özgürlüğü ile iş piyasasına olan ihtiyacı dengeleme girişimleri.

Ters giden neydi?

Neoliberalizmin Yeni Fırsatı

Keynesçiliğin bir zaafı vardı: siyaseten azimli dişlisinin enflasyona meyli. Keynesçi politikaları olan, ancak neo-korporatizmi zayıf ya da namevcut olan ülkeler -hepsinden önce Birleşik krallık ve ABD, 1970'lerden itibaren Fransa ve İtalya- enflasyon şoklarına karşı hayli savunmasızdılar. Farklı işçi grupları, maaşlarını artırarak kendilerini enflasyondan korumaya çalışır. Maaş talepleri bu tür bir rekabetin muhtemel akıbetini kestirebilecek neo-korporatist sendikalarla eşgüdümlü olmadığı sürece, her başarılı maaş zammı yeni bir fiyat artışına yol açar. Tamamen serbest bir piyasada bu tür hareketlerin cezası pahalı ürünlere talebin azalması ve neticesinde işsizlik olur. Keynesçi bir devlet, prensipte, enflasyon ihtimalini belirterek kendi masraflarını azaltıp ve/veya vergi yükselterek enflasyon sıkıntısını baskı altına alır. Ancak bunun anlamı, kamu hizmeti harcamalarına kesintiler dayatmak ve (enflasyon döneminin peşinden gelmesi muhtemel tam gelişmiş bir çöküşte daha kötüsünden kaçınmak için) işsizlikte bir miktar yükselişi kabullenmek anlamına

gelir. Hükümetler bu tür hareketlerde bulunur ama çoğunlukla, işsizlik ve kamu harcamalarındaki kesintilerin politik sonuçları itici olduğu için, iş işten geçtikten sonra harekete geçerler.

Talep idaresinin bu kusuru, 1970'lerdeki ticari eşya zammı dalgalarından, özellikle 1973 ve 1978'deki petrol zamlarından sonra, kabul edilemez vahim bir hata olarak görülmeye başlandı. Batı'nın gelişmiş ülkelerini vuran enflasyon, 1920'lerde Almanya'da ya da daha yakın tarihte Latin Amerika ve Afrika'nın bazı kısımlarında tecrübe edilen enflasyon gibi olmasa da, katlanılmaz gibi gözüküyordu. İktisat uzmanları, siyasete yön verenleri Keynesçilikten vazgeçip daha sert bir tavır takınmaya ikna ettiler. Sağlam bir ekonominin yan ürünü olarak değil politikanın doğrudan amacı olarak tam istihdam reddedilmişti, onun yerine hükümetler ve merkez bankaları durağan fiyatlara ve enflasyonu bastırmaya odaklanmıştı. Daha genel olarak, güçlü düşünce akımları, piyasayı ve hükümet müdahalesini bir arada yürüten sosyal demokrasi deneyini başarısızlıkla sonuçlanmış kabul etti. Piyasanın başarıyı ödüllendiren, başarısızlığı cezalandıran ve tüketiciye tercih yapma imkanı veren becerisini zayıflatan müdahalelerinden dolayı ekonominin esenliği konusunda hükümetin kısa vadeli popülerliğine güvenilemiyordu. Gördüğümüz üzere, bu fikri neoliberal meydan okuma, uzun süredir hazırdı.

Başlarda neoliberallerin asıl şiarı hükümetlerin makroekonomik politikalarının para basımını kontrol etmesi, böylelikle sadece fiyat düzeyi ile meşgul olmasıydı. Bu sebepten dolayı bu yaklaşıma 'parasalcılık' adı verildi. Kredi kartlarının önem kazandığı bir dünyada gerçek para arzının talebi kısıtlama konusunda ne kadar önemli olduğu, para arzının tüketicilerin likiditesini gerçekten ölçüp ölçmediği üzerine tartışmalar yapıldı. Bu tartışmalar, 'parasalcılık' terimiyle birlikte bugün çoğunlukla unutulmuştur. Neoliberalizmin hakim olduğu sonraki 30 yıl boyunca kredinin başına neler geldiğini incelerken onları hatırlamak gereklidir. Bölüm 5'te göreceğimiz gibi neoliberalizm, sıkı

disiplin koşulları içinde değil denetimsiz kredi genişlemesinin ortasında başarılı olmuştur.

Egemen iktisadi düşüncede Keynesçiliğin ve ekonomiye hükümet desteğine dair diğer inanışların çoğunun, parasalcılık ve ardından diğer neoliberal fikirler tarafından yerlerinden edilmesindeki hız olağan üstüydü. 1974'te Nobel Ekonomi Ödülü, esas Alman *Ordoliberalismus*'unun yazarlarından Friedrich von Hayek ve İsveç'in modern sosyal demokrasisinin kurucularından Gunnar Myrdal'a verilmişti. 1976'da ise ödül, parasalcılığın büyük reklamcısı ve neoliberal fikir üretiminin dünyadaki ana merkezi olan Chicago Üniversitesi'nde profesör olan Milton Friedman'a verildi. Friedman ödülün şöhretini parasalcılık adına hayli umumi bir kampanya başlatmak için kullandı. Kırk yıl içinde ödülü kazanan 64 kişinin arasında dokuz neoliberal Chicago profesörü vardı. 1973'te ABD gizli servis ajanları, Şili'de seçimle göreve gelen Marksist Salvador Allende hükümetini deviren darbeye yardımcı oldular. Yönetimi ele geçiren general Auguste Pinochet, muhaliflerine karşı infaz ve işkence dalgası başlattı ve 'Chicago'lu çocuklar' denen, Chicago'da eğitim almış bir grup Şilili iktisatçıya, neoliberal bir iktisadi rejimi yerleştirme görevi verdi. Tüm muhalifler tasfiye edildikten sonra diledikleri gibi hareket edebildikleri için, bugüne kadar neoliberal politikaların en esaslı uygulaması olarak kalan süreci oluşturabildiler. Friedman, Pinochet'ye ünlü bir ziyarette bulundu.

Üyelerine çoğunlukla Keynesçi talep idaresini tavsiye eden Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), 1970'lerin sonlarından itibaren serbest piyasayı desteklemeye başladı. Kamuya ait işletme ve hizmetlerin özelleştirmesini, kamu hizmetlerinde özel işletme metotlarının taklit edilmesini -Yeni Kamu Yönetimi'ni- ve özel sermayeyi kamuya ait altyapı tesislerinin sahipliğine çekmeyi -Kamu-Özel Ortaklıkları- teşvik edecek kadar ileri gitti. Aynı dönemde Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerde hükümet projelerini desteklemekten vazgeçip ağırlıklı olarak özel projeleri desteklemeye döndü.

1976'da Britanya'nın İşçi Partisi hükümeti, büyük bir enflasyon krizinin ortasında Keynesçi politikaları suçlayıp Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) tavsiyesini kabul ederek, IMF borcu karşılığında doğrudan bir siyasi hedef olarak tam istihdamdan vazgeçti. 1979'da Margaret Thatcher liderliğinde kurulan Muhafazakar hükümet, partinin savaş sonrası dönemdeki Keynesçiliğe, karma-mülkiyet ekonomisine ve cömert refah devletine olan bağlılığından parasalcılık, özelleştirme, zenginlere düşük vergi ve küçültülmüş toplumsal devlet lehine vazgeçti. Ertesi yıl Ronald Reagan'ın başkan seçilmesi aynı politikaların daha sert bir türünün ABD'de ortaya çıkmasına yol açtı. Peşinden ekonominin, özellikle finans sektörünün, esaslı bir şekilde serbestleşmesi geldi.

İktisat politikalarının her çeşidinde tanık olduğumuz siyasi yaklaşımların yanlış kullanılması vakalarından bir diğeri de, sürecin çelişkili zayiatı olarak, ABD'nin, Alman ve diğer Avrupalıların toplumsal piyasaya inanmasına sebep olan tekel karşıtlığına yaklaşımı oldu. Chicago'nun serbestleştirme ekonomisine bağlı olarak, ABD kanunları rekabeti çok sayıda firmanın, mükemmele yakın piyasaların ve yaygın tüketici tercihinin varlığını devam ettiren bir *süreç* olarak görmeyecekti. Bunun yerine rekabet, hem mahkemeler hem de iktisat kuramcıları tarafından sonuçları açısından, küçük ve orta boy işletmelerin yok oluşu, dev şirketlerin hakimiyeti ve kamuya ait tüketici seçimi fikrinin yerini babacan bir 'tüketici refahı' endişesine bırakması olarak görülecekti. Neoliberalizmin duruşundaki bu kökten değişiklikler, devletler ve piyasalar arasındaki anlaşmazlıklara takılı kalan toplumsal tartışmanın çoğunlukla gözünden kaçtı. Kitaptaki argümanların başlıca temelini bu köklü değişimler oluşturacak ama önce neoliberal dönüşümün kapsamı üzerine yaptığımız seri incelemeyi tamamlamalıyız.

Neoliberalizmin esas ilkesi, ürünler ve hizmetler için arz ve talebin fiyatlandırma mekanizması üzerinden, hükümet ya da diğer güçlerin müdahalesi olmadan -ama oligopolistik şirketlerin fiyatlandırma ve pazarlama stratejilerine bağlı olarak- birbirlerini

düzenlemeleri durumunda optimum sonuçlara ulaşılacağıdır. Bu sebeptendir ki, elimizdeki 1970'ler vakasını inceleyecek olursak, işçilerin emeklerinin fiyatını ürünlerine talebi düşürecek kadar yükseltmeleri durumunda, hükümet istihdam düzeylerini korumak için müdahalede bulunmamalıdır. Talep düşerse çalışanlar işsiz kalır ve sonuç olarak çalışmaya devam edenler maaşlarını yükseltemez hale gelir, çünkü işsizler emek piyasasına daha düşük maaşlarla tekrar girmeyi seve seve kabul edecektir. Bu yöntemle piyasa dengesini bulur. İstihdam düzeylerinin korunması, savaş sonrası dönemde talep idaresi politikalarının esas kaygısı oldu. Neoliberaller bunu doğrudan sağlamanın, enflasyonu git gide yükseltecek yapay bir desteğe bel bağladığı için, uzun vadede başarısızlığa neden olacağını öne sürdüler. İnsanlar fiyatların yükseleceği beklentisine girerse, önleyici maaş artışlarıyla bu zamları beklemeye çabalarlar. Bu da ister istemez enflasyon yükselişini hızlandırarak nihayetinde büyük bir krize ve istihdam kaybına yol açar. Bunun yerine hükümetler müdahaleden sakınsalar, fiyatlar ve maaşlar er ya da geç, uzun vadede daha yüksek istihdam düzeyini devam ettirecek bir hizaya gelirler.

Emek piyasasının neoliberal eleştirisinin, talep idaresi politikalarının makro düzeyinde kalmaması ve genel olarak hükümetlerin veya işçi sendikalarının, piyasadaki rekabetten doğmayan çalışma saatleri, koşulları ve emeklilik planları standartları oluşturma girişimlerine uzanması da bundan dolayıdır. Aksi takdirde bu masraflar fiyatları yukarı çekebilir, talebi azaltabilir ve böylece daha fazla işsizlik yaratabilir. Bu nedenle neoliberaller, koruyucu çalışma yasalarının kaldırılması ve sosyal güvenlik masrafları yükünün işverenlerin üzerinden tamamen kaldırılmasını ya da hafifletilmesini savundular. Neoliberal düzenin bu kısmı, karşı çıktığı güvenlikler ve sosyal haklar popüler olduğu için, uygulanmaya çalışıldığı tüm demokrasilerde hatırı sayılır direnişlerle karşılaştı. OECD'nin işçi haklarının tamamen kaldırılmasına kalkışması 1994'ü buldu (*Jobs Study* [*İş Araştırması*] adlı rapor). Avrupa Birliği (AB) yeni yüzyılın ilk birkaç yılında neoliberalliğe tam olarak dönene kadar, rekabetçi bir

ekonomiyle güçlü sosyal hakları dengeleyen, 'Avrupa sosyal modeli' adı verilen bir modele bağlı kaldı. Aynı esnada OECD, esnek emek piyasalarının negatif sonuçlarını dikkate almaya başladı ve duruşunu iş güvenliğinin bazı unsurlarının daha pozitif bir değerlendirmesine doğru kaydırmaya başladı.

Yukarıdakilerden anlaşıldığı gibi neoliberaller, emek piyasasının pürüzsüz işleyişine müdahalede bulunmaya çalışan işçi sendikalarına tartışmasız bir düşmanlık beslemektedir. Onlar için sendikal hareketlerin tek sonucu kısa vadede verimsizlik ve uzun vadede işsizliktir. Ancak demokratik toplumlarda sendikaları yasaklamayı savunamazlar, zira bu devlet gücünün liberalizmin temelleriyle tutarsız bir biçimde kullanılmasını gerektirir ve çoğu toplumda yüksek düzeyde anlaşmazlıklara sebep olur. Yine de neoliberal hükümetler, iş gücünden sendikaları dışlamayı dileyen işverenlere mani olmazlar.

Neoliberal politikaların bir başka hedefi, belirli sanayi ya da kişileri piyasa rekabetinden koruyan, geniş bir aralıktaki hükümet faaliyetleri idi. Bu özellikle Avusturya, Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık'ta bazı durumlarda devletin firmalara ya da bazı sanayilere bütünüyle sahip olmasıyla sağlanırdı. Bu firmalar üretim mallarını, hammaddelerini, emekçi ve müşterilerini elde etmek için piyasaları kullansalar da finansmanları hükümet tarafından sağlanırdı, böylece rekabetin tüm çıkarımlarından korunurlardı. Örneğin, eğer işçilerine piyasa fiyatının üstünde maaş verirlerse, hükümet zararlarını sübvanse ederdi. Alternatif olarak, hükümet firmalara yeterli sermaye sağlamayabilirdi çünkü hükümet tek mülkiyet hissedarı olarak kar maksimizasyonu ile ilgilenmezdi ve sonuç olarak söz konusu ürün ve hizmetler yetersiz tedarik edilirdi. Bu şekilde devlet mülkiyetindeki işletmelerin çoğu, etkinlikleri normal piyasa rekabetine maruz bırakılmayacak kadar ağır olduğu için kamuya kalırdı, ilk kuruldukları dönemde 'tabii tekel'diler – örneğin elektrik, gaz ve su tedariği, yayıncılık, demiryolları gibi.

Neoliberaller bu şirket ve işletmelerin varlıklarının özel mülkiyete satılmasını savundular ve ilgili sektörlere kısıtlı rekabet

katmanın çeşitli yöntemlerini denediler. Bazı durumlarda (mesela telekomünikasyon) teknolojik değişimler bunu mümkün kıldı, diğerlerinde (demiryolları) hizmetler -belirli güzergahlarda rekabetin makul olduğu kısıtlı sayıdaki durumlarda- küçük parçalara bölünüp rakip şirketlere satıldı. Başka durumlarda, mesela suda, neoliberal hükümetler özelleştirmeyi, rekabetin ya da piyasanın olmadığı tekellere teslim etmeye razı oldular. Bu tür durumlarda belirli düzenlemeler uygulanmasını savundular.

Hükümetlerin şirket sahibi olmadığı ancak özel şirketlere çeşitli ödenek ve destekler sağladığı durumlarda neoliberalizm, eşit şartlar oluşturup adil rekabeti sağlamak için bu türden desteklerin kaldırılması için çabaladı. Çoğunlukla bu ödeneklerin maksadı belirli bir ülkenin şirketlerini dünya piyasasında ilerletmek idi. Dolayısıyla, bu tür politikalar ağırlıklı olarak uluslararası ticaret anlaşmaları düzeyinde işlerdi. ABD gibi neoliberalizme ikna olmuş hükümetler bile bazen ulusal çıkarları serbest ticarete tercih ederdi. Neoliberalizmin bu kanadının esas başarısı, ulaşılan anlaşmaların uygulanmasını garanti altına alması için 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) kurulması oldu.

Neoliberal politikaların son hedeflerinden biri, çoğu ülkede tarihsel olarak kamu hizmetleri biçiminde gelişen çeşitli faaliyetler oldu. Yukarıda bahsedilen kamuya ait kuruluşlar tarafından sağlanan ürün ve hizmetlerle bunların ayırımı net değildir. Örneğin, Almanya ve Hollanda'da posta hizmeti tedariği özelleştirilmiş ve tamamıyla piyasaya dahil edilmiştir, ancak sağlık hizmeti sağlamak devletin sorumluluğu olarak görülür; ABD'de durum tam tersidir. Genel olarak, 'kamu hizmetleri' (adından anlaşılacağı üzere) materyal ürünlerden ziyade hizmet üretimiyle sınırlandırılmıştır ve yukarıda bir dönem kamu mülkiyetinde olduğundan bahsedilen işletmelerin çoğu özel mülkiyet olarak kurulmuştur. Ancak bu ayrımlar mutlak değildir. 'Kamu hizmetleri'nin yaşam fırsatları için gerekli olma (sağlık, eğitim) ya da bireysel olarak değil kitlesel olarak tüketilme (savunma, halk sağlığı) eğilimi vardır. Burada yapmamız gereken basitçe bu hizmetlerin, neoliberaller için daima özelleştirme hedefi

olmalarına rağmen, çetin ceviz çıkmış olduklarını belirtmektir. Bu hizmetlere özel mülkiyet ve/veya piyasa güçlerini dahil etmek için atılan adımlar yirminci yüzyılın sonuna kadar bir türlü gelişememiştir.

Neoliberal mantık kesinlikle bu hizmetlere uygulanabilir. Eğer sağlık, eğitim ve güvenlik gibi hizmetler, kar maksimizasyonu amaçlı şirketler tarafından piyasada sağlanıyor olsaydı, bu hizmetleri kullananlar (hizmet sağlayan özel şirketler tekel olmadığı sürece ki sıklıkla rastlanan bir durumdur) belirli versiyonları diğerlerine yeğ tutarak tercihlerini ifade edebilir, ya da belki tercih şansları olmayan ya da kullanımı zorunlu olan hükümet tarafından sağlanmış hizmetlerin aksine, hiç hizmet almamayı tercih edebilirler. Dahası, kar maksimizasyonu amaçlı şirket sahipleri, teslimat yöntemlerinin etkinliğini ve maliyetlerinin uygunluğunu azami seviyeye çıkarmak için teşvik edilirler ama kamu hizmeti yöneticileri için bu durum geçerli olmayabilir. Bu sebepten dolayı neoliberallerin tercihi, şirketlerin bireysel müşterilere hizmet sağlamasını içeren topyekun özelleştirme ve piyasaya açma yönündedir. Kamu hizmetleri çoğunlukla bu değişime izin verilemeyecek kadar popüler olmuştur, bu da hükümetin kamu hizmeti teminini özel firmalara ihale etmesi ve müşteri yerine geçmesine yol açmıştır. Başka bir uzlaşı biçimi, hükümetin kendi çalışanlarıyla hizmet sağlamaya devam ettiği ancak altyapının -genellikle ekipman ve binaların- özel şirketler tarafından, yıllık kira karşılığı kamu hizmetine kiraladığı kamu-özel ortaklıkları olmuştur. Kamu-özel ortaklığı ile birleştirilebilecek başka bir yaklaşımda hükümet, hizmeti kendi çalışanlarıyla sağlamaya devam eder ancak çalışanların kar amaçlı bir özel şirket dahilinde bünyesinde çalışıyormuş gibi davranmaları beklenir. Bu yaklaşım, kullanıcıların hizmetle piyasadaki tüketiciler gibi kurduğu ilişkiler ile yeni kamu yönetiminin asıl anlamı olmuştur.

Böylece çok çeşitli politikalar, 'neoliberalizm' terimiyle belirlenen genel yaklaşımı oluşturur. Nadiren saf hallerinde bulunurlar. Başlıca istisna, deney başladığında bir demokrasi olmayan

Şili'dir. Çoğunlukla neoliberal ideale yakın kabul edilen Singapur da demokrasi değildir, refahı özelleştirilmiş ve iş kanunları zayıf olsa da hükümetin toplum içinde geniş bir ahlaki mevcudiyeti vardır. Demokrasilerde, farklı değerleri ve çıkarları olan halkları uyum içinde tutmak için, her türden yekpare tutum çoğunlukla ödün vermek zorunda kalır. Örneğin, İskandinav ülkelerinde hükümetler neoliberal gündemin büyük öğelerini, bilhassa özelleştirmeyi kabul etmişken, kapsamlı refah devletleri ve güçlü işçi sendikalarına sahip olmaya devam ederler. Zıtlaşması muhtemel bu iki güç, hatırı sayılır başarılar getirecek mutabakatlara varırlar. Bu toplumlar yüksek ekonomik icraat ve yeniliğe sahip olmaya devam ederken, mutluluk endekslerinde yüksek puanlar alırlar.

Bu kitabın sonuna kadar neoliberal çağ ile ilgili genel olarak olumsuz bir hüküm verilecek. Bu sebepten, bu başlangıç irdelemesini farklı siyasi değerlerden bir çok insanın pozitif değerlendirdiği belirli özellikleri dikkate alarak bitirmek iyi olur. Genel yaklaşımın muhalifleri için bunlar, kuru neoliberalliğin yanında yakmamaya dikkat edilmesi gereken yaş detaylardır.

İlk olarak neoliberalizm, hükümet hegemonyasından kaçış yolları sağlamış ve kendilerine verileni almaya alışmış sıradan insanların tercih haklarını genişletmiştir. Parti ve meclis politikalarının genel olarak olumsuz yönde, halkın endişelerinin temsil edildiği bir forumdan ziyade siyasi makam peşinden koşanların aralarında oynadığı bir oyun olarak görüldüğü bir dönemde yaşadığımız için bu özellikle bilhassa önemlidir.

İkinci olarak neoliberal yaklaşımlar, geniş ve karmaşık toplumlarda hükümetlerin çoğunda yaygın olan merkeziyetçilik ve uzaklık sorunlarını ele almışlardır. Buna karşılık, neoliberalizmin kendisini her zaman yerel hassasiyetlerle ilişkilendirmediği de kabul edilmelidir. Tarihin ve stereo tiplerin, sol eğimli merkezi devlet ile sağcı yerel politikacıları karşı karşıya getirdiği ABD'de, neoliberalizm yerel yönetimler üzerinden bunu çabalar. Ama aynı ülkede dev şirketlerin küçük firmalar karşısındaki zaferi ile de ilişkilendirilir. Tam aksine, Britanya'da

neoliberal politikaların yaratıcıları, 1979'dan bu yana tüm partilerin hükümetleri, yerel yönetim ve diğer yerel güçleri, kendi piyasalaştırma projelerine karşı piyasa dışı müdahaleler olarak görmüşlerdir. Neoliberaller daima merkeziyetçi olmuşlardır. Bu yüzden ancak çelişkili bir tarihsel alanda güçlü halde bulunurlar. Avrupa'da kapitalist ekonominin ilk yükselişi, vaktiyle feodal olan güçlerin merkezleyici hükümdarların elinde toplanmasıyla el ele gitmiştir. Eğer politika ve ekonomi birbirlerinden ayrılacak olsaydı -liberal ve neoliberal ideolojilerin esas kuralıdır- ilk olarak siyasi güç toplumda nereye dağıldıysa toplanması ve bir yerde yoğunlaştırılması gerekirdi ki buradan, hükümdar dilerse, piyasaya dost bir şekilde kullanılabilirdi. Bu nedenle merkezi-yerel meselesi otomatik olarak devlet-pazar meselesiyle aynı şey olarak okunamaz.

Son olarak neoliberal paradigmanın esnekliğine dönmeliyiz. Özellikle İskandinav ülkelerinde, ama bir dereceye kadar Britanya'da ve genel olarak AB politikalarında da, diğer ideolojiler ve siyasi yaklaşımlar ile birleşme kapasitesi göstermiştir. Hakim fikirlerin böyle bir kapasite göstermesi, sadece çoğulcu toplumlarda temsil edilen menfaat çeşitliliğinin itibar görmesi sebebiyle değil, aynı zamanda tüm insan tasarılarının daimi belirsizliğinden dolayı önemlidir. Belirli bir fikirler kümesinin tüm doğru cevapları içerip içermediğini bilemeyiz, bugün olsa bile yarının beklenmedik görevleriyle yüzleşecek donanıma sahip olmayabilir. Bilgeliği tekeline aldığına ve tüm muhaliflerini ezeceğine emin olan monolitik doktrinlerin sonunu, genelde repertuarlarında cevabı bulunmayan sorunlarla yüzleşmeleri getirir. Sovyet komünizminin durumu buydu. Neoliberal ideologlar bu yönde güçlü eğilimler gösterirler, ancak demokrasilerde hayatın uygulamalı gerçekleri onları ödün vermek zorunda bırakır. Neoliberalizmin daha kapsamlı bir tarihsel liberalizm gerçeği ile arasında kalan bağlar, bu mücadeleye karşılık verebileceği anlamına gelir. Gelecekteki muhtemel başkalaşımlarında bu önemli bir konu olacaktır.

Argümanı ilerletmek için piyasaların doğası ve sınırlarıyla ilgili bazı temel fikirleri incelememiz gerekir. Bu da daha soyut bir tahlil düzeyine geçmek ve çoğu okuyucunun aşina olmayabileceği, ancak mevzubahis konuları tamamıyla anlamak için elzem olan bazı terimleri ele almak anlamına gelir. Bir sonraki bölümün görevi budur.

PİYASA VE SINIRLARI

Neoliberal projenin merkezinde piyasanın niteliklerinin tasviri, özellikle de etkin ve müşteriye duyarlı şirketler ile yetersiz ve küstah kamu hizmetlerinin mukayesesi bulunur. Bu mukayesede 'özel sektör'ün ekseriyetle yekpare, homojen bir etkinlik bölgesi olduğu farz edilir. Garip, çünkü özel sektörün asli niteliklerinden biri de çeşitliliktir. Bu durum yüksek verimliliğe sahip küresel şirketler kadar, müşterilerine ve yerli halka yakın küçük ve orta ölçekli işletmeleri, aynı zamanda 2008-2009'da devlet müdahale edene kadar davranışlarıyla küresel ekonomiyi kaosa sürükleyen finans kuruluşları da kapsar. Bunun yanı sıra üçüncü dünya ülkelerinde çalışma şartları ağır işyerlerini kullanan ve çocuk işçileri sömüren şirketler, çeşitli taklit ürün imalatçıları, hijyenik olmayan koşullarda sağlıksız yiyecekler sağlayan düşük nitelikli kafe ve restoranlar, işlerini zamanında tamamlamayan yerel inşaat firmaları, piyasalarında büyük ve baskın olmalarından ötürü müşterilerin hizmetle ilgili sorunlarına oldukça az ilgi gösteren telekomünikasyon firmaları, etkinliklerini rekabete açma amaçlı tüm girişimlere karşı koyan bilgisayar yazılımı ve uydu televizyon tekelcileri, hava ve su kaynaklarını kirleten maden şirketleri, kriminal faaliyetlerini

yasal ticari etkinlikler perdesi arkasında gizleyen firmalar, ilaçlardaki küçük gelişmelere büyük yeni atılımlar süsü veren ilaç müesseseleri de özel sektöre dahildir. Nitelik, etkinlik ve müşteri sorumluluğu konularında genellemeler yapılabilecek tek bir özel sektör yoktur.

Neoliberallerin bu tür iddialara cevapları hazır: tüketiciler, ürün ve hizmetleri kabul etmek ya da reddetmekte özgürdür. Düşük kaliteli ürünler üreten bir firma büyümeye devam ediyorsa, düşük kaliteli ürünler isteyen tüketiciler var demektir; asgari kalite standartlarında ısrarcı devlet müdahaleleri, tüketicilerin tercihlerini engeller. Çocuk işçiler kullanan firmalar büyüyorsa sebebi tüketicilerin, çocukların ürettiği ürünlerin düşük fiyatlarına değer biçmeleridir; tüketici, çocuk işçi çalıştırma fikrinden hoşlanmıyorsa ürünleri almamakta serbesttir. Bu tez, piyasada meydana gelen herhangi bir eyleme karşı getirilen tüm eleştirileri boşa çıkarmak için kullanılabilir. Bu sebepten ötürü, özel sektör ve kamu sektörlerinin mukayeselerinin temelinde bir eşitsizlik mevcuttur. Özel sektörde alıcı bulan her şeyin bir yeri vardır. Kamu sektörü ise, demokrasinin geçerli olduğu yerlerde, düşük kalitenin eleştiri malzemesi olduğu, değerlerin ve ahlaki hükümlerin 'alıcısı var' cevabıyla geçiştirilemeyeceği bir siyasi çekişme ortamında var olur. Bu durumda kamu hizmetlerinin kalitesiyle ilgili sorunların çözümünün, geniş çapta benimsendiği gibi, söz konusu hizmeti özel sektöre taşımak olması mantıksızdır. Bu çözüm ne yüksek kalite ne de ahlak sağlar ancak daha fazla çeşitliliğin kabul edilebilir olduğu ve ahlaki kıstasların geçersiz kabul edildiği bir konuma geçişi sağlar.

Piyasada olup bitenlerin piyasanın nihai meşruiyet kaynağı haline gelmesi ve piyasanın ahlak yoksunluğu illaki bir sorun demek değildir, çünkü her adımı ahlak kurallarıyla dolu bir hayat sürdürmek zordur ve arzu da edilmez. Yine de, neoliberal fikirlerin hakimiyeti gerçekleşip piyasa ilkeleri neredeyse tüm kurumlar[1] için başlıca standart olarak tesis edildiğinde,

1 Kitap boyunca çok defa 'kurum', 'kurumsal' ve bu kelime kökünden türetilmiş diğer bazı sözcükler yer alıyor. Bu çevirilerin metnin orijinalindeki karşılığı 'corporate' kelimesidir. Türkçedeki yaygın

ahlaksızlık toplumsal hayatın her alanına yayılır. Yetkililer bir soruna çözüm sağlamak için piyasanın kullanılması gerektiğini her öne sürdüklerinde, mesele ahlaki yargının yetişemeyeceği bir noktaya taşınır: para kazandırıyor ve böylece zenginliğe katkıda bulunuyor, buna ne şekilde itiraz edilebilir ki? Belirli vakalarda pekala bunu yapmak isteyebiliriz. Ancak bu kriteri kabul etmek isteyip istemediğimize dair karar alabilecek konuma kendimizi nasıl getirebiliriz? Neoliberal düşünce devletlere ve diğer kuruluşlara ne derecede sızarsa, bizim bu tür kararlar almamız o kadar engellenir (ya da kararları vermekten kaçınmamız sağlanır). Hayatın bazı önemli alanlarını ilkeli değerlendirmeler yapmanın mümkün olduğu yerler olarak korumalıyız; bu, piyasaya (çoğu sorunun tılsımlı çözümü olarak değil) eleştirel ve seçici olarak yaklaşmaktır.

Eylem noktasında tek kılavuzumuz piyasa olursa, bir başka sorunumuz daha vardır. Bu durum birçok çarpıklık ihtiva etse de, yalnızca fiilen mevcut piyasalarda bulabileceğimiz şeyleri istememiz, piyasada bulunmayan şeylerin ise başka yöntemlerle sağlanması için mücadele etmememiz mi gerekir? Örneğin, kitle iletişimi az sayıdaki büyük şirketler tarafından kontrol ediliyorsa ve sağlanan seçenekler kısıtlıysa, daha fazla çeşitlilik için siyasi bir talep oluşturma imkanımız olmamalı mı? Eğer tercihlerimizi sadece piyasa üzerinden yapıyorsak, durum böyleymiş gibi gözükür. Devlet müdahalesinin daima ve sistemli olarak şirketlerin piyasadaki davranışlarından daha kötü olduğu ve bu nedenle piyasanın tüm kusurlarının, devletin çare bulma girişimlerine tercih edilmesi gerektiği iddia edilmediği sürece, bu durumu ilkeli bir şekilde savunmak zordur.

Bir sonraki bölümde bu mevziyi ele geçirmeye oldukça yaklaşmış, güçlü bir neoliberalizm biçimiyle karşılaşacağız. Tüketici egemenliği ilkesel bazda piyasaları idare etmesine rağmen,

---

anlamıyla kurum kelimesinin karşılığına denk gelen 'institution' ise kitapta bir iki defaya mahsus olarak kullanılmaktadır. Yazar corporate kelimesini şirketlere ait ve onları niteleyen anlamlara sahip olarak kullandığı için kitap boyunca 'kurum', 'kurumsal' kelimeleri şirketleri niteleyen ifadeler olarak kabul edilmelidir (yayıncının notu).

tüketiciler hangi ürünlerin tedarik edileceğine karar veremez. Bu kararı sadece firmalar verebilir. Tüketicinin rolü pasiftir, yeni bir ürünün kendileri için kullanışlı olduğunu ancak o ürünü satın alarak işaret edebilirler. Örneğin, tüketiciler iPad için bir talep yaratmamıştır, bir firma bu ürünü üretebileceğini keşfedip, zekice bir pazarlamayla göz alıcı bir ürün olduğunu garanti edip talep yaratmaya koyulmuştur. Ardından tüketiciler iPad'leri ile yapabilecekleri şeyleri fazlasıyla takdir etmiştir; bu icat, kimsenin tüketiciler için yeni bir şey yaratmaya teşvik edilmediği sosyalist devlet ekonomilerinde görülmeyecek bir şekilde piyasanın yaşam kalitemizi yükseltmesine mükemmel bir örnektir. Ama tüm bunlar olup biterken tüketicinin rolü pasif kalır.

Girişimcilik kapasitesine sahip olmayan sıradan insanlar piyasadan başka vasıtalarla talepte bulunabildiği ya da ürün yaratabildiği sürece bu durum kabul edilebilir, ama piyasa giderek yaşam alanlarının daha da fazlasını ele geçirirse bu talep ve yaratıcılık olanakları kısıtlanır. Şirketler piyasadaki yegane proaktif katılımcı olduğuna göre, piyasaya ayrıcalık tanıyan bir toplumda yaşadığımız sürece şirketleri tüm insan yaratımının tek kaynağı olarak gören bir topluma dahil oluruz.

Tercihte bulunmanın tek vasıtasının piyasalar olduğunu savunanların bir kısmı farklı bir tez öne sürer. Bu teze göre piyasalar saf olsa bu tür sorunlar yaşamayız ve piyasaların saf olmadığı durumlarda devlet müdahalesi talep etmek uygundur. Fakat bu tür müdahaleler piyasaları geliştirmekle sınırlı olmalıdır, başka hükümler oluşturmamalıdır. Piyasaları saflaştırarak ulaşılamayan bir hedeften vazgeçmek gerekir. Kitle iletişim örneğinde bu, devlete ait bir medyanın kuruluşundan ziyade piyasaları çok sayıda yeni özel tedarikçiye açmak demektir.

Sosyal Demokratlar'ın tavrı genellikle bunu aşar, piyasada ulaşılamayacak hedefler olduğunu ve bunların başka araçlarla sağlanması için devlete güvenebilmemiz gerektiğini öne sürerler. Önceki bölümde alıntılanan Alman Sosyal Demokrat Partisi sloganına geri dönüyoruz: 'Mümkün olduğu kadar fazla piyasa, gerekli olduğu kadar devlet'. Yirmi birinci yüzyıl başında

'Üçüncü Yol' Sosyal Demokratları da aynı şeyi söyleyecektir ama yakın dönem iktisat kuramından ve neoliberalizmden, devlet müdahalesini piyasanın yerini almaktan ziyade piyasanın işleyişini geliştirmek için kullanma imkanlarını öğrenmişlerdir. Bu duruşun önemli bir örneği Britanya Maliyesi'nin 2004'te yayınladığı *Microeconomic Reform in Britain: Delivering Opportunities for All* [Britanya'da Mikroekonomik Reform: Herkes için Fırsat] raporudur; bu belgeye imza atanlardan biri dönemin Maliye Bakanı, sonradan Başbakan olan Gordon Brown idi.

Bu rapor 'piyasa başarısızlığı' sorunu ile ilgilidir ve bu tür başarısızlıklara iki yaklaşım sunar: devletin piyasayı mükemmelleştirmek için hareket etmesi ve piyasa başarısız olduğunda devletin doğrudan kendi önlemlerini alması. John Kay'in (2007), bu raporu eleştirdiği 'The Failure of Market Failure'da [Piyasa Başarısızlığının Başarısızlığı] belirttiği gibi, her iki tür başarısızlık da toplumda bireysel tercih yığınlarından öte bir şey göremeyen iktisat kuramı üzerinden tanımlanmıştır. Ancak devletin sıklıkla, arzulanan hedefler ya da bireylerin niyetlerinden ziyade müşterek yaşamımızın koşullarını ilgilendiren hedefler noktasındaki anlaşmazlıkları çözmesi istenir. Ayrıca iktisat kuramı, maddi çıkarı insan davranışlarının tek saiki olarak görür. Örneğin buna bağlı olarak, *Microeconomic Reform in Britain*'ın kamu hizmeti alanında düşük performans sorunlarına cevabı şudur: hedefler belirlemek ve daha iyi idari kontrol uygulamak, profesyonel bağlılık ve değerleri güçlendirme olanağını incelemez.

Piyasaları hedeflerimize ulaşmak için kullanmamamız, ya da tüketicilerin taleplerine karşılık verecek şekilde geliştirmememiz için geçerli bir sebep yoktur. Ancak piyasaları etkin olarak kullanabilmek için özelliklerini ve sınırlarını anlamamız ve piyasa başarısızlığı fikrini daha da geliştirmemiz gerekir. Tanımlanmış bir başarısızlığın, söz konusu piyasayı güçlendireceği mi, yoksa tamamen farklı bir rotaya mı sokacağı sorusu bir prensip meselesi olmaktan ziyade uygulamalı bir soru olarak açık bırakmıştır.

Piyasanın Nitelikleri ve Yetersizlikleri

Saf bir piyasanın var olması için hangi koşullar gereklidir? Bu kıstasları incelediğimizde, farklı türlerden piyasa yetersizliklerini, piyasalara karşı çıkmak için yoktan var edilmiş dayanaklar olarak değil, piyasanın koşulları üzerinden tanımlanmış olarak teşhis edecek bir konuma geleceğiz. Bazı piyasa eleştirmenleri çok fazla ödün verdiğimi iddia edebilirler. Neden başlangıç noktası olarak piyasayı alalım? İnsan hayatının çoğu piyasanın dışında var olur ve piyasayla ilişkisi bulunmaz. Albert Hirschman'ın *Tutkular ve Çıkarlar*'da, Donald Green ve Ian Shapiro'nun *Pathologies of Rational Choice Theory*'de [Rasyonel Tercih Kuramı Patolojileri] öne sürdükleri gibi, insanların saldırgan ve çıkarcı bir şahsi menfaat anlayışı tarafından güdüldüğü varsayımı itirazlara açıktır. Bu eleştirinin geçerliliğini kabul ediyorum, ancak piyasayı başlangıç noktası kabul etsek dahi neoliberal düşüncenin hakimiyetini eleştirerek epey mesafe alınabilir. Bu da neoliberallere kendi mıntıkalarında kafa tutmak anlamına gelir ve var olması gereken tartışmanın menzilini ve derinliğini küçültür.

Tartışmanın ilk iki aşaması Tablo 2.1'de tarif edilmiştir. Sol sütunda saf bir piyasanın temel gereksinimleri, sağ sütunda bunların her biriyle ilişkilendirilen zayıflıklar ya da yetersizlikler listelenir. Saf bir piyasada tüm ürünler ve hizmetler tek bir para biriminde (ya da ticaret yapılabilen belirli para birimlerinde) ifade edilmiş fiyatlara uygun olarak, birden fazla üretici ve müşteri tarafından alınıp satılır. Hiç bir üretici ya da tüketici, ya da bunların oluşturduğu gruplar, kendi faaliyetleriyle fiyatları etkilemeye muktedir olamaz; tüm katılımcılar fiyatları kabullenirler, hiç kimse fiyat belirleyemez. Bu şekilde çok sayıda tüketicinin tercihleri, çok sayıda üreticinin üretim planlarıyla eşleştirilir. Böyle bir piyasanın koşullarını, piyasa özellikleri belirler. Koşullara ulaşıldığında bir denge oluşacaktır: dış kaynaklı (sistemin dışından gelen) sıkıntılar olmadığı sürece, verim kaybı olmadan tek bir kalem ürünün fiyatı ya da tedarik miktarı değiştirilemez.

Saf piyasa koşulları	*İlgili başarısızlıklar*
I Tüm fiyatlar kıyaslanabilir; her şey alınıp satılabilir	1. Piyasanın dışsallıklarla baş etme yetersizliği 2. Kamu ve değer malları sorunu 3. 'Fiyatı olmayan ürünler'in varlığı 4. Alışverişlerin işlem bedelleri
II Piyasaya girişte bariyer yoktur, çok sayıda tedarikçi ve alıcı vardır	5. Çoğu sektörde büyük ve hemen hemen sabit giriş bariyerleri mevcuttur 6. Sürekli giriş bariyerlerinin sonucu olarak zenginlik ve güç eşitsizlikleri oluşur
III Yüksek işlem hacminin sürdürülmesi	7. Güven kayıpları potansiyel alıcı ve satıcıların piyasaya girişini kısıtlar
IV Piyasa katılımcıları kusursuz bilgi sahibidir	8. Bu koşulun yerine getirilmesinin önünde büyük tatbiki engeller vardır; bilgiye ulaşımda eşitsizlikler
V İktisat ve politika ayrıdır	9. 5 ve 6'nın ortaya çıkardığı güçlü menfaatler siyasi sürece dahil olur.

Tablo 2.1: Gerekli piyasa nitelikleri ve ilgili başarısızlıklar

İlk olarak (koşul I), istenen tüm nesnelere (maddi ve manevi) piyasa dahilinde fiyatlar atanması gereklidir. Eğer bu koşul sağlanmazsa, talep edilebilecek nesnelerin fiyatı sıfır olur ve hiç bir firma onları üretmeye yönelmez. Bedelsiz üretilirlerse üretimleri verimsiz olur, zira onları üretmek için ihtiyaç duyulan kaynakların başka bir yerde daha etkili olarak kullanılıp kullanılamayacağını bilmek mümkün olmayacaktır. Örneğin bir bilgisayar uzmanının, kendi bahçesinde meyve yetiştirmeyi, meyve yetiştiricilerden satın almaya tercih ettiğini varsayalım. Bahçesi yeterli üretim için gereken boyutun çok altındadır, bu kadar küçük bir toprak parçasına sahip bir meyve üreticisi ürününe o kadar yüksek bir fiyat biçmek zorunda kalır ki piyasanın dışına itilir. Dahası, bilgisayar uzmanı bahçesiyle ilgilendiğinde bilgisayarda yenilikler geliştirip daha verimli olarak kullanabileceği nitelikli işgücü zamanını düşük verimli bahçıvanlık işinde harcar. Emeğini ve diğer üretim masraflarını fiyatlandırıp meyvesine bir piyasa fiyatı belirlese ne kadar verimsiz olduğunu fark eder, meyvesini dükkandan alır, bahçesini bir meyve çiftliğine satar ve bilgisayar uzmanlığına daha fazla zaman harcar. Ekonomiye ve dahilindeki herkese çok yönlü bir etkinlik kazancı sağlanır.

Fiyatların, satılık olan *tüm* ürün ve hizmetleri bağlaması da diğer bir gerekliliktir. Sıkça çoğul bir kelime olan 'piyasalar'ı kullanıyor olsak da, aslında sadece bir piyasa vardır; böylece geniş bir ürün çeşitliliği üzerinden nispi tercihlerimizi belirleyebiliriz. Bu, tek bir para birimi dahilinde ya da serbest piyasada işlem gören birkaç para birimi üzerinden, tüm ürünler için müşterek bir ölçü birimi ya da cari fiyat kullanarak elde edilir. Örneğin bir yolcu uçağının kaç portakal değerinde olduğunu sorgulamak pek mantıklı görünmeyebilir, ancak ikisinin de cari fiyatları varsa bu denkliği kesin olarak hesaplamak mümkündür.

Kusursuz piyasaların işleyişi için ikinci bir temel kriter (II), piyasaya kolay erişimi ve çıkış kapılan olan çok sayıda üretici ve tüketici olmasıdır. Üreticilerin masrafları ve tüketicilerin tercihlerinden doğan fiyatların en uygun biçimde verimli olduğunu kanıtlamak için gereken matematiksel hesaplamaları ancak bu

koşulda yapabiliriz. Bir ürünün üretiminde düşüş varsa piyasada fiyatı yükselir, çünkü tüketiciler azalan arz için yüksek teklifler vererek rekabete girerler. Piyasa kusursuz ise, bu fiyat yükselişi diğer üreticilere kar edilebileceğini işaret eder, piyasaya girerler ve yükselen üretim, fiyatları tekrar aşağı çeker. Eğer tek bir üretici (tekel) varsa, diğer üreticilerin piyasaya girmesinden korkmadan fiyatları yükselmeye zorlamak (ve kar yükseltmek) için üretim miktarını azaltabilir. Piyasa dengeye ulaşamaz. Çok az sayıda üretici varsa (oligopol) da pek bir fark oluşmaz, zira eylemlerini birbirlerine kolaylıkla işaret edebilirler ve şayet yeni girişimcilerden korkmazlarsa, aralarında kolaylıkla tekel oluşturabilirler.

Bu sebepten ötürü, piyasaların oligopol ve tekel olmadan faaliyette bulunması için fiyatlar yükseldikçe yeni üreticilerin piyasaya girişinin kolay olması gerekir; bu durumda da iktisatçıların 'giriş bariyerleri' adını verdikleri engellerin düşük olması gerekir. Aynı zamanda çıkış bariyerlerinin de düşük olması gerekir: bir şirket verimsiz üretim yapıyorsa piyasayı terk etmesi gerekir ki kullandığı toprak, emek ve sermaye kaynakları daha etkin kullanımlar için yeniden dağıtılsın. Ya da müşteriler, bir piyasa dahilinde satılan ürünleri beğenmezlerse hoşnutsuzluklarını alım yapmayarak, böylece üreticilerin fiyat düşürmelerini ya da sundukları ürünlerin çeşitliliğini değiştirmelerini zorunlu kılarak, ifade edebilmelidir. Son mali kriz süresince bazı bankaların 'batmayacak kadar büyük' olup olmadığıyla ilgili tartışmalar, çıkış bariyerleriyle ilgiliydi. Eğer bir şirket, verimsiz olmasına rağmen 'batmayacak kadar büyük' ise, o halde piyasadan çıkmasını engellemek için yüksek bariyerler oluşturulur ve piyasaların budama işini yapmasının önüne geçilir.

Fiyatlar arz ve talep arasındaki etkileşim üzerinden belirlenecekse, piyasada büyük miktarda faaliyet olması gerekir. Bu faaliyet kısmen bahsettiğimiz kriterler ile kısmen de piyasaya giren oyuncuların faaliyette bulunmaya devam etme istekliliği ile sağlanır (III). Örneğin, kimse izbe çiftlik evleri almak istemiyorsa, emlakçılar bu evlerin 'piyasasının olmadığı'ndan

bahsederler ki bu da fiyat belirlemenin mümkün olmadığı anlamına gelir (Genelde az miktarda bir satış olur, bu yüzden doğrusunu söylemek gerekirse bir piyasa vardır, ama emlakçıların beklenen fiyatlar hakkında sağlam tahminlerde bulunmalarını sağlayamayacak kadar zayıftır). Dolayısıyla bu tür mülklerin sahipleri, mülklerini satılığa çıkarmaktan vazgeçer. Alıcılar ve satıcılar olmadan piyasa olmaz.

Piyasaların etkinliği, satıcı ve alıcıların satılık olan tüm ürün ve hizmetler hakkında yüksek düzeyde bilgi sahibi olmalarına dayanır (IV). Aslında iktisat kuramı bu bilginin 'kusursuz' olduğunu, yani iştirakçıların kaynaklarını etkin bir biçimde tahsis etmek için ihtiyaçları olan tüm bilgiye sahip olduklarını farz eder. Bunun neden önemli olduğunu basit bir örnekle görebiliriz. Diyelim ki ben yeni bir araba almak istiyorum ama ihtiyaçlarıma en uygun modelin hangisi olduğu ya da belli modellerin hangi aralıklarda fiyatlandırıldığı konularında araştırma yapmaya zahmet edemiyorum. En yakın galeriye gidip gördüğüm ilk arabayı alıyorum. Muhtemelen ihtiyaçlarıma uygun olmayan bir araca haddinden fazla para vereceğim; piyasayı kullanmadım ve alışverişim verimsiz oldu. Kısa bir araştırma ile etkinliğimi yükseltebilirim, ne kadar fazla araştırma yaparsam o kadar verimli hale gelirim, ta ki daha fazla bilgi elde etmenin arabaya biraz fazla para ödemekten daha masraflı hale geldiği noktaya ulaşana dek. Mantıklı bireylerin verimsiz tercihler yapmak istemediğini ve bu sebepten ötürü piyasada hareket ederken ihtiyaçları olan tüm bilgiyi elde etmeye şartlandıklarını farz etmeliyiz; 'bir araba için haddinden fazla para harcamak istiyorum ve ihtiyaçlarıma uygun bir araba bulmak istemiyorum' diyen birinin mantığından şüphe ederiz.

Son kriter sadece piyasayı değil, daha geniş bir bağlamı dikkate almamızı sağlar: ekonomi ve politikanın birbirinden ayrı olması ihtiyacı (V). Tarihsel ve kuramsal olarak saf piyasaya büyük bir tehdit, piyasaya müdahale ederek arz, talep ve fiyat arasındaki hassas dengeyi bozma gücü olan devletten gelir. Bu müdahale iki yönde gerçekleşebilir.

İlk olarak, çeşitli siyasi hedeflerin peşinde olan hükümetler, fiyat çarpıtma veya kaynak dağıtma yetkilerini kullanabilir. Kaynakları siyasi liderlerin, ailelerinin ve dostlarının şahsi çıkarına yönlendirebilir, ya da sağlık ve eğitime daha çok, alkole daha az para harcanması için devreye girebilir. Bu iki müdahale örneğini epey farklı şekillerde değerlendirebiliriz, ama neoliberal bakış açısına göre ikisi de piyasa etkinliğinin bozulmasına yol açar.

İkinci olarak, iş dünyasındaki bireyler ve şirketler piyasa etkinlikleriyle elde ettikleri zenginliği, siyasi nüfuz satın almak için kullanabilirler. Daha sonra da bu nüfuz ile devletten sözleşmeler veya farklı lütuflar elde edebilirler. Bu da piyasayı tahrif eder. Bu nedenle, saf piyasaların işleyişi için hem siyaset dünyasının ekonomiye müdahale etmesinin, hem de iş dünyası insanlarının siyasete müdahale etmesinin önüne geçecek yüksek engeller var olması zorunludur.

Piyasanın varlığı için gerekli koşulları değerlendirdikten sonra, her biriyle sıklıkla ilişkilendirilen ve Tablo 2.1'in sağ sütununda listelenen başarısızlıkları incelemeliyiz.

Piyasa Başarısızlıkları

I. Her şeyin bir fiyatı vardır

Tek bir piyasa dahilindeki tüm ürünler ve hizmetlere bir fiyat tahsis etme teşebbüsünün karşısına dört sorun çıkar: dışsallıklarla ilişkili sorunlar, kamu ve değer malları, 'fiyatı olmayan ürünler' ve işlem masrafları. İktisatçıların piyasaya olan bağlılıklarında bunları unuttukları söylenemez, çünkü bu sorunları belirleyip tanımlayanlar esasen iktisatçılardır. Ancak bu esnada kullandıkları terminolojinin bir kısmı, kelimelerin gündelik anlamlarından uzak gözükür. Dolayısıyla bu terimleri kavramak önemlidir.

1 Dışsallıklar. Dışsallık, bir iktisadi faaliyetin ürettiği, ancak faaliyetten sorumlu olanların maliyet hesabına katmadıkları olumlu ya da olumsuz bir sonuçtur. Dışsallık kitap boyunca

birçok kez tekrarlanacak bir kavramdır ve anlamının kavranması önemlidir. Olumlu dışsallığın (piyasada el değiştirmeyecek bir ürünün üretimi) bir örneği, faaliyeti verimsiz olduğu gerekçesiyle göz ardı edilen amatör meyve yetiştiricisi olabilir. Herhangi bir masraf hesabından bağımsız olarak, meyve yetiştirmekten keyif aldığını iddia edebilir. Bu keyif, onun meyve yetiştirmesinin olumlu dışsallığıdır. Bu nedenle, meyve bahçesinden vazgeçip bilgisayarında daha fazla vakit geçirmesi gerektiği fikrini reddeder.

Bazı olumlu dışsallıklar, piyasa dahilinde kullanılabilecek avantajlar sağlar. Çok farklı ölçeklerde olan ancak aynı fikri belirten iki farklı örneği değerlendirebiliriz. İlk olarak, kovanları kır çiçeklerine yakın yerde bulunan arıcı, çiçeklerin üretim masrafına katkıda bulunmamış olsa bile, kovanları çayıra yakın yerde olan arıcıdan daha fazla verim elde eder. İkinci olarak Amerikan şirketleri, ABD'nin askeri gücü, doların mevcudiyeti ve Amerikan İngilizcesi'nin dünyaya yayılması sayesinde çoğu uluslararası piyasada diğer şirketlere karşı avantaj sahibidir. Bu ikinci dışsallığa 'ağ' dışsallığı denir. Şirketin, belirli bir ürün skalasının dağıtımında önemli bir pozisyonda bulunan şebekeye öncelikli ya da masrafsız erişimi ile piyasada avantaj yakalamasını ifade eder. Bariz bir örneği, telefon hizmet sağlayıcısı ile ayrıcalıklı bir ilişkisi olan telefon sağlayıcısıdır. Göreceğimiz gibi, ağ dışsallıkları ileri teknoloji ekonomilerinde büyük bir kısıtlama kaynağıdır, bu sebepten ötürü bu terim, kulağa ne kadar garip gelse de, hayli kullanışlıdır.

Olumsuz dışsallıklara daha aşinayız. Çevresel zarar, bu dışsallıkların en bariz ve en önemli örneğidir. Kirlilik çok sayıda insana masraf dayatır, ancak bu masraf kirliliği üreten şirketlerin değerlendirmelerine dahil olmaz. Aslında şirket, bu tür masrafları dikkate almak zorunda olmadığı için daha verimli işler. Örneğin bir kimyasal fabrikasının nehre döktüğü atıklar nehirdeki balıkları öldürebilir ve akıntı yönündeki balıkçıları geçimlerinden edebilir. Bu sebeple kirlilik, bir olumsuz dışsallıktır. Firma kirliliği kontrol edebilir ama bunun için masraf

yapması gerekir. Balıkçıların balık satmasından firmanın bir çıkarı olmadığına göre, neden zahmete girsin ki?

Bir olumsuz dışsallığın ortadan kaldırılması talebini gerekçelendirmek için, dışsallığı tanımlamak yeterli değildir. Mesela yukarıdaki örnekte, kirliliği kontrol altında tutmanın masrafı balığın ekonomiye sağladığı değerden daha yüksek çıkarsa, şirketin çevreyi kirletmeye devam etmesine izin verilmemeli midir? Alternatif olarak, kirliliğin azalmasından çıkar sağlayacak asıl grup balıkçılar ise, şirketin yaptığı kirlilik kontrollerinin parasını onlar ödememeli midir? Bunlar dışsallığın ortaya çıkardığı ilginç konular ve ileriki bölümlerde bu konulara değinmemiz gerekecek. Bir taraftan da yenilikçi süreçlerin ortaya çıkaracağı olumsuz dışsallıkları tahmin etmenin mümkün olmaması sorunu vardır, eğer süreç gerçekten yenilikçiyse tüm sonuçları bilinemez. Eğer yeni bir şey yaratacaksak riskler almamız gerekir ki buna dışsallıklar konusundaki riskler de dahildir.

2 *Kamu ve değer malları.* İkisi birbirinden farklıdır, ancak beraber değerlendirebilir. 'Kamu' malları, doğaları gereği sahiplenilemeyen ve fiyatlandırmaya maruz bırakılamayan mallardır. İki özellik ile belirtilirler: bölünemez ve rekabet oluşturamazlar. İlk özellik, bu ürünlerin tüketiminin alınıp satılabilecek tekil birimlere bölünmesine yol açmadığı anlamına gelir. İkinci özellik ise bir kişinin bu malları kullanıyor olmasının, başka birisinin aynı anda kullanabilme dirayetini eksiltmemesi anlamına gelir. Bu konuda esas örneğimiz açık havadır. Tek bir kütle halinde var olur ve bize şişeler içinde satılamaz ve sizin hava soluyor olmanızın benim solunumum üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Somut kamu mallarının sayısı azdır, çünkü çoğu potansiyel kamu malı aşırı yüklenme ile harap olabilir, bu durum açık hava için bile geçerlidir. Mutluluk gibi soyut özelliklerde daha fazla örnek bulabiliriz. Mutluluğu ticaretini yapabileceğimiz küçük parçalara bölemeyiz, bölünemezdir. Ayrıca, en azından prensipte, bir kişinin mutluluğu diğerinin mutsuzluğuna bağlı değildir, rekabet oluşturmaz. Mutluluğun piyasası

olamaz, bu yüzden fiyatı yoktur, haliyle piyasa mutluluk sağlamak için bize bir teşvik sağlamaz (gerçi bu durum şirketleri, ürünlerini kullanmanın bizi mutlu edeceğini reklamlarında belirtmekten alıkoymaz).

'Değer' malları, yarı yarıya kamu mallarıdır. Bu biraz garip bir terimdir, iktisat kuramının bir buluşudur ancak arkasındaki fikirler yeterince tanıdıktır. Değer mallarının iki bileşeni vardır: biri bölünebilir, dolayısıyla fiyat biçilebilir ve alınıp satılabilir, diğeri de kamu mallarının kurallarına uygundur. Önemli bir örneği sağlıktır. Benim sağlığım, faydasını kendim gördüğüm ayrı bir şeydir, bu yüzden sağlık bölünebilir ancak rekabet oluşturmaz ve sağlık hizmeti piyasası kolaylıkla oluşabilir. Ancak yüksek seviyedeki genel kamu sağlığından hepimizin faydalanabilmesi, bulaşıcı hastalık kapma ihtimalimizin düşük olması gibi bölünemez kazanımlar vardır. Kendi sağlıklarını piyasadan temin etmek bireylere bırakılırsa eksik temin ederler, kendi sağlıklarını temin etme konusunda bireyler rasyonel olarak güdülenmişlerdir, ancak kamu sağlığına da katkıda bulunmaya motive olduklarından emin olunamaz.

Eğitim bir başka değer malıdır. Eğitim, elde eden bireye faydalıdır -faydaları arasında bir işe başvuran diğer adayları alt etmek gibi rekabet durumları da bulunur- ancak eğitimli bir nüfusun, eğitimli bir toplumun uğraşabileceği yüksek düzeydeki ekonomik aktiviteler gibi genel faydaları da vardır. İlerlemiş ekonomileri olan tüm toplumlarda belirli düzeylere kadar eğitimin zorunlu olması, bireylerin ve ebeveynlerinin seçimine bırakılmaması bununla açıklanabilir. Aynı zamanda eğitimi; bilgiye, kültürel ve bilimsel anlayışa erişim sağlama olarak düşünürsek, eğitim rekabet yaratmaz. Eğitim politikasının bu kadar zor olmasının sebebi bu anlam bulanıklığıdır. Politikacılar eğitimi tüm topluma sunmalıdır, ancak bireylerin kendileri ve ebeveynler, başkalarına karşı kendileri ve çocukları için eğitim avantajı isterler.

3 Fiyatı olmayan ürünler. İktisat kuramı, dışsallık ve kamu-değer malları fikirlerini kucaklamaktan memnun olsa da, bazı şeylere fiyat dayatılmaması gerektiği yönündeki insani eğilimden

dolayı sıkıntı çeker. Organ nakline ihtiyacı olan birisi bedelini ödemeye niyetliyse, insanların organlarını satmalarına izin verilmeli midir? Bir genç kadın fahişelik yaparak geçimini sağlamayı reddediyorsa işsizlik yardımından faydalanmasına izin verilmeli midir? Dağ kurtarma ekipleri, mahsur kalmış bir dağcının yaşamının yapılacak masraflara değeceğine dair tahminde bulunmadan pahalı kurtarma aktivitelerine girişmeli midir? İktisatçılar tüm bu örneklerde piyasaya girişi reddetmenin fırsat maliyetlerine -bir yolu diğerine tercih ederek kaybedilenlere- dikkat çekebilirler. Örneğin, dağ kurtarma ekibi tarafından kullanılan kaynaklar alternatif bir uygulamadan eksiltilmiştir. Ancak piyasa üzerinde ahlaki öncelikler oluşturan argümanlarla başa çıkacak yöntemleri yoktur. İktisat, verimliliği maksimize etmek için yapmamız 'gerekenler'i bize söyleyebilir; verimsizlik, kaynakların müsrifçe kullanımı anlamına geldiği için bu yönlendirmesinde haklı sebepler de vardır. Ancak inandığımız ahlaki kriterlerin piyasaya baskın çıkması iddiası; fırsatları kaçınılmaz israflar olarak değil, iktisadi tartışmanın erişemeyeceği iyilik tasavvurlarını arayış olarak görür.

4 İşlem masrafları. Bu bölümde değineceğimiz son nokta biraz daha küçük ve bizi güvenli bir şekilde iktisat alanına geri getirecek. Bir ürün ya da hizmete fiyat biçmek, ücretleri belirleyip toplayacak bir mekanizmaya ihtiyaç olması anlamına gelir, piyasada alışveriş yapmanın da bir bedeli vardır. Bir dükkan işletmenin masraflarına ürünlere fiyat biçmek, müşteriden para almak, bu süreci kaydetmek, çalışanların dürüstlüğünü kontrol etmek, kazancı güvenli bir şekilde bankaya ulaştırmak ve tüm süreci tasdik etmeleri için muhasebeciler tutmak dahildir. Tabii ki bir dükkan, fiyat biçmeyerek kendisini bu masraflardan kurtaramaz ancak ekonominin bazı bölümlerinde, fiyat biçmenin zahmete değip değmeyeceğini hesaplamak çok önemlidir. Önemli bir örnek, ücret toplamak için gereken düzeneğin masraflı olmasından ötürü, otoyol ücreti toplama konusudur. Tabii ki ücretlendirme kullanılmayacaksa, mevzubahis ürün ya da hizmetin tedarik bedelini ödemek için ve ne kadarının,

hangi kalitede tedarik edileceğini belirlemek için başka yöntemler olmalıdır.

Piyasada iyi tercihlerde bulunmak için yeterli bilgiyi elde etmek amacıyla harcanan işlem bedelleri pek de ufak değildir. Bu, bilgiyle ilgili piyasa koşullarıyla çakışır ve ileride, 8. maddenin altında ele alınacaktır.

II Giriş ve çıkış bariyerleri

5 Bariyerlerin sürekliliği. Piyasanın düşük giriş ve çıkış bariyerleri ihtiyacının karşılanması çoğu sektörde zordur. Burada tartışma giriş bariyerlerine odaklanacak, ancak bankacılık krizi örneğinde gördüğümüz üzere çıkış bariyerleri de eşit öneme sahiptir. Çoğu piyasada fazla sayıda üreticiye yer yoktur: örneğin, dünyada sadece iki büyük uçak üreticisine, Boeing ve Airbus'a yer var gibi gözükür. Microsoft tek başına bilgisayar yazılım sistemlerine tamamen hakimdir. Tek bir nehir havzasında birden fazla şirketin su şebekesi işletmesi teknik olarak imkansız gibidir. Tekel oluştuğunda ya da çok az sayıda üretici olduğunda ve rakiplerin piyasaya girmesinin önünde ciddi teknik veya örgütsel engeller olduğunda, fiyatlar ve ürün kalitesi iktisat kuramının matematiksel modellerinde farz edilen işlemlerle belirlenmez.

Teknik değişim bazı durumlarda bu sorunları kolaylaştırmış olsa da -örneğin, radyo dalga bantlarının çoğaltılması kablosuz bağlantı ve telekomünikasyon alanlarında gerçek piyasaların oluşmasını mümkün kılmıştır- diğer önemli örneklerde modern yüksek teknoloji ekonomileri, saf piyasalar oluşturmakta klasik endüstriyel ekonomilerden daha fazla zorlanıyor. Bu da bizi yukarıda incelediğimiz ağ dışsallıklarıyla ilgili tartışmaya geri götürür. Rekabet üstünlüğünün ağ sahiplerinin payına düştüğü yerde, rakiplere karşı giriş bariyerleri yükseltilir. Ağlara bağlı insan sayısı ne kadar fazlaysa ağın o kadar kullanışlı olması, belirli bir türden ağın ayırt edici özelliğidir. Bu da ilk hamle yapana, belirli bir alanda ilk ağı geliştiren şirkete muazzam avantajlar sağlar. Diğer şirketler daha üstün ürünler

geliştirse bile satmakta zorlanırlar çünkü ilk hamle yapan şirket daha geniş ve böylece daha kullanışlı bir ağ geliştirmiş olacaktır. Bunun tipik örneği, rakip görüntü kayıt sistemleri Betamax ve VHS'nin hikayesidir. İki Japon şirketi olan Sony ve JVC, Sony 1975'te ve JVC iki yıl sonra olmak üzere, video kaset kaydetme ve oynatma sistemleri geliştirdiler. Birkaç yıl içinde JVC'nin VHS sistemi, Sony'nin Betamax'ını piyasanın dışına itmişti. Bu sonucun sebepleriyle ilgili kayda değer tartışmalar olsa da, bir unsur JVC'nin görsel-işitsel ekipmanlar için birçok perakende dağıtım ağına sahip olması ve bu mağazaların stoklarında sadece VHS bulundurmasıydı. Giriş bariyerleri, Sony'nin piyasaya dahil olmak için gerekli ağlara ulaşımını zorlaştırmıştı. Bugün, video kayıtların yerini DVD'nin almasıyla tüm bunlar konu dışı hale gelmiştir, iktisatçıların iddia ettikleri gibi açık piyasada ve girişimci ekonomide, ürün yenilikleri sayesinde bu tür sorunlar kendiliğinden çözülür. Aynı zamanda yeni sorunlar da ortaya çıkmaya devam eder. En büyük ağ örneği olan internet, herkesin kullandığı arama motorları gibi tekel ürünlerin oluşturulmasında ilk hamle avantajına birçok fırsat sağlayarak potansiyel rakiplere karşı yüksek giriş bariyerleri oluşturmuştur.

Bu bariyerlerin öneminin giderek yükselmesinde büyük bir sebep, yüksek hızdaki teknik değişimin ürün standartlarına olan sonuçlarıyla ilgilidir. Ağır hareket eden bir şey için bir standarda gerek duyulduğunda, uzun kullanım ya da yaygın irdeleme ve mutabakatlara dayanarak standart oluşturulabilir ve ulusal ya da uluslararası otoriteler tarafından uygulanabilir. Standart ağırlıklar ve ölçülerde, elektrik fiş ve prizlerinin tasarımında ya da alfabede durum böyledir. Bu tür standartlar kamu mallarıdır. Tekil şirketler onlara sahip olamaz ve diğer şirketleri onları temel alan ürünler tasarlamaktan alıkoyamaz. Ancak yeni bir standart ihtiyacı hızla gelişirse ve teknik gelişmeler sayesinde sık sık değişime maruz kalırsa, yaygın mutabakat ya da resmi devlet işlemleri ile bir sonuca ulaşmaya vakit olmaz. Çok sayıda şirket piyasaya farklı standartlar sunuyorsa ancak değiştirilebilirlik ihtiyacı birçok seçenek arasından tercih

yapmaya devam edilemeyecek kadar güçlüyse, o zaman seçeneklerden biri üstün özelliklerinden ötürü tercih edilecek ve standartları devlet yetkisi değil piyasa belirleyecektir. Halbuki çoğu durumda 'üstün özellikler' sadece bir şirketin, rekabet sonucu olarak değil ancak ilk hamle avantajı ve ağ dışsallığının tesis edilmesi sayesinde, endüstri standardı olarak kendi uygulamalarını dayatmasıdır. Kimse bizi kullandığımız alfabeyi değiştirmeye zorlayamaz ama piyasaya hakim bir bilgisayar yazılım şirketi bilgisayarlarımızda kullandığımız alfabenin diğer bilgisayarlar tarafından okunabilecek bir elektronik semboller kümesini tetiklemesini engelleyebilir, çünkü sahibi olduğu ve kontrolü altında olan elektronik sembolleri yöneten standartları değiştirmişlerdir. Sadece dev şirketler kendi standartlarını dayatabilecek konumdadır ve rakiplerinin, tüketicilerin almak isteyebileceği ürünlerle piyasaya girmesini engellemek için bunu uygulayabilirler.

Patentler de benzer şekilde giriş bariyerlerini yükseltmek için kullanılabilirler. Bu konu pek kolay değildir, zira patent koruması olmadan şirketlerin araştırma ve yeniliğe para harcama sebebi kalmaz. Kamu düzeni, piyasa rekabetinin önemiyle yaratıcılığı himaye etme ihtiyacı arasındaki dengeyi kısıtlı süreli patentler temin ederek korumaya çalışır. Ancak mahkemelerin, sadece buluşlarda değil var olan doğal maddelerin tanımlanmasında da fikri mülkiyet haklarını tanımasıyla yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Biyologların genetik kodları analiz edebilme yeteneği bu konuya özellikle önem kazandırmıştır. Genetiği değiştirilmiş organizma (GDO) sanayisindeki şirketlere, ileride GDO'lu ekinler üretmek için kullanabileceklerine inandıkları doğal oluşumlu ekinlerin genlerini belirlemeleri durumunda patent elde etme izni verilmiştir. Bu durum, tohum kullanma hakkının bir şirketin elinde olduğunu öğrenen üçüncü dünya ülkelerindeki çiftçileri, geleneksel uygulamaları olan bir yılın hasadından ertesi yıla tohum saklamaktan alıkoyabilir. Ayrıca şirket dışından araştırmacıların aynı doğal oluşumlu bitkiler üzerinde çalışması engellenmektedir.

6 Kısıtlı rekabet sonucu eşitsizlikler. Yüksek düzeyde rekabetin sonuçlarından biri düşük eşitsizlik seviyesi olmalıdır, çünkü yüksek kar ve gelirler; potansiyel rakiplerin piyasaya girmesi, arzı yükseltmesi ve böylece fiyatları ve geliri düşürmesi için bir işaret işlevi görür. Bu saf piyasa toplumunun eşitlikçi olduğu anlamına gelmez, büyük mükafatlar başarılı yenilikçilere ve nadir bulunan yeteneklerin sahiplerine gider. Ancak bu eşitsizlikler, rekabet süreci tarafından sürekli baskı altında tutulur. Giriş bariyerlerinin yüksek kaldığı yerlerde bu durum gerçekleşmez. Sonuç olarak yüksek düzeyde kar ve kazançların olduğu gibi sürmesine göz yumulur. İlk aşamada bu eşitsizlikler farklı şirketlerin kazançları arasındadır ama gelir farklılıkları ve zenginlik üzerinden adım adım toplumun genel eşitsizlik düzeylerini etkilerler. Bu da yüksek giriş bariyerlerinin ikincil bir sonucudur. Son otuz yılda dev küresel şirketlerin hakim olduğu ve artan ağ dışsallıkları ve şirket standartları bulunan bir ekonomiye yönelen değişikliğin, piyasa ekonomilerinin uzun süreli eşitsizlikleri azaltma eğilimini tersine çevirerek gelişmiş toplumlarda refah ve gelir eşitsizliklerine yol açması dikkate değerdir.

III Yeterli İşlem Hacmi

7 Güvenin yıkılması. Nadir bir eşyanın, mesela izbe bir çiftlik evinin el değiştirmemesiyle piyasa ekonomisinin canlılığı fazlaca engellenmez; ancak güven, alıcıların genel olarak piyasadan çekilmesine ve üreticilerin ellerinde stok kalacak korkusuyla üretimden vazgeçmesine sebep olacak kadar geniş çapta yıkıldıysa, piyasa bütünüyle başarısız olacaktır. Güvenin böyle yıkılması, tüketicilerin gelirlerinde büyük bir düşüşle karşı karşıya olmaktan, ya da diğer harcamalarından kısarak yapmaları gerekecek belirli bir harcamanın yükselmesinden korktukları durumlarda gerçekleşir. İktisat kuramı, bu tür yetersizlikleri harici şoklar adını verdiği durumların sonucu kabul eder: bir doğal felaket, savaş ya da alakalı ekonominin dışında bir yerde meydana gelen bir ekonomik kriz. Saf piyasa modeli, tamamen iktisadi şokların bir piyasa ekonomisi dahilinde gerçekleşeceğini

kabul etmekte zorlanır, zira alıcı ve satıcıların kusursuz bilgiye sahip olduklarını farz eder. Dolayısıyla yaklaşan zorluklara karşı ileriye yönelik önlemler alarak ani şoklardan kaçınmaları beklenir. Burada iki sorun vardır. Birincisi, çıkış noktamız asla bir saf piyasa ekonomisi değildir; eğer böyle bir ekonomi kurabilsek iktisadi şokları azaltabiliriz ama önce önümüze fazla sayıda şok çıkaran bir iktisadi ortamdan geçerek oraya ulaşmamız gerekir. İkincisi, hemen aşağıda göreceğimiz üzere, kusursuz bilgi elde etmenin zorluğudur.

Son derece rekabetçi, ancak bilgi akışının kusurlu olduğu ve dolayısıyla şoklara açık bir ekonomi, geçimlerini sağlamaya çalışan insanlar için değişken iktisadi koşullar sağlar. Telafi edici etmenlerin eksikliği durumunda, belirsiz bir gelecek için para biriktirmek amacıyla tedbirli ve harcamaya isteksiz hale gelebilirler. Eğer bu davranış geniş çapta gerçekleşirse, piyasalar çökebilir. Büyük mali durgunluklarda gerçekleşen budur.

IV Kusursuz bilgi ihtiyacı

8 Bilgi elde etmede tatbiki sorunlar. Piyasa katılımcılarının eksiksizce bilgilendirilme gereksinimini karşılamak, uygulamada zordur. Başlıca sorun, bir piyasa ekonomisinde çoğu bilginin kendisinin fiyatı olmasıdır; bilgi elde etmek aslında büyük bir işlem masrafıdır, ekseriyetle en önemlisidir ve yukarıda bahsettiğimiz işlem masraflarına bağlanır. Ekonomi karmaşıklaştıkça önemi artan bir sorundur bu -örneğin, ürünlerin ya da finansal araçların teknik gelişmişliği sayesinde- ve dolayısıyla bugün, geçmişte olduğundan daha büyük öneme sahiptir. Tüketicilerin sorunu, tam bilgilendirilerek tercih yapmalarını sağlayacak bilgiyi elde etmenin para ödemeye değip değmeyeceğidir, ancak bilgiyi elde etmeden önce bu kararı veremezler. Böylece uygulamada bilgi edinme, ödenen paraya değmesine değil, mutlak bir anlamda paramızın yetip yetmeyeceğine bağlıdır. Başka bir deyişle, ne kadar zenginsek o kadar çok bilgi elde edinmemiz muhtemeldir, sonuç olarak zenginler daha etkili kararlar verebilir ve böylece daha da zenginleşebilirler.

Bu, eşitsizliklerdeki gerilemenin demokrasi tarihinin ilk birkaç on yıllık süresini nitelerken günümüzde neden tersine döndüğünü anlamamıza yardımcı olur. Sorun, zenginlerin karar vermelerine yardımcı olacak yetenekli profesyonel yardımı karşılayabildikleri ve gelirlerinin küçük yatırımcılardan çok daha hızlı büyüdüğü finansal piyasalarda özellikle ciddidir. Benzer biçimde, teşkilatlar bilgi elde etme konusunda bireylerden daha iyi bir konumdadır. Bu da üreticilerin müşterilerden (müşterileri diğer şirketler olmadığı sürece), işverenlerin çalışanlardan ve büyük şirketlerin küçük şirketlerden daha iyi bilgilenmiş olmaları anlamına gelir.

Piyasadaki tüm katılımcıların (zengin olanlar dahil) yeterli bilgi elde etme güdüleri olduğu varsayımına da karşı çıkılabilir. 1970'lerde ABD'li iktisatçı Eugene Fama, hisse fiyatlarının mükemmel etkinlikte olduğunu ispat etmek için bu varsayım kullandı. Eğer yatırımcıların sermayelerini riske atarken şirketle ilgili tüm yararlı bilgiyi elde etmelerinin akla uygun bir güdü olduğu varsayılabilirse, bir şirketin mali varlıklarının fiyatının -ki yatırımcıların değerlendirmelerinin sonucunu yansıtır- şirketin performansıyla ilgili bilmemiz gereken her şeyi anlattığı da varsayılabilir. Bu sezgi, şirket yönetiminde pay maksimizasyonu yaklaşımının gelişmesini mümkün kıldı: CEO'ların yapmaları gereken tek şey, şirketlerinin hisse fiyatlarını yükseltmeye yoğunlaşmaktı. Bu da 1990'lardan itibaren hisse işlemlerinin hızında ve hisse değerlerinde sıra dışı büyüme sağlayan türev araçları ve ikincil piyasaların gelişmesini kolaylaştırdı. Hisse senetleri ve tahvillerin işlem gördüğü fiyatlar, bu fiyatların kapsadığı varlıkların bedelinin ne olduğunu öğrenmek için ihtiyaç duyulan tek rehber haline geldi. Dolayısıyla bu piyasaların büyümesi, piyasaların kendileri hakkında ürettiği kendi kendilerine referans veren bilgi dışındaki bilgilere ihtiyacı azaltır gibi gözüktü. Bu durum 'gerçek' ekonomiden daha yüksek bir gerçekliği temsil eder hale geldi.

Bu süreç 2008-2009'daki mali çöküşü tetikledi. Kusursuz işleyişlerini garanti edecek bilgiyi elde etme güdüsünü sağlamak

şöyle dursun, mali piyasalar katılımcılara tam tersini yapmaları için tehlikeli bir teşvik sağladı. Bilmeleri gereken her şeyi öğrenmek için tek satırlık bir bilgiye -varlık değerine- güvenebileceklerine inanmaya başladılar. Ancak bu değerler bir tahmin ve kumar zincirinin ağır etkisi altındaydı ve zincir çözüldüğünde bir iskambil kule gibi çöktüler.

V Politika ve ekonominin ayrılışı

9 Politika ve ekonominin kaçınılmaz kördüğümü. Piyasa modelinin gerektirdiği ekonomi-piyasa ayrılığının nadiren mevcut olmasının başlıca üç nedeni vardır. İlk olarak, bahsettiğimiz başarısızlıklara çare sağlaması en muhtemel kaynaklardan biri devlettir. İkinci olarak, piyasanın kendisi işleyebilmek için kanunlara ihtiyaç duyar: en azından para biriminin devam ettirilmesi ve sahtekarlığa karşı önlemler, sözleşme ihlalleri için çözüm sağlama, patent ve telif haklarının korunması. Bunların bazılarını piyasa kendisi de sağlayabilir. Eğer tüm iştirakçilerin piyasada bulunmak istedikleri varsayılırsa ve güvenilir değer kullanmanın esas kurallarına uymayan, sözleşmelere saygı göstermeyen ve mucitlerin icatları üzerindeki haklarına saygı göstermeyenlerin piyasaya kabul edilmemesi mümkünse, dışlanma tehdidi itaat sağlamaya yeterli olmalıdır. Ama bu tür bir içerden gözetim ancak piyasaya iştirak edenlerin sayısının düşük olduğu, böylece herkesin birbirini tanıdığı ve olumsuz davranışlar hakkında iletişimin hızla kurulabileceği durumlarda işe yarar. Küçük ölçekli ve geleneksel piyasalarda ekseriyetle bu tür koşullar vardır ve kanundan fazla bir beklentileri olmaz, ancak bunlar ne etkin ve kapsamlı, ne de küresel piyasalardır. Piyasanın diğer düzenleyici davranışlara karşı üstünlüklerinden biri, kimliği bizden gizli kişilerle uzun mesafeler üzerinden ticaret yapabilmemizdir. Bu tür piyasalar kişilerarası bilgiden faydalanamaz ama bize tamamen yabancı kişilerle anlaşma yapmamızı sağlayan düzeneklere ihtiyacı vardır. Ticaret sitesi eBay'in internetin isimsiz düzeyinde, kullanıcılarını etkileşim içinde oldukları alıcı ve satıcıları puanlamaya teşvik ederek nasıl bir

nevi topluluk ekonomisi yarattığına şahit olmak ilginçtir. Bu, piyasanın kendi sorunlarını dışarıdan müdahale olmadan nasıl çözebileceğine bir örnektir ama eBay kullanıcıları yine de kendilerini bir tür öncü topluluk oluşturur gibi görürler. Bu tür icatların sözleşme hukukuna olan olağan ihtiyaçta genel bir düşüşe yol açabileceği öngörülemez.

Aslında hukuk çok daha önceden araya girer. Mülk sahibi olmayı bir yasal hak olarak talep etmeden, sözleşmeler yapıp yerine getirilmeleri talebinde bulunamayız. Zira sözleşme ihlali tazminatları, mülkiyet haklarına zarar bakımından değerlendirilir. Sözleşme şartlarının yerine getirilmesiyle hak edilen mükafatlar, ancak tanımlanabilir mülkiyet hakları olduklarını iddia etme yolu varsa kazanç olarak savunulabilir. Bu çoğu ABD vatandaşının anlamakta zorlandığı bir şeydir, çünkü ulusal kuruluş mitleri mülkü; Vahşi Batı'da öncülerin kendi çabalarıyla kazandıkları, peşinden de kendi silahlı güçleriyle savundukları bir şey olarak görür (ABD hükümetinin öncülere toprak pay etmedeki rolü unutulur). Sayısız film tarafından yayılan bu mit, Amerikalılar'ın hem silah taşıma ısrarlarını hem de piyasa ekonomisini yürütmek için devlete ihtiyaçları olmadığı inançlarını ayakta tutmalarında önemli bir rol oynamıştır. Ama bu yalan, ülkedeki yaygın ve fazlasıyla kazançlı sözleşme davaları ile mite dönüşür. Dahası, William Ray'in ABD kapitalizminin yükselişi üzerine yazdığı *Socializing Capital*'da [Sermayeyi Sosyalleştirme] ispatladığı gibi kapitalist piyasalar, devletin ancak büyük sermaye gerektiren projeleri başlatma risklerinin bazılarını kamulaştırıp sağlama almasından sonra gelişmiştir.

Son olarak, yine de devlet ve piyasa arasında diğer olumsuz kördüğümler söz konusudur. Serbest bir ekonomide iktisadi zenginliğin siyasi nüfuza dönüşmesini engellemek çok zordur. Zenginler kaynaklarını, kendileriyle mutabık olan siyasetçileri ve partileri finanse etmek için ya da ihtilafa düştüklerinin fikirlerini değiştirmek için kullanabilirler. Kamuoyunu etkilemek için kampanyalar başlatabilirler, hatta sahip oldukları gazete ve haberleşme kanallarını kendi çıkarları için

kullanabilirler. Maalesef demokrasi ve piyasa ekonomisi, kendi farklı yöntemleriyle yapmayı arzu ettikleri gibi zenginlerin politik gücüne ket vurmak bir yana, sorunun giderek kontrolden çıkmasına neden olur. Kitle demokrasisi, fikirleri harekete geçirmek için muazzam kaynaklara ihtiyaç duyar; fikirler çoğunluğun fikirleri olabilir ama onları harekete geçirecek kaynaklar ekseriyetle zengin azınlığa aittir. Piyasa sistemi, ekonomi ile politikanın ayrılığına bel bağlıyor olabilir, ancak birinde elde edilen gelirin diğerinde kullanılmasını -kısmen ekonominin ayrıcalıklarını güvence altına almak için- engelleyemez. Politik güç ve mali zenginlik karşılıklı değiştirilebilir değerlerdir. Bu da piyasa toplumlarında eşitsizliğin arttırılmasının diğer bir aracı haline gelir. Kaynağını diğer piyasa başarısızlıklarında gördüğümüz servet temerküzü, az sayıda kişi ve şirketleri siyasi nüfuz satın alabilecek noktaya getirir, bu nüfuz daha sonra onları daha da zengin etmek için kullanılabilir ve bu zenginlik daha fazla nüfuz sağlamak için kullanılabilir vs.

Bu sebeptendir ki tüm piyasa başarısızlıkları arasında en fazla endişe verici olanlar muazzam servet temerküzünün tarafını tutma eğilimi olanlardır, zira sonunda piyasanın kendisini ve demokrasinin gerçekliğini baltalamak için kullanılabilirler. Yukarıda birçok hususta gördüğümüz üzere, çağdaş ekonominin birçok ayırt edici özelliği bu tür temerküzleri desteklemektedir.

Tartışmamızın bir sonraki mantıki adımı, bu çeşitli piyasa başarısızlıklarının üstesinden gelmekte kamu düzeninin kullanıldığı yöntemleri değerlendirmek olabilir. Ancak arada önemli bir aşama var. Neoklasik iktisat kuramından türetilmiş bir saf piyasa modeli kullanıyorduk. Bu model birçok yönden gerçek dışıdır ve kuramdaki bazı gelişmeler bu hususa, özellikle piyasaya hükmeden dev şirketlerin rolüne, değinmeye çalışmıştır. Devlet eylemlerinin piyasa başarısızlığıyla başa çıkma becerisi, bu düzeltme göz önüne alınarak değerlendirilecektir.

PİYASANIN ŞİRKETLER TARAFINDAN ELE GEÇİRİLMESİ

Şu bir gerçektir ki liberal toplum içerisinde siyasi kimliğin temel uyuşmazlıklarından biri... bu iki taraf arasındadır: özel güçten korkan ve onunla mücadele etmek için devlet gücüne daha fazla yer açmaya hazır olan taraf ile devlet gücünün genişlemesinden korkan ve bu sebepten özel güce müsamaha göstermeye daha hazır olan taraf. (Amato 1997:4)

Herhangi türden bir şirketin, hükümet ve siyasete yakın müdahalede bulunması gerçek bir liberal ekonomi için sorun yaratabilecekken, burada 'dev' şirketler diyeceğimiz şirketlerin içinde olduğu durumlarda belirli sorunlar ortaya çıkar. 'Dev' şirket kendi faaliyetleriyle, piyasaya hakim olma stratejileri geliştirmek için örgütsel kapasitesini kullanarak o piyasanın koşullarını etkileyecek kadar piyasaya hakimdir. Aynı zamanda, bizim bahsedeceğimiz şekilde bir dev şirket birden fazla ulusal yargı sahasında faaldir. Her iki tanımsal kıstasa ihtiyaç vardır. Bugün birden fazla ülkede şubesi olan, ancak kendi piyasasında nispeten küçük olan orta büyüklükteki şirketlerin birçok örneği vardır. İhtisaslaşmış piyasalarda tekel konumları olmadığı sürece

bu şirketler arz-talep kanunlarının tüm ağırlığını hissederler ve mevcut tartışmanın kapsamı dışında kalırlar. Şirketlerin piyasaya hakim olma stratejilerinin kapasitesi siyasi stratejiler içerebildiği ve ulusaşırı şirketler(TNCs) bazen ulusal hükümetleri birbirine düşürebildiği için, bu kitabın bu tür şirketlerin oluşturduğu siyasi sorunlar konusundaki kaygıları güçlenir.

Neoklasik teori tarafından anlaşılan şekliyle kusursuz rekabetçi bir ekonomide şirket bir sözleşmeler bütününden fazlası değildir, belirli sayıdaki piyasalardan kaynakların bir araya gelip birbirleriyle takas edildiği bir noktadır. Piyasada kar maksimizasyonu hedefi olduğu kabul edilirse, şirketlerinin davranışları piyasanın karar vericilere takip etmeleri gereken en makul yol hakkında verdiği işaretler sayesinde açığa çıkarılabilir. Böyle akla uygun şekilde maksimizasyona yönelmeyen şirketler, yönelenlerden daha düşük performans gösterecek ve piyasadan silinecektir. Şirket dahilindeki insanlar, dikkate alınan her durumda uygun maksimizasyon mantığını çözecek hesap makinelerinden başka bir şey değildir. Anglo-Amerikan geleneğinde iktisat kuramı ve uygulamalı ticaret hukuku şirketlere birey gibi muamele eder çünkü bu düşünce ekollerinde içsel karışıklıklara sahip kuruluş kavramı yoktur. Oysa aslında var olan kapitalist ekonomiler, saf neoklasik modele riayet etmezler. Gördüğümüz üzere, ulusal ekonomiler bir yana küresel piyasada bile az sayıdaki şirketlerden başkasının mevcut olmasını engelleyen giriş bariyerleri vardır. Bazen araştırma ve geliştirme için muazzam yatırımlar yapılması gerekir, ya da bir şirket kendisini kabul ettirmeden önce yaygın dağıtım ağlarının yerleştirilmiş olması zorunludur.

Bir şirketin, özellikle de büyük bir şirketin sırf bir sözleşmeler bütününden ziyade bir organizasyon olduğu iktisat kuramı tarafından ilk defa 1930'larda, Robert Coase'nin (1937) geliştirdiği şirket kuramıyla kabul edilmiştir. Esas fikir, emek piyasası üzerinden kolaylıkla anlaşılabilir. Bir şirket emekten istifade etmek istediğinde, bireylerle belirli bir ücret karşılığı bazı görevleri icra edeceklerine dair sözleşmeler yapabilir, şayet

görev tamamlandığında bir diğer göreve ihtiyaç varsa yeni bir sözleşme yapılır. Yeni reklam stratejisi belirlenmesi gibi şirketin belirli aralıklarla ihtiyaç duyduğu görevler için genel uygulama budur. Şirketler bu şekilde işlediklerinde, saf piyasa analizi ile tamamen anlaşılabilirler. Ancak bir hedefler bütününün daimi ve tekrarlanan icrasını istediklerinde, ya da çalışanlarını bir ortak kültüre bağlamak istediklerinde, sürekli yeni sözleşmeler yapmayı ve şirkete yeni çalışanlar dahil etmeyi verimsiz bulmaları muhtemeldir. Bu sebeptendir ki ekseriyetle, iş hizmeti tedarikçisinin kendisini işverenin genel yetkisi altına sokması ve işverenin gerek duyduğu görevleri yerine getirmesi karşılığında uzun süreli maaş teminatı sağlayan, hizmet akdi olarak bilinen genel sözleşmeler yaparlar. Çoğumuzun aşina olduğu, bir kurum dahilindeki 'iş' fikri budur. Burada şirket bir sözleşmeler ağından fazlası haline gelir, taşeronlarla sözleşme yapmak yerine komutların aktarıldığı hiyerarşiye sahip bir örgüte dönüşür.

Geleneksel iktisat, şirket kuramından esas olarak firmaların karşısına çıkan dengelemeyi değerlendirmekte istifade eder. Piyasa kullanımı, dış piyasada sunulan fiyat ve kalitenin devamlı sınanmasını mümkün kılar, maliyetli olması muhtemel piyasa aramaları ve yeni çalışanlarla tedarikçileri şirketin usulüne dahil edecek eğitimler de bunun karşılığıdır. Hiyerarşi üzerinden işleyiş, piyasa testlerinin ihmali pahasına devamlılık ve düşük işlem maliyetleri sağlar. Çoğu büyük şirket, işlerinin yürürlüğünde piyasa kullanımı ve hiyerarşinin dengesini yeniden değerlendirerek, bu dengeyi daha karlı gözükecek şekilde düzeltirler. Oliver Williamson (1975; 1985; William ve Masten 1995) birçok çalışmasında, şirketleri etkileyen çok çeşitli örgütsel sorunları tetkik etmek amacıyla Coase'nin kavramlarını, özellikle de işlem maliyetleri fikrini geliştirmiştir. Önceki bölümde gördüğümüz gibi, bilgi edinme büyük bir işlem maliyetidir. Basit neoklasik kuramda akılcı öznelerin muhakkak sahip oldukları bir şey olarak görülen bilginin gerçekte elde edilmesi zordur. Şirketlerin örgütsel kaynaklar geliştirip konuşlandırmalarının sebeplerinden biri bilgi elde edebilmektir. Kurum olarak

davranma ve ne zaman doğrudan piyasaya yönelmesi, ne zaman örgütsel kaynakları kullanması gerektiği konusunda tercih yapabilme kabiliyetini geliştiren şirketler, bir taktik kapasitesi edinmişlerdir. Kendilerini piyasadan tamamen kurtaramamışlardır, başarılı olarak alım-satım yapmak için piyasaya bağlıdırlar. Ama aynı zamanda temkinli olarak hareket etme, örgütsel yapılarını piyasayı biçimlendirip kendilerine nasıl karşılık vereceğini belirlemede kullanma kabiliyetleri de vardır. Örneğin belirli bir ürüne talep olduğuna dair piyasa işaretlerini pasif olarak beklemek yerine, talep yaratmak için pazarlama ve reklam kampanyaları başlatırlar. Bu da daha küçük, piyasa odaklı şirketler karşısında onlara avantaj sağlar ve aynı zamanda tüketicilerin başka şirketler değil bireyler olduğu durumlarda tüketicilerle olan ilişkilerini de değiştirir. Satıcı, alıcının tercihlerini biçimlendirdiğinde, iktisat teorisinin genelinin temelinde olan alıcı-satıcı simetrisi ve özellikle de egemen tüketici fikri önemli ölçüde bozulur.

Bu gerçekler dev şirketleri kötü kılmaz ki bu da aslında hayırlı bir durumdur çünkü bu şirketler olmadan müreffeh bir hayat hayal etmek zordur. Ama bu, dev şirketlerin liberal söylemin iddia ettiği gibi tüketici egemenliğine ve piyasa güçlerine bağlı olmadıkları anlamına gelir. Eğer hayatlarımıza giderek 'daha fazla piyasa' kabul etmemiz söyleniyorsa, ama 'daha fazla piyasa', 'daha fazla dev şirket' anlamına geliyorsa, bu şirketler ve siyasi çıkarımları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalıyız.

Tekel Karşıtı Yasanın Önemi

Bu bölümün başında alıntılanan söz, İtalyan hukuk profesörü olan ve ülkesinde başbakanlık da dahil bir çok yüksek siyasi makamda bulunmuş olan Giuliano Amato'nun, tüzel güç[1] sorununa ABD ve Avrupa'daki yaklaşımlar üzerinden yaptığı karşılaştırmalı bir incelemede yer alır. Kitabında, piyasa ekono-

1 'Corporate power' kelimesinin karşılığı olarak kullanılan 'tüzel güç' ifadesi, şirketlere ait bir durumu işaret etmektedir. Kitap boyunca birkaç kez kullanılmaktadır (yayıncının notu).

milerinin iki ana açmazından bahseder. İlk olarak, piyasanın erdemleri; rekabetin devam ettirilmesinde ve saf iktisat kuramında olduğu gibi çok sayıda rekabetçi şirketin varlığıyla mı daha iyi ifade edilir, yoksa ekseriyetle az sayıda dev şirketin hayatta kalması ve tüketici tercihinin azalması anlamına gelebilecek olan rekabetin sonucunda mı? İkinci olarak, eğer ilk seçenek tercih edilirse ve temerküze meyilli piyasalarda çok sayıda şirketi korumak için tekele karşı kanunlara ihtiyaç olacağı farz edilirse, rekabeti korumak için ne kadar devlet müdahalesi kabul edilebilir? Bu açmazları ortaya koymak, basmakalıp 'devlete karşı piyasa' aleyhtarlarının bir anda kafasını karıştırır. Bu kafa karışıklığı, üçüncü bir varlık olarak dev şirketlerin denkleme dahil olmasından kaynaklanır. Siyasi müzakerelerin çoğunda üstünkörü bir şekilde şirketin piyasanın ayrılmaz bir parçası olduğu farz edilir. Peki ya dev şirketlere karşı birleşen devlet ve piyasa? Ya da piyasaya karşı beraber duran dev şirket ve devlet? İkisi de mümkündür ve gerçekleşir. Yukarıdaki alıntıda Amato, esas olarak şirket ve devlet arasındaki ilişkiyi düşünmektedir ve er geç bu konu bizi de ilgilendirecektir. Ama önce şirket ile devletin nasıl ayrılabildiğini görmemiz gerek.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında geliştirilen ABD'nin klasik tekel karşıtı kanunu, bir şirketin ya da şirketler grubunun belirli piyasalar bütününe nereye kadar hakim olabileceğini sınırlandırmak için büyük tüzel güç temerküzlerini dağıtmayı hedef alıyordu. Bunun en kuvvetli örneklerinden biri, ABD'de onlarca yıl boyunca bankaların kendi eyaletleri dışında şube açmalarını engelleyen bankacılık kanunudur. ABD'de temel siyaset kuramı olan çoğulculuk, bu düşünce ortamında kendisini sağlamlaştırabildi. Hem iktisadi hem siyasi demokrasi için, etkin muhalefetle karşılaşmayacak kadar kuvvetli güç temerküzlerinin bulunmaması şarttı; halkın karşısında, kendilerine tepeden bakabilecek şirketler ve siyasetçilerle aşağı yukarı denk koşullara gelmelerini sağlayabilecek bir tercih olması gerek. Dahası, hem ürün piyasalarına hem de siyaset arenasına yenilerin kolay girişi için fırsat olmalıdır. İktisadi gücün büyük bir siyasi güç kaynağına

dönüşebilmesi ile ilgili olarak, tekel karşıtı siyaset piyasada rekabeti koruduğu kadar demokratik çoğulculuğu da koruyordu.

Bir şirketin ürünlerinin popülerliği sonucunda değil, şirket birleşmeleri sayesinde ortaya çıkan dev şirketlerin verimlilik avantajları giderek büyüdükçe, tüm piyasalarda geniş rekabet ve düşük giriş bariyerleri sağlamanın imkansız olduğu ortaya çıktı. Küçük şirket-küçük kasaba Amerika'sı tasvirini çaresizce korumaya çalışan hükümetin tekel karşıtı avukatları, rekabete karşı suçları daha sert şekilde nitelendirmek zorunda kaldılar ve hükümet kendisini şirketlerin yönetimine son derece ayrıntılı şekillerde müdahale eder halde buldu. Bu, güçlü şirketlerin çıkarlarına bir hakaretti ve ABD'de bazı siyasi fikirlerin, küçük şirketleri ve yerel teşebbüsleri korumaya yönelik olsa da devlet müdahalesinin komünizm anlamına geldiği yönündeki şüphelerini doğruladı. İktisat ve hukuk kuramcıları, özellikle Chicago Üniversitesi'ndekiler ve tekel karşıtı davalarda büyük şirketleri savunan avukatlar, liberal kapitalist modelin başarılı olması için fiili rekabete ve çok sayıda rekabetçiye ihtiyaç olduğu ısrarından vazgeçen yeni bir ilkeler bütünü geliştirdiler. Piyasaya egemen büyük şirketleri kayırmaya meyilli yeni bir iktisat kuramı gelişti.

Ne gariptir ki, hükümeti ekonominin dışında tutmak için tasarlanan bu yaklaşım, gelişimi boyunca tüm yönleriyle siyasiydi. Tekelciliğe karşı siyasetin temayülünü tersine çeviren akademi avukatları Robert Bork ve Richard Posner, Başkan Ronald Reagan tarafından yargıç olarak atanmıştı ve Reagan'ın neoliberal yönetimi bu mahkeme atamalarını takiben projelerine uygun çeşitli yasalar oluşturmuştu.

İlk açmaza dönüyoruz. İktisadi rekabet, piyasada birbirine sürekli rekabet baskısı uygulayan ve tüketicilere kapsamlı seçenekler sunan çok sayıda şirket mevcut olması anlamına mı gelir? Yoksa rekabetin makul sonucuna ulaşabilmesi, zayıf firmaların güçlüler tarafından yok edilmesi ve geride az sayıda kurtulan şirket ile daralan tüketici tercihleri kalması mıdır? ABD tekel karşıtı yasasının ve Alman *Ordoliberal* kuramcılarının

tipik cevabı ilk seçenektir. Chicago ekolünün tersine çevirdiği durum budur. Akıbetlerinden biri tüketicilerin tercih özgürlüğünün, ABD'nin dünya görüşünün neşredilmesinde oynadığı başlıca rolün, küçültülmesi fikriydi. Bu yeni yaklaşım, tezinin bu suretinin kamuoyunda öne çıkması için çaba sarf etmedi; Chicago'nun devlet müdahalesi olmayan serbest ekonomi yaklaşımına Milton ve Rose Friedman'ın televizyon dizileri ve ardından gelen kitapları *Free to Choose* (1980) [Seçmekte Serbest] tarafından popülerlik kazandırılmıştı. Ama ciddi fikri tartışmalar farklı bir hikaye anlatır.

Bork (1993 [1978]) ve Posner'ın (2001) iddiasına göre, sorun tüketicilerin aslında neyi tercih etmek istedikleri değil, onlara tercih sahibi olma ihtimalini en çok neyin sağladığıdır. Mantık çerçevesinde, ekonominin genelinde varlıklar çoğaldıkça tercih kapsamlarının genişlemesi gerekir. Eğer birkaç küçük şirketin büyük bir şirket tarafından satın alınmasında etkinlik artışı varsa, rekabeti azaltıp tüketicilerin ürün tercihini kısıtlasa bile, tüketici 'refahı' denen şeyi azami seviyeye çıkaracak sonuç bu olur. Bu nedenle mahkemelerin tekel karşıtı davaları sonuca bağlarken mesele edinmeleri gereken kendi başına *tercih* değil, tüketici *refahını* azami düzeye çıkarmaya hangi sonucun olanak sağlayacağıdır.

Tüketici tercihi demokratik bir kavram olsa da ve kararları tüketicinin kendisine bıraksa da, tüketici refahı teknokratik bir kavramdır; hakimler ve iktisatçılar tüketici için neyin iyi olduğuna karar verirler. Derinlemesine ataerkil bir kavramdır, hükümetin bu yöne meyli olduğunda 'dadı devlet' olarak tanımlanmasına yol açacak türden bir fikirdir. Eğer bir grup tüketici, bir grup küçük yerel dükkanı korumayı ve o dükkanların yerini bir süpermarketin almamasını tercih ediyorsa, daha az verimli bir sonuç kendi menfaatlerine olmadığı için mantıksız oldukları söylenir. (Aslında tüketicilere soran olmaz, çünkü şirketler onları piyasa araştırması maksadıyla kullanmadığı sürece piyasa ekonomisinde tüketicilerin sesi yoktur; tüketiciler tercihlerini ancak fiyat işaretleri üzerinden belirtirler.) ABD iktisat

düşüncesinin bu yüzünün güçlü retorik duruşu bireyci ve kolektivizm karşıtı olmasına rağmen, tüketici refahı bireysel değil kolektivist bir kavramdır. İktisadi sistemin tamamında bir verimlilik artışı olarak anlaşılmalıdır. Aşağıda göreceğimiz üzere, kuram bu kazanımın insanlar arasında nasıl dağıtıldığı ile ilgili değildir. Bütünlüğün bir noktasında net kâr olması yeterlidir.

Bu görüş büyük şirketlerin tarafını tutar; merkezinde, dev şirketlerin ortaya çıkmasına yol açan şirket birleşmelerinin verimliliği geliştireceği tezi vardır. Bu görüşün arkasındaki mantık, akılcı şirketlerin ancak verimli bir sonuç elde edeceklerine ikna oldukları zaman alım yapacakları ve devralınan şirketin hisseleri için sunulan fiyatların bu beklentileri yansıtacağıdır. Daha sonra yapılan araştırmalar, devir sayesinde elde edilen karların bazen azaltılmış verimlilik ile ilişkilendirilebilir olduğunu göstererek bu varsayımlara karşı çıkmıştır. Önceki bölümde bahsedilen ağ dışsallıkları ve şirketlerin standartlar dayatması özellikle önemlidir. Önceki bölümde büyükçe bir şirketin nasıl üstün dağıtım araçları olabileceğini ve kendi ürünlerini, küçük şirketlerin ürünlerinden daha kalitesiz olsa bile, tanıtabildiklerini ya da başka şekillerde yayabildiklerini görmüştük.

Dev şirketler de, müşterilerini diğer büyük kurumların oluşturduğu piyasalar haricinde, müşterilerinden çok daha fazla bilgi sahibi olma eğilimindedirler. Ancak bu durum tüketici tercihi fikri için sorunlar yaratsa da, tüketici refahı fikri için tümüyle önemsizdir. Gerçekten de, yetersiz bilgi sahibi olmak tüketicinin bir ürünü satın alma ihtimalini yükseltiyorsa; karlarda, dolayısıyla genel zenginlikte ve dolayısıyla tüketici refahının kendisinde artış ortaya çıkar.

Parlamentoların müşterek bilgi standartları yönünde yasalar çıkarmalarıyla, ya da Avrupa Komisyonu'nun 'ağ' endüstrisi adı verilen alandaki şirketlerin rekabetçilerine kendi platformlarına bağlanma izni vermeleri yönünde ısrar etmesiyle, tüketici mevzuatı Chicago iktisatçılarının tavsiyelerine aykırı olarak bu tür uygulamaları takip etmektedir. Ama bu takibin varlığı bile şirketlerin başıboş bırakıldıklarında nasıl davranacaklarını

ve standartlarını kullanacak yeni alanlar buldukça nasıl davrandıklarını ortaya koyar; bir tüketici koruma biçimi olarak değil, tüketicilerin fark edilen çıkarlarına karşı (ancak hileli tanımın düşündüreceği gibi 'refahları'na karşı değil) bir kar maksimizasyonu yöntemi olarak.

ABD ve Avrupa'da tipik tekel karşıtı görüşler, iktisadi düzenin yapısının hizmet etmesi gereken birkaç menfaati akılda tutar: hissedarların ve ayrıca tüketicilerin menfaatleri ve bir grup küçük ve orta ölçekli teşebbüsü sürdürmenin albenisi. Birkaç menfaate birden hizmet etme gerekliliği, rekabet yasaları için açmazlar yaratır. Kimin menfaati korunmalıdır? Bir şirketin pazara standartlar dayatmasını sağlamaya yetecek kadar büyük şirket birleşmeleri peşinde olan hissedarların mı, pazara girmek için ağlar ya da standartlar kullanan daha küçük şirketlerin mi, yoksa tercihlerini azami seviyeye çıkarmak isteyen tüketicilerin mi? Neoliberal etki altında gelişen Anglo-Amerikan kanunları bu açmazı bir hayli basitleştirmiştir: bir teşebbüsün hizmet etmesi gereken menfaat, sadece hissedarlarınkinden oluşur. Aşağıda ve sonraki bölümlerde bu tezin sorunlarıyla karşılaşacağız, ancak şu an için tekel karşıtı kurama Chicago tarafından yapılan değişiklik ve kuramın tüketicilere yaklaşımıyla ilgili olan tarafına yoğunlaşmalıyız.

Diğer koşullar sabit kalmak kaydıyla, hissedar menfaati lehindeki argümanlar ancak tam rekabet sağlandığında işe yarar. Saf bir piyasada hissedarlar, ancak tüketicilere iyi hizmet sağlanıyorsa karlarını maksimize edebilirler, aksi takdirde tüketiciler rakiplerine kaçar. Ancak modern ekonominin bir özelliği olan kısıtlı rekabete doğru bir hareketlenme olduğunda durum değişir. Piyasada büyük şirketler ve diğerleri arasında önemli eşitsizlikler vardır. Bu eşitsizliklerin açtığı alan tüketicilerin değil hissedarların karlarını maksimize edecek davranışlar için faaliyet alanıdır. Bu nedenle tüketici menfaatlerinin, hissedar menfaatlerinin azami düzeye çıkarılmasına güvenle emanet edilebileceği varsayılamaz.

Yüksek düzeyde kar dağıtan şirketlerin tüketicilere gösterdikleri ilgide bir düşüş ihtimali olduğunu ispat edebilirsek, bu konuyu daha da ileri taşıyabiliriz. Şirketlerin bu tür faaliyetleri gizli tutmak için, ön saflardaki faaliyetleri devam ettirerek ve müşteri hizmetlerinin çok bariz olmayan yönlerinde kesintiye giderek -tıpkı kamu harcamalarında kesintiler yapan hükümetlerin okul ve hastanelerde göze çarpan personeli kovmaktan kaçınmaları gibi- ellerinden gelen her şeyi yapacaklarını farz etmeliyiz. Şirketler 'kapasite fazlalığı' seviyesini düşürdüklerinde, küçülme en bariz şekilde ortaya çıkar. Bu mühendislikten türettiğimiz bir kavramdır, ancak pek çok toplumsal kullanımı da mevcuttur. Mühendisler bir makine tasarladıklarında, makinenin istisnai durumlarda maruz kalabileceği baskı ve gerilimleri öngörmek zorundadır. Köprü örneğini ele alalım. Eğer mühendisler sadece beklenen günlük trafiğin yükünü kaldıracak bir köprü tasarlarsa, alışılmadık ağırlıkta bir kamyon yoğun trafikte köprüyü geçmeye çalıştığında bir felaket yaşanabilir. Bu yüzden mühendis köprüyü normalde tecrübe edilenden çok daha yoğun bir baskıya uygun tasarlar. Ancak bu, her tür trafik yoğunluğunun taşıyabilecek bir köprü tasarlayabilecekleri anlamına gelmez, çünkü bu durumda köprü fazlasıyla masraflı olur ve daha acil ihtiyaçları olan diğer projelerden kaynak çalar. Hesaplanmış risk kararı verilmelidir ve mühendisin yeteneğinin bir kısmı da bu hesapları yapabilmekte yatar. Mühendislerin köprünün tasarımında projelendirdikleri ekstra kapasiteye (beklenen günlük trafik ile köprünün tasarımında ölçü almaya karar verdikleri azami yük aralığı) kapasite fazlası denir. Ekseriyetle köprü ömrünü tamamlayana kadar bu ekstra yük taşıyıcı kapasiteye ihtiyaç duyulması ihtimali düşüktür ve fazlalık olarak kalır. Bu seviyenin üstü, projeyi ticari olarak uygulanabilir kılmak için mühendislerin alınması gerektiğini hesapladıkları riski oluşturur. Bu seviyeyi tam olarak nereye çekmek gerektiği yoruma açık bir mesele olmaya devam eder, teknik bir formüle ihale edilemez.

Bu konuyla ilgili gerçek hayattan önemli bir örnek, 2010'da ABD'nin güney sahili açığındaki British Petroleum (BP) sondaj platformu felaketinde gerçekleşti. Her tür petrol sondajı, ama özellikle deniz altından petrol çıkarma girişimleri, kayda değer kaza riskleri ve yaygın kirlilik potansiyeli taşır (önceki bölümde 'olumsuz dışsallık' olarak bahsettiğimiz şeyin önemli örnekleridir). Petrol şirketleri, gerçekleşmesi ihtimali çok küçük olan ancak gerçekleştiğinde büyük sorunlara yol açacak bir takım muhtemel felaketlere karşı pahalı tedbirleri ekipmanlarının ve platformlarının tasarımına dahil etmelidir. Yüksek seviyede bir kapasite fazlasına uygun tasarımlar yapmalıdırlar. Açıkçası bu epey pahalı bir iştir ve firma bir riski göz ardı edip tasarruf etmeden önce o riskin ne kadar olasılık dışı olduğu sorusuyla yüzleşmelidir. BP ve ABD'deki taşeronları buna benzer bir takım kararlar verdiler -ki taşeronlar arasında ABD hükümetinin Irak'taki önemli yüklenicilerinden olan Halliburton da vardı- felaket gerçekleşti ve hasar, koruma sağlayacak önlemlerin masrafından çok daha pahalıya mal oldu.

Felaketten önceki yıllarda BP ve taşeronları, diğer bir çok şirkette olduğu gibi, karar verme yapılarında mühendislerin rolünü azaltarak, finans uzmanlarına aktarmışlardı. Mühendisler ve finans uzmanlarının riske yaklaşımları farklıdır. Bu değişim BP ve ABD'deki ortaklarının gerekli gördüğü kapasite fazlası derecesinin düşürülmesine sebep olmuş mudur? Böyle bir felaketin ABD kıyılarında gerçekleşebilmesi ülkede hatırı sayılır bir öfkeye sebep oldu ve BP'nin 'yabancı' bir şirket olmasının bu öfkede önemli bir rolü vardı. Genel siyasi tartışmalarda ABD kamuoyu, Avrupa halklarının sergilediği risk hassasiyetinin yüksek olmasını girişimcilik ruhunun eksikliğine kanıt olarak kabul edip hor görür. Bu olayın sonucu olarak bu tavrın gözden geçirilip geçirilmeyeceğini görmek ilginç olacak.

Kapasite fazlası fikrinin mühendislik alanı dışında kullanımının bir örneği, temel bilimsel araştırmalara hükümet tarafından kaynak yaratılmasıdır. Eğer hükümet sadece kolayca fark edilen günlük ihtiyaçlar için gerekli olacak araştırma düzeyine

kaynak yaratıyor olsa, potansiyel değeri o anda bilinmeyen yeni buluşlar ortaya çıkmaz. Bunun aksine temel araştırmalar, derhal kullanılamadığı için 'ihtiyaç fazlası' olan bilgiyi ortaya çıkarır; bu bilgi ileride bir gün kullanılır hale gelebilir. Bir gün işe yarayabilir diye mümkün olan tüm alanlarda araştırmalara kaynak yaratılması hükümetlerden beklenemez, çünkü fazla masraflı olur. Kolaylıkla öngörülebilen ihtiyaçlar ile mümkün olan her şeyi yapmak arasında bir yerde karar vermeleri gerekir.

Kapasite fazlası, şirketlerin, hissedarlarının çıkarlarıyla doğrudan alakalı olarak, tüketici (ve dolayısıyla uzun vadeli hissedarların) çıkarlarını daha uzun vadede etkileyecek kararlar verebildiği alanlardan biridir. Kapasite fazlasını düşürmeye yönelik bir karar, karda derhal yükseliş yaratır. Uzun vadede felaket oluşturan hizmet kusurlarına yol açabilir ama şirket, hisse senedi piyasasının kar beklentilerini karşılayamazsa yönetim için uzun vade diye bir şey olmaz. Bir karar verilmesi gerekir ve şirket, hissedarların ya da tüketicilerin tarafını tutmayı tercih etmelidir; mevzubahis şirket tekel oluşturmaya ne kadar yakınsa ve rekabetten korunuyorsa, hissedarların tarafını tutma ihtimali o kadar yüksektir.

Bu itirazlara Chicago ekolünün üç yanıtı vardır. Kısıtlı rekabetin, dağıtım hususlarının ve devlet müdahalesinin faydasıyla ilgili argümanlardır.

İlk olarak, az sayıdaki dev şirketler arasında agresif rekabet olabileceği işaret edilir. Mevcut tüketici tercihleri ve tüketicilerin piyasa zaaflarının önemi değersizleştirildiğinde rekabetin var olması için gerekli olan tek şey, birbirlerinin pazar payını ele geçirmeye çalışan az sayıdaki üreticilerdir. Chicago ekolü, bunu sağlamak için üç şirketin yeterli olduğu görüşüne varmıştır. Eğer sadece iki, hele sadece bir şirket varsa, ekol normal tekel karşıtı çözümlerinde olduğu gibi mevzubahis şirketlerin parçalanması lehindeki görüşleri kabul eder. Eleştirmenler, bu görüşün az sayıdaki şirket arasında üzeri örtülü iş birliği fırsatlarını görmezden geldiğini öne sürerler. Belirli bir ülkedeki bankaların şube sayılarını azaltmayı ve vezne personellerine verilen

eğitimi kısarak küçük bireysel müşterilerine sundukları hizmetin genel kalitesini düşürmeyi hissedarları için daha karlı bulduklarını varsayalım. Çok sayıda bankanın bulunduğu fazlasıyla rekabetçi bir pazarda bunu denemeye kalkacak ilk banka muhtemelen müşterilerini daha müşteri dostu olan rakiplerine kaptırır ve peşinden de kar kayıpları gelir; hissedarların menfaatleri piyasadaki müşterilerin menfaatleriyle eşdeğer hale gelir. Bankalar bu sorunu sundukları hizmeti azaltma yönünde bir anlaşma yaparak çözemezler çünkü böyle bir anlaşma rekabet kanunlarını çiğner, zaten çok sayıda bankayla fırsatçı ihanete karşı bütünüyle resmi olmayan, 'arif olan anlar' şeklinde bir mutabakatı devam ettirmek de mümkün olmaz.

Şimdi ulusal bankacılık sistemine dört büyük bankanın egemen olduğunu varsayın. Sayıları, birbirlerine müşteri hizmetlerini kısarak karlarını yükselteceklerini gayri resmi ve neredeyse fark edilemez şekillerde işaret edebilecek kadar azdır. Pazardaki tek bir büyük oyuncunun taktik kapasitesi, birbirlerine rekabet kurumları tarafından fark edilemeyecek ince işaretler verebilen küçük bir oyuncular grubu için de geçerlidir. Chicago ekolünden akademik yazarlar şirketlerin bu tür işaretler verme ihtimalini önemsemezler, dolayısıyla da bu konuda şirketlerin kapasitelerini safça azımsadıkları eleştirilerine yol açılır. Ancak tezleri saflık üzerine değil, tamamen farklı bir faktöre verdikleri ağırlık üzerine kuruludur. Esasında söyledikleri şey, şirketlerin böyle uygulamalara yönelmesi mümkün olsa da, aksi kanıtlanana kadar suçsuz olduklarını kabul etmenin daha faydalı olduğudur; aksi takdirde hükümetin eline piyasaya müdahale etmek için bir sebep verilir ki bu da yazarlara göre mümkün olan en kötü sonuçtur.

Bu son önemli noktayı detaylı olarak incelemeden önce geride bıraktığımız dağıtım etkilerini ele almalıyız, çünkü bu konunun devlet müdahalesiyle ilgili de çıkarımları vardır. Chicago ekolü kaynak miktarını azaltarak tüketici refahının yükseltilemeyeceğine dayanarak, ekonomideki genel zenginlik seviyesi yükseldiğinde tüketici refahının da azami düzeye çıkmış kabul

eder. Bu zenginliğin esasında kimin elinde olduğu ve dağıtımı onları pek ilgilendirmez. Aşırı bir örneği ele alacak olursak, bir takım şirket birleşmeleri hayal edin ki bir sanayide verimliliği yükseltsin ancak rekabeti, tüketici fiyatlarının yükselmeye başladığı ya da müşteri hizmetlerini azalan kapasite fazlası örneğinde belirtildiği gibi kötüleşmeye başladığı noktaya kadar düşürsün. Verimlilik kazanımlarının hissedarlar için ürettiği zenginlik miktarının müşterilerin fiyat artışlarıyla kaybettiği miktardan büyük olması şartıyla, Chicago yandaşları fiyat artışının tüketici refahındaki yükselişle tutarlı olduğunu iddia ederler, çünkü ekonominin geneli zenginleşmektedir. Eğer asıl zenginliğin hissedarların elinde tutulduğu mu yoksa tüketiciler arasında dağıtıldığı mı sorusuyla sıkıştırılırlarsa, muhtemelen zenginliğin çoğunun diğer herkese 'damlayacağını' söylerler; ama daha önemlisi, mutlaka bunun bir dağıtım sorunu olduğunu ve iktisat kuramıyla alakası olmadığını iddia ederler. Dağıtım konusuna önem vermek için sebeplerimiz olduğunu kabul edebilirler ama ardından bunun iktisadi değil siyasi eylem meselesi olduğunu söylerler.

Neoliberal Düşüncede Hükümet Paradoksu

Halbuki Chicago iktisatçıları, dağıtım sorunlarının ve aslında hissedar menfaatini azami seviyeye çıkararak erişilemeyen herhangi bir hedefin tek çaresinin siyasi eylem olduğunu öne sürerken diğer taraftan da siyasi eylemin mümkün olan en kötü sonuç olduğunu, kısıtlayıcı ve tüketici karşıtı tutumdan bile kötü olduğunu kabul ederler.

Bu nefretin derinliğini anlamak için ABD'deki askeri icraatlar hariç çoğu hükümet icraatına karşı geleneksel husumeti ve bu husumetin son fikri alameti olan, Virginia Üniversitesi ile ilişkilendirilen siyaset bilimi ekolünü anlamamız gerekir (kilit bir metin için bkz: Buchanan ve Tullock 1962). Burası, siyasi-iktisadi kuramın kamu tercihi ekolünün yuvası olmuştur. Bu ekol, neredeyse bütün devlet faaliyetlerini siyasi figürlerin ve yetkililerin çıkarcılığı ve böbürlenmesi olarak gösterir. Bu

ekole göre kamu hizmeti geliştirme önerileri, söz konusu hizmetin içeriğiyle alakalı değil, siyasetçi ve memurların himaye kapsamlarını geliştirmeleriyle alakalı olarak görülmelidir. Buradan da Chicago'daki arkadaşlarınınkine benzer sonuçlar çıkarırlar: mümkün olduğunca çok şeyi piyasada, kamu sektöründen uzakta tut. Burada önemli sorunlar ortaya çıkıyor ve bunlarla sonraki bölümlerde karşılaşacağız. Şimdilik sadece bu birleşik Chicago/Virginia yaklaşımının dağıtım, kirlilik ve çevresel zarar gibi konularda bizi soktuğu açmazı ifade etmemiz gerekir. Bunların şirketlerin meselesi olmadığı, çünkü şirketlerin görevinin hissedarların karlarını azami düzeye çıkarmak olduğu bize söylenir; eğer bu konularda harekete geçilmesini istiyorsak, siyasete dönmek zorunda kalacağız. Ama siyasetin kapısına dayandığımızda da, hükümetler en iyi ihtimalle beceriksiz, en kötü ihtimalle de ahlaksızca çıkarcı olduğundan hiç bir konuda onlardan yardım istememiz konusunda bizi uyarmak için bekleyen Chicago/Virginia ekolünden insanlar bulacağız. Bu yüzden, şirketler apaçık ortak gruplar oluşturup plan yapmadıkları sürece, hissedarların menfaatlerine yararı dokunmayan çıkarlar ve değerlere ne kadar zarar verirlerse versinler şirketlerin herhangi bir davranışını eleştirecek güçten mahrum kalırız. Bu durum bize pazarda kişisel tercih meselesi olarak sunulurken, aynı zamanda da biliriz ki Chicago'nun neoliberalizm ekolü, bu durumu aslında büyük şirketlerin tercihi anlamına gelecek şekilde yeniden tanımlamıştır.

Chicago ekolünün bir yandan devlete derin bir şüpheyle yaklaşırken diğer taraftan kanunlarından istifade etmesinde başka bir çelişki var gibi gözükebilir. Yandaşları, kanun ve hükümeti keskin bir sınırla birbirinden ayırırlar. Teorik olarak, kanunların (kısmen) taraflar arasında devlete müracaat etmeden uzlaşma olanağı sağlamak için tasarlanmış, değişken hukuki yorumlar yoluyla geliştirildiği Anglofon ülkelerin umumi hukuk sistemlerinde bu ayrımı yapmak mümkündür. Chicago yaklaşımının önce ABD ve sonrasında Avrupa mahkemelerindeki kısmi zaferi, yargıçların tekel aleyhine açılan davalara -Başkan Reagan'ın

Bork ve Posner'ı baştan kürsüye ataması haricinde- hükümet etkisi olmadan farklı bir açıdan bakmaları sayesinde başarılmıştır.

Chicago ekolü, çoğu zaman mahkemelere başvurunun bile gerekli olmadığını ve mülkiyet hakkı tartışmalarında tarafların bir iktisat yaklaşımı sayesinde anlaşmazlıklarını ortadan kaldırabileceklerini öne sürer. Bir tarafın diğerine rüşvet verme istekliliği, somut çıkarların ve dolayısıyla kapsamlı olarak verimliliğin hangi yönde olduğuna dair kesin bir gösterge sağlar. Rekabet kanunlarına böyle bir yaklaşımın ilk defa kullanıldığı örneklerin çoğunun, yirminci yüzyıl sonları ve yirmi birinci yüzyılın tipik sektörlerinden değil, geleneksel üretim ve hatta tarımdan alınmış olması dikkate değerdir. Burada kilit metin olan, Robert Coase tarafından (tuhaftır ki, aynı Robert Coase 1930'larda bize gayet modern bir şirket kuramı vermiştir) 1960'da yazılmış 'The Problem of Social Cost' [Toplumsal Bedel Sorunu] başlıklı makale, bir sığır çobanı ile bir çiftlik sahibi arasındaki farazi vaka üzerine kuruludur. Çoban, ineklerinin çiftlik sahibinin ürünlerini tahrip etmesine izin verir. Bu, normalde çiftlik sahibinin ürünlerini koruması için kanunlara olan ihtiyacı olarak görülürdü. Coase öyle olmadığını iddia etti. Eğer çobanın ineklerini zapt etmesinden çiftlik sahibi yarar sağlayacaksa, çobana bunun için para vermesi kendi menfaatinedir. Eğer ödemeye razı olduğu meblağ çobanı vazgeçirmeye yetiyorsa sonuç verimlidir. Ama çoban, teklif edilen meblağın hayvanlarının başıboş gezmesinden elde edeceği meblağdan daha az olduğuna karar verirse, bu durumda ineklerin ürünlere zarar vermeye devam etmesi daha verimlidir. Yetkiler ve haklar üzerine soyut bir tartışmaya gerek yoktur: adalet gibi soyut fikirlerden ziyade, bir anlaşmazlığı çözmek için insanların gözden çıkardıkları para miktarı yasal sonuçları belirlemelidir zira bu şekilde kaynakların verimli kullanımı sağlama alınır.

Burada bir ahlak tartışmasına yer vardır: hukuk sistemi, adalet fikrinden tamamen vazgeçse bir şey fark eder mi? Ama biz farklı bir soruna yoğunlaşacağız. Chicago yaklaşımı, bir anlaşma sağlamakla uğraşabilecek az sayıda ve tanımlanabilir bireylere

(kişiler ya da şirketlere) başvurur. Günümüzdeki çevresel zarar davalarının çoğunda, özellikle zarar görenlerin grup davaları için belirli bir sınıf olarak tanımlanamadığı ve toplu eylem sorununun aşılmasında zorluk yaşanan vakalarda olduğu gibi, dışsallıklardan kaynaklanan kazanç veya zararların çok sayıda bireyin payına düştüğü durumlarda bu tür çözümleri işletmek çok daha zordur.

Chicago yazarları, şirketlerin resmi olarak rekabeti engelleyici birlikler şeklinde bir araya gelmeleriyle ya da siyasetçilere lobi yapmalarıyla ortaya çıkabilecek sorunların farkındadırlar. Chicago yaklaşımı dev şirketlerin müşteriler ve küçük şirketlere karşı iktisadi gücünü meşru kılmak için çaba sarf etmiş olsa da, iktisadi gücün siyasi güce dönüşmesine karşı çıkarak halihazırda çok farklı gruplardan oluşan bir sosyal demokratlar ve neoklasik iktisatçılar mutabakatına dahil olur. Bununla birlikte, özellikle Bork (1993), küçük şirketlerin en az büyük şirketler kadar birlik olup lobi çalışması yaptığında ısrar etmiştir. Gerçekten de, Bork ABD'nin olağan duruşu olan yerel düzeydeki yargı yetkilerine destekten ayrılır ve daha merkezi seviyelere yönelir ve bunu da mahalli yargının lobi baskısına karşı merkezi yargıdan daha savunmasız olduğu iddiasına dayandırır.

Bork'a karşı, mahalli tekeller önemli bir istisna olmak üzere küçük şirketlerin saf piyasalarda bulunma ihtimalinin büyük şirketlerden daha yüksek olduğu ve bu piyasalarda kar marjının ABD siyasi düzeninde lobi yapma masrafını karşılayabilecekleri noktadan daha aşağıya çekildiği öne sürülebilir. Küçük şirketler aynı zamanda kolektif eylem mantığı olarak bilinen genel soruna karşı da daha zayıftırlar. Her birinin bir hedefe ulaşmaya çalışmakla ilgilendiği ve sonunda bu hedefe ulaşıldığında, çaba sarf eden ve etmeyen tüm tarafların fayda sağlayacağı bir bireyler (insanlar veya şirketler) topluluğu düşünün. Bu hedefe ulaşmak için çaba göstermek akılcı bir failin yararına değildir, özellikle de fail rekabetin yoğun olduğu bir pazara dahil bir şirket ise. Rakiplerinin dahil olmadığı bir harekete dahil olmak, başarılı bir sonuçtan her halükarda faydalanacak

rakiplerin karşılamayacağı bir masrafı karşılamak demektir. Eğer bazı 'inekler' harekete dahil olmayı tercih ederlerse, dahil olmayanlar masraftan tasarruf edip faydasını görürler.

Dev şirketler, rekabeti kısıtlamak için yaptıkları sözlü anlaşmalar ve rakiplerinin neler yaptığını kontrol edebilme kabiliyetleri ile farklı bir konumdadırlar. Bir kitle hareketi dahilindeki küçük oyuncular değildirler; katkıları fark yaratabilir ve kendilerinden başkasının sonuçlardan faydalanmamasını sağlamak için büyük fırsatlara sahiptirler. Çelişkili bir biçimde, siyasetçilerin bir şirketi ya da sektörü kayıracak hareketlerde bulunmaları için lobi çalışması yaparak iktisadi ve siyasi güçleri birbirine karıştırma tehlikesi, bir 'Chicago' ekonomisinde tam rekabet piyasaları olan ekonomilerden daha yüksektir. Ancak ekolün buna kendince bir karşılığı vardır. Devlet ekonomiye ne kadar müdahil olursa, tüzel gücün siyasi olarak kullanılabileceği sorunların kapsamı o kadar geniş olur. Bu sebepten de, devletin ekonomiyle ilgili rolü azaltılırsa sorunun boyutunun küçüleceğini iddia ederler. Bir kez daha Chicago iktisatçılarının dağıtımla ve kar amaçlı faaliyetlerin dışında kalan hedeflerle ilgili sorunların çözümü için siyasal eylemlere başvurmamız gereğini tavsiye ettiklerini, ancak hemen ardından devletin aslında ekonomiye hiç karışmaması gerektiğini savunduklarını görüyoruz.

Oligopole karşı müsamahakar bir yaklaşımdan çıkar sağlayan şirketler, faydasını gördükleri neoliberal öğretilerin katı ilkelerine uymaya mecbur değildir. ABD'nin dev şirketlerinin, siyaset ve iktisadı sakıncalı bir şekilde birbirine karıştırmamak için hükümete lobi yapmamaları gerektiği fikrinde olduklarını destekleyecek bir kanıt kesinlikle yoktur. Yukarıda alıntılanan çalışmasında Amato, tam da 1970'lerde Almanya ve Japonya'dan ithalatın ABD'li imalatçılara zarar vermeye başladığı ve şirket lobicilerinin bu rekabete karşı koymakta daha büyük şirketlerin faydası olabileceğini iddia ettikleri dönemde ABD hükümetlerinin Chicago mantığından ve oligopollere karşı hoşgörüsünden bilhassa etkilenir hale geldiğine dikkat çeker.

ABD'li ünlü bir ekonomi eleştirmeni ve Clinton hükümetinde Çalışma Bakanı olan Robert Reich, kitabı *Supercapitalism*'de (2008) ABD'deki kurumsal lobicilik sistemini tarif etmiştir. Artan eşitsizliği, iş güvensizliğini ve kurumsal yozlaşmayı; modern Amerikan yaşamının, ucu başarılı lobiciliğe kadar uzanan olumsuz özelliklerine bağlar. Örneklerden biri, 1990'ların sonlarında ABD ekonomisinde Enron, WorldCom ve diğer bazı şirketleri etkileyen skandalları kapsar. Bu vakalar kapitalist ekonominin bulanık hinterlandını değil, tam merkezini ilgilendirir. Teksas'lı bir petrol üreticisi olan Enron, ABD'nin yedinci büyük şirketi haline gelmiş ve ABD Başkanı George W. Bush'un seçim kampanyalarına milyonlarca dolar bağışta bulunmuştur. 2001'de çöktüğünde 64 milyar dolar borcu vardı, bir yıl sonra WorldCom'un çöküşü bu rekoru geliştirene kadar tarihe geçen bir rekordu. Her iki şirketin hesapları, dünyanın beş büyük denetleme şirketlerinden biri olan Arthur Andersen tarafından denetleniyordu, ta ki bu şirket de bu vakalara adının karışmasından dolayı çökene kadar. (Vakanın ilginç bir analizi için bkz: Froud vd. 2004)

Kurumsal lobicilik, bu skandallara bir arka plan sağlamıştır. Serbest piyasa narrına lobiciler, bir kurumun hesaplarının o kurumun sahibi olduğu bir şirket tarafından denetlenmesine ve şirketin kurumа diğer muhasebecilik ve danışmanlık hizmetleri sağlamasına izin veren yasalar çıkarmaları için Temsilciler Meclisi'ni ikna etmiştir. Bu durum daha önceden, denetleyici şirketlerin karlı hesapları kaybetmemek için şirket hesaplarındaki aykırılıklar konusunda sessiz kalmalarını teşvik edebileceği sebebiyle yasadışı idi. Yasa geçtikten kısa bir süre sonra tam olarak bu gerçekleşti: Enron'un hesaplarında büyük usulsüzlükler vardı; denetimlerini Arthur Andersen yapmıştı ve çalışanları bu usulsüzlükleri bulmuştu, ancak üst yönetim Enron'la olan danışmanlık sözleşmelerinin önemi nedeniyle bunları gizli tutmuştu. Skandalın gizli tutulamamış olmasında ABD çoğulculuğunun hakkının verilmesi gerekir; konu mahkemelere taşınmış ve birçok üst düzey yönetici kendilerini hapishanelerde bulmuştur.

Daha yakın tarihten bir örnek, ABD sağlık endüstrisi tarafından Obama yönetiminin sağlık hizmeti reformu planlarına karşı başlatılan olağanüstü lobicilik kampanyasıdır. İngiliz *Guardian* gazetesinin 1 Ekim 2009'da yer verdiği habere göre ABD'li sağlık sigortası şirketleri, hastaneler ve ilaç şirketleri, her bir Temsilciler Meclisi üyesine karşılık altı lobici görevlendirip, yasa karşıtı kampanyalarına 380 milyon dolar harcamışlardır. 'Kampanya' esasen meclisin sandalye sahibi üyelerinin yeniden seçim fonlarına katkıda bulunma anlamına gelir. Yasa sonunda meclisten geçmiş olsa da, çoğu önemli bakımdan seyreltilmişti. Yasalardan biri -ki sonraki bölümde döneceğimiz konuları ortaya atar- çoğu Avrupa ülkesinde aşina olunan türden bir ulusal sağlık sigortası fonunu, devletin düşük gelirli vatandaşların ödemelerine destek sağlaması şartıyla, vatandaşların özel sağlık sigortası yaptırması zorunluluğu ile değiştirdi. Bu durum, özel şirketlere kısmen sübvanse edilmiş zorunlu müşteriler sağlar.

Finansal hizmetler endüstrisi, kontrolsüz davranışlarının sebep olduğu küresel kriz sonrasında, Obama yönetiminin bu endüstriyi yeniden düzenleme girişimlerini zayıflatmak için benzer meblağlar harcamaktadır.

Uluslararası Para Fonu (IMF) 2010'da, önceki dört yıllık seçim döngüsünde, aralarında özellikle finans sektörünün yüksek riskli şirketlerinin de bulunduğu ABD'li şirketlerin, siyasi faaliyetler amacıyla 4.2 milyar dolar harcadıklarını iddia etti (IMF 2010). Bir dönem IMF'nin başta gelen iktisatçılarından olan Simon Johnson; ABD'de mali sektörün, hükümeti gelişmekte olan ülkelerdekine benzer bir şekilde ele geçirdiğini iddia etti (2009).

Kurumsal lobiciliğe karşı savunmasızlığı bakımından ABD emsalsiz değildir. Avrupa parlamentosu, Temmuz 2010'da belirli katkı maddeleriyle ilişkilendirilen sağlık riskleri konusunda tüketicilere bilgi vermek için tasarlanmış iki gıda etiketleme yöntemi arasında bir tercih yaptı. Yöntemlerden biri, renklerle kodlanmış ve göze çarpan bir görsel, diğeri ise siyah-beyaz okunamayacak kadar küçük yazılmış bir liste idi. Kendi logolarını ve tanıtım bilgilerini sunmakta renkli görselleri açıkça

tercih ediyor olmalarına rağmen, önde gelen 11 yiyecek ve içecek üreticisi siyah-beyaz listeler lehine ağır bir şekilde lobi yaptılar. Renkli kodlama lehine lobi yapan tüketici kuruluşlarının bir temsilcisi, Independent gazetesine (7 Temmuz 2010), tüketici kuruluşlarının yüz katı kadar şirket lobicisi olduğunu söyledi. Parlamento, şirket lobicilerinin istediği yönde karar verdi.

Amato, tekel karşıtı politikanın asıl açmazı olarak özel ve kamusal güç arasındaki tercihi göstermiştir: özel iktisadi gücü uslandırmak için devletin menzilini arttırma riskini mi alacağız, ya da devlete daha fazla güç vermemek için özel iktisadi güce mi tahammül edeceğiz? Chicago yaklaşımı net bir şekilde ikinci seçeneği tercih ediyor gibi gözükür; ama aslında epey farklı bir şey yapar. Dev şirketlerin büyümesine yardımcı olarak özel iktisadi güç ile devlet gücünün birleşimine göz yumar. Devlet gücü, faşist veya komünist devletlerde olduğu gibi totaliter bir şekilde kullanılmaz ama şirketlerin çıkarlarını korumak ve ilerletmek için kullanılır.

Tekel karşıtı Chicago öğretisinin başlangıçtaki aşırılığının büyük bir kısmı zamana yenik düşmüştür (Cucinotta vd. 2002). Bilhassa hızlı hareket eden yüksek teknoloji ekonomilerindeki ağ dışsallıklarını ihmal etmesi ve pazara hakim şirketlerin oluşturduğu küçük grupların, ortada suç ortaklıklarına kanıt niteliğinde belgeler bırakmadan rekabeti engelleyici şekilde hareket etmelerini kabullenmesi, ABD'de kanunların hatırı sayılır ölçüde gözden geçirilmesine sebep olmuştur ve Avrupa kanunlarının geçmişteki ABD gelişmelerini takip etme boyutunu kısıtlamıştır. Microsoft'a Amerika'nın tekel karşıtı makamlarıyla yasal savaşında yardım eden bir akademisyen olan Richard Schmalensee, 2002'de, tıpkı 20 yıl önce Bork'un şikayet ettiği gibi, tekel karşıtı kanunların önde gelen şirketleri üstünlüklerini vurgulamaktan alıkoymasından, toptan bir verimlilik kaybına yol açacak şekilde rakiplerinin ayakta kalmasına izin vermek zorunda kaldıklarından şikayet ediyordu. Microsoft'un yasal sorunlarını siyasi lobiciliğe yeterince dikkat etmemiş olmasına bağlıyordu(ki akabinde bu durum düzeltilmiştir).

Tekel karşıtı yasaların mahkemeye götürülmeye devam etmesi ve şirketlerin tekel konumlarından feragat etmek ya da küçük rakiplerine kendi platformlarına ulaşım sağlamak zorunda olmaları, Atlantik'in her iki tarafında kamu kuruluşlarının ve kamu menfaati düşüncesinin gücüne kanıttır. Ancak üç önemli nokta geride kalmaktadır. İlk olarak, esas tüketici tercihi yerine ataerkil tüketici refahı denemesi ve sistemin bir noktasında zenginlik yaratıldığı sürece keyfini kimin sürdüğünün önemli olmadığını iddia eden özünde kolektivist öğreti, rekabet kanunlarında şirket birleşmelerine hangi açıdan bakıldığını belirlemedeki esas rolünü kaybetmedi. Bu kavramlar, retoriği tercih özgürlüğü idealine ne kadar sadık kalırsa kalsın, neoliberalizmin mirasının bir kısmını oluşturur.

İkinci olarak, saf piyasalarla karşılaştırıldığında bir iktisadi ilkeler bütünü olarak Chicago kuramının kusurları ne olursa olsun, kısmen eski inanışların gerçeklikten düpedüz yoksun olmasına bir karşılık olarak ortaya çıkmıştır. 1970'lere gelindiğinde tekel karşıtı yasalar, piyasalara büyük girişimler tarafından hükmedilmesini engellemek amacıyla şirket birleşmeleri ve satın alımlarına olanaksız ve uygulanamaz kısıtlamalar dayatmaya başlamıştı. Küçük şirketleri ve tüketici tercihini korumak için yapılan bu girişim, ister gerçeklikten giderek uzaklaşan bir küçük kasaba Amerika'sına duyulan nostalji olarak, ister (Bork'un inandığı gibi) sosyalist devleti zorla benimsetme girişimi olarak görülsün, kesinlikle hayalperestçeydi. Aynı durum, *Ordoliberalen*'in benzer niyetleri için de geçerlidir. Chicago'nun tekel engellemeciliğine karşı olumlu başarısı, küçük ve orta boy işletme yığınlarının hükmettiği neoklasik ekonomi idealini muhafaza etmenin fırsat maliyeti konusunu mahkemelerle birlikte hukuk ve iktisat analistlerinin ciddi şekilde düşünmelerini sağlamaktı. Bu ideali devam ettirmeye çalışmak, hem iktisadi verimlilik kaybı bakımından hem de artan devlet müdahaleciliği bakımından masraflı olurdu. Bu konuya ancak güvenilir bir iktisat kavramı olan fırsat maliyeti üzerinden dikkat çekebilirlerdi. Konuyu çarpıtılmış bir 'tüketici refahı' fikri olarak

yeniden tanımlamak, bu kavramın yaratıcılarının tamamen iktisadi ve hukuki olmaktan ziyade siyasi olan dürtülerini açığa çıkaran halkçı bir söylemdi.

Son olarak, Chicago'nun getirdiği yeniliklerin, esas sorun olan iktisadi ve siyasi gücün birbirine dönüşmesini çözüme kavuşturmaya katkısı olmadı. Bu yüzden liberal kapitalizmin gerektirdiği birbirine bağlılığın yanında ayrılığı uygulamada devam ettirmek bu kadar zordur. Dev şirketlerin hükmettiği bir ekonomi işi daha da zorlaştırır çünkü çok büyük servet temerküzleri yaratır. Şirketler zenginliklerini siyasi nüfuza çevirmekle kalmazlar, hacimleri ve örgütsel hiyerarşilerinin sağladığı taktik kapasitelerini siyasi hedeflerin peşine düşmek ve siyasi özne olmak için kullanabilirler. Şirketi bir sözleşmeler bütününden ziyade bir örgüt olarak görmek, bu durumun siyaset kuramı üzerindeki olası sonuçlarını algılayabilmemizi sağlar.

ÖZEL ŞİRKETLER VE KAMU GİRİŞİMLERİ

Önceki bölüm piyasalar ve büyük kuruluşlar arasındaki aynımı ve neoliberal düşüncenin büyük kuruluşlara piyasalarla aslında paylaşmadıkları özellikleri yakıştırma eğilimini değerlendirmişti. Bu ayrım, son yıllarda neoliberal fikirlerin etkisi altında kalan devletlerin kendi faaliyetlerini özel sektörün faaliyetlerine yaklaştırmalarıyla, hatta tamamen bu sektöre taşımalarıyla gerçekleşen önemli süreçleri değerlendirdiğimizde tekrar karşımıza çıkıyor. Bu süreçler devletleri piyasaya adapte etmek amaçlıymış gibi gözükür. Ancak ekseriyetle devletleri şirketlere adapte ederler. Dolayısıyla siyasallaşmış dev şirketlerin gelişmesi sağlanır (ki bu da liberal siyasal iktisadın niyetinin tam tersidir).

Piyasa ve devletin göreceli erdemleri üzerine yapılan beylik tartışmaların çoğu Bölüm 2'de ele alınan piyasa başarısızlıkları ve tarih boyunca devletlerin bu başarısızlıklara çare bulmak için denedikleri yaklaşımlar ile ilgilidir. Bu yaklaşımlar 1970'lerden itibaren 'devlet başarısızlıkları' adı verilerek neoliberal eleştirinin odağı haline gelmiştir. Bölüm 3'te bahsedilen basit bir 'devlete karşı piyasa' tartışmasına gözümüz açıldığına göre, şimdi bunları incelemeye hazırız.

Tablo 4.1'in ilk sütununda, Bölüm 2'de ele alınan piyasa başarısızlıkları yeniden özetlenir. İkinci sütunda, yirminci yüzyıl demokratik devletlerinin bu başarısızlıklara karşı verdiği standart tepkiler listelenir. Son sütunda ise bu tepkilerin, neoliberal eleştirilerle tanımlanan ve neoliberalizmin yeni kamu yönetimi, piyasalaştırma ve özelleştirme gündemine yol açan, başarısızlıkları sunulur.

İlk olarak devlet, kirlilik kontrol yasaları gibi şirketleri ve başkalarını para cezaları ve yaptırımlar tehdidi altında dışsallıklar ile ilgilenmek zorunda bırakan düzenlemeler dayatarak olumsuz dışsallıklara çözüm bulmaya çalışmıştır. Neoliberaller bu düzenlemelerin ekonomik faaliyete dayattığı masraflara dikkat çekerler; daha önce ele aldığımız gibi, dışsallığa sebep olan etkinliğe eklenen masrafların refahtan kayıp olarak hesaplanması gerektiği itirazında bulunurlar. Ayrıca yeni ürün ve süreçlerin incelenmesini ve değerlendirilmesini gerektiren düzenlemelerin, yenilikten caydırma eğilimini belirtirler. Düzenlemelerin solcu muhaliflerine katılıp aksi yöne meyleden bir argümanı kullanabilirler: resmi düzenlemeler yavaş ve şekilcidir, piyasadaki yeniliklere her zaman geç kalır ve hızla ortaya çıkan dışsallıklarla baş etmekten acizdir. Aynı zamanda devlet, düzenlenen firmalar tarafından 'düzenleyici esareti'ne açıktır; çoğu zaman ilgili firmalar bir etkinlik alanında var olan uzmanlığı ellerinde tutarlar, bu nedenle devlet düzenlemelerini uygulama konusunda tavsiye almak için şirketlere muhtaçtır ki bu da düzenlemeleri zayıflatır (bu durum, iktisadi ve siyasi gücün birbirinden ayrılmasındaki zorluğun bir başka örneğidir).

Tablo 4.1: Piyasa başarısızlıkları, hükümet çözümleri ve onların başarısızlıkları

Piyasa başarısızlıkları	*Hükümetlerin standart tepkileri*	*Neoliberal eleştirinin tespit ettiği hükümet başarısızlıkları*
1. Piyasanın dışsallıklarla başa çıkamaması	Dışsallıkların tanınmasını dayatmak için düzenlemeler (örn. kirlilik kontrol standartları)	Düzenleme piyasaya aşırı yük bindirir; ya da şekilcidir ve yeni sorunlara ayak uyduramaz; düzenleme tuzağı
2. Kamu ve değer malları sorunu 3. 'Fiyatı olmayan ürünler'in varlığı 4. Alışverişlerde işlem masrafları	Ürünlerin doğrudan devlet tarafından tedarik edilmesi, kullanıcıların ödedikleri fiyatlar yerine vergilendirme ile finanse edilmesi (örn. eğitim ve sağlık hizmetleri)	İstenmeyen hizmetler, müşteriye tepkisizlik; üretici menfaatlerinin hakimiyeti; yüksek vergilendirme; yetersiz maliyet etkinliği
5. Çoğu sektörde büyük, hemen hemen sabit giriş bariyerleri	Gerçek piyasa rekabetinin sağlama alınamadığı noktada ürün ve hizmetleri doğrudan devletin sağlaması (örn. kamu hizmetleri)	
6. Sürekli giriş bariyerlerinin sonucu olarak ortaya çıkan güç ve zenginlik eşitsizlikleri	Yeniden dağıtıcı vergilendirme; eşitsizliklerin kabul edilemez sayıldığı noktada ürün ve hizmetlerin ücretsiz ya da sübvanse edilmiş tedariği	Yukarıdaki gibi; ayrıca, kamu hizmetleri tedariği, var olan eşitsizliklerden muaf menfaatlerin lobilerine tabidir
7. Kusursuz bilgiye erişimde büyük tatbiki engeller; bilgiye erişimde eşitsizlikler	Hizmet tedariği konusunda kararların, bilgi sahibi merkezi siyasi seçkinler tarafından verilmesi	Yukarıdaki gibi; ayrıca, aşırı merkezcilik ve uzaklık
8. 5 ve 6'daki eşitsizliklerin ortaya çıkardığı güçlü menfaatlerin siyasi sürece dahil oluşu	Kamu hizmetleri davranış kuralları iş dünyası ve siyasi-idari seçkinlerin ayrılığına vurgu yapar	Siyasi-idari seçkinlerin iş dünyasının yaklaşımlarından haberi olmaz

İkinci olarak, devlet, kamu ve değer mallarıyla birlikte bazı 'fiyatı olmayan mallar'ın sorunlarını ve daha küçük bir sorun teşkil eden işlem maliyetini, bu ürünleri doğrudan kendi hizmeti üzerinden sağlayarak ve bedellerini fiyatlandırma yerine vergilendirme üzerinden ödeyerek başa çıkmıştır. Böylece bu ürünlerin tedariği (üretimi değil) pazardan kaldırılır. Kamu sağlığı ve eğitim hizmetlerinin, belli başlı kültürel tesislerin ve ücretsiz yolların varlığı bu şekilde açıklanır. Bugünkü özelleştirmeye rağbet ortaya çıkana kadar, devletler giriş bariyerleriyle ilgili ciddi sorunlarla da benzer şekillerde başa çıkarlardı. Önceden belirtildiği gibi, bu durum özellikle 'doğal tekeller' adı verilen, bir ürün veya hizmet sağlamanın fiziksel veya teknik gerekliliklerinin rekabet oluşumunu adeta imkansız kıldığı vakalarda geçerliydi.

Neoliberallere göre, devletin bu faaliyetleri iki farklı kusur meydana çıkarır. Öncelikle, tedariğe siyasetçiler ve devlet memurları karar verdikleri için tüketicilerden ziyade üreticilerin tercihlerine uymaları ve tüketicilerin memnuniyetsizliklerine karşılık vermekte ağır davranmaları muhtemeldir. Bakım hizmetlerinde çalışma saatleri tüketicinin değil çalışanların ihtiyaçlarına uygundur; okullarda, ebeveynlerin çocuklarının öğrenmesini istedikleri değil öğretmenlerin öğretmekten keyif aldıkları konular öğretilir. Ancak bunun yerine aşırı tedarik olması daha kuvvetli bir ihtimaldir; başını üreticilerin çektiği ve insanların ödemeyi tercih ettiği fiyatlardan ziyade zorunlu vergilerle finanse edildikleri için, kamu hizmetleri; hissedilen ihtiyaçları karşılamak yerine personellerini çalışır halde tutacak hizmetler sağlamayı tercih eder. Aynı zamanda maliyet etkinliğine teşvik edilmedikleri için verimsiz olmaları da muhtemeldir ve düşük nitelikli çalışanları işten çıkarma zahmetine girmek için üstlerinde fazla bir baskı da yoktur. Dahası, vatandaşların vergileriyle bu ürün ve hizmetleri finanse etmelerini gerektirerek, kendilerine kalsa tercih edecekleri tüketim düzenlerini ister istemez değiştirmelerini sağlar ve refah düzeylerini düşürürler. Kamu fonundan finanse edilen sağlık hizmetlerinde kesinti yaparak vergileri düşürmek tütüne daha fazla ve sağlık

hizmetlerine daha az para harcamama yol açacaksa, tercih özgürlüğüm ve dolayısıyla refahım gelişme gösterir.

Üçüncü olarak, bir dereceye kadar devletler, piyasa başarısızlıklarının sonucu olarak ortaya çıkan eşitsizlikleri azaltmak için bir çift hamleye başvurmuştur. Başta önceden bahsettiğimiz yöntemler olan belli başlı gerekli ürün ve hizmetleri bedava ya da kullanım noktasında aşırı derecede sübvanse edilmiş şekilde tedarik edip, fiyatlara ve ödeme gücüne olan ihtiyacı düşürmüşlerdir. Sonrasında da zenginlerin daha fazla vergi ödemesini gerektirecek düzenlemeler yapmışlardır. Bu noktada neoliberaller, doğrudan devlet tedariğine her zamanki gibi itiraz ederler ama çok farklı ve şaşırtıcı bir argüman daha ekler. Hükümetler lobiciliğe maruz kaldığına göre ve varlıklılar lobi faaliyetleri bakımından fakirlerden daha donanımlı olduğuna göre, doğrudan devlet tedariğinin dağıtımı, piyasa tedariği kadar zenginlerin çıkarına olmaya meyillidir. Zengin bölgelerdeki devlet okullarının fakir bölgelerdekilerden daha iyi olmasına, ya da aşırı sübvanse edilen yüksek eğitim hizmetinden ekseriyetle zengin çocuklarının faydalandığına dikkat çekerler. Farklı bir yöne meyleden bir tartışmada kademeli vergilendirmenin teşebbüste bulunan ve varlık oluşturanları cezalandırdığı konusunda itirazda bulunurlar.

Dördüncü olarak, bilgi edinme ile ilgili piyasa başarısızlıklarına kamu hizmetlerinin klasik tepkisi, önemli alanlarda bilgi idaresinin sorumluluğunu bilgilendirilmiş seçkin bir siyasi ve profesyonel gruba devretmek olmuştur ki bu grup daha sonra hizmet sağlama ve kalite kontrol sorumluluğunu üstlenir. Bu durumda insanların çocuklarına nasıl bir eğitim sağlamaları, nasıl bir sağlık hizmeti talep etmeleri, ya da ev yangınlarıyla hangi itfaiyenin daha etkili başa çıkabileceği konularında endişelenmelerine gerek olmaz. Devlet bu hizmetleri sağlarken aynı zamanda güçlü konumundan faydalanarak mümkün olan en iyi bilgiyi, sıradan vatandaşların erişiminde olmayan bir şekilde kullanır. Neoliberaller bu noktalara karşılık ve devlet tedariği ile ilgili genel itirazlarına ek olarak, halkın ne istediği konusunda en iyisini bildiğini farz eden siyasi seçkinlerin merkeziyetçilik, uzaklık ve muhtemel kibrinden şikayet ederler.

Son olarak devlet, siyaset ve iktisadın birbirine karışmasının sonucu olarak ortaya çıkan sorunlarla başa çıkmakta zorlanır çünkü devletin piyasa başarısızlıklarını dengelemek için müdahalede bulunmaya karar vermesi bu ayrımı ihlal eder. Bunun yerine bir tarafta siyasetçiler ve devlet memurları ile diğer tarafta iş insanlarının ilişkilerini düzenleyen kanunlar oluşturulur. Hediyelerin el değiştirmesi ya yasaklanır ya da yakından kontrol edilir; meşru tartışma biçimlerinin dikkatlice belirlenen kuralları vardır; kamu görevlilerinin, özellikle mevzubahis sektörle ilgili siyasette rol oynamışlarsa, işlerinden ayrılmalarını takiben özel sektörde istihdam edilmesine sınırlamalar getirilir.

Bu tür kurallar on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin klasik nitelikleriydi ve iş dünyası ile siyasetin müşterek karışıklıklarından şüphe eden yirminci yüzyıl sosyal demokrasisi tarafından pekiştirilmişti. Liberallerin piyasayı siyasetçilerden, sosyal demokratların da devleti işadamlarından koruma isteği olağandışı bir ittifak oluşturmuştu. Yirminci yüzyılın sonlarında ve yirmi birinci yüzyılda neoliberalizm, iş dünyası ve siyaset arasındaki ayrılığın özel şirketlerden ve piyasanın yönlendirdiği teşviklerden uzaklaşarak yenilik yaratma veya etkinliğe ulaşma ihtimali bulunmayan bir siyasetçi ve kamu idaresi sınıfı yaratmasını eleştirerek bu mutabakattan tamamıyla ayrıldı.

Burada bu devlet eylemi biçimlerinin her birini ve neoliberal eleştirinin geçerliliğini etraflıca inceleyecek yerimiz yok. İncelememiz neoliberalizmin kendi uygulamalarına odaklı. Bu nedenle, neoliberalizmin kamu hizmetlerinde tanımladığı zaaflara karşı cevaplar türetme usulüne ve bu cevaplarla ortaya çıkan sorunlara dikkat çekmeliyiz. Tablo 4.1'de belirlenen devlet başarısızlıkları üç ana temaya indirgenebilir: tüketicilere karşı tepkisizlik, aşırı ya da talep edilmeyen tedarik, özel şirketlerin eriştiği hizmet sunumu ve verimlilik ilerlemelerinden faydalanmakta kamu sektörünün başarısız olması. Tablo 4.2 bunları neoliberal reform gündemini teşkil eden çözüm önerileri ile -ardından da reform gündemine eşlik eden sorunlarla- hizaya getirir.

Tablo 4.2: Kamu hizmeti başarısızlıklarına karşılık piyasalaştırma stratejileri ve yeni ortaya çıkan sorunlar

Kamu hizmeti başarısızlığı	Piyasalaştırma tepkisi	Piyasalaştırma sorunları
A. Tüketicilere tepkisizlik; üretici menfaatlerinin hakimiyeti; merkezi ve uzak	(i) Rekabetin kusurlu olduğu noktalarda düzenlemeler ile özelleştirme	Yaygın piyasalaştırmanın faaliyet alanı teknik özelliklerle sınırlıdır; düzenleme genellikle kamu faaliyetine kalır.
	(ii) Performans verilerinin yönlendirdiği doğrudan tüketici tercihi ile kamu hizmetleri dahilinde piyasa oluşturma	Piyasa başarısızlığı; performans verilerinin tepeden aşağı kontrolüyle çözümlenen yetersiz bilgi,
	(iii) Kamu tarafından finanse edilen sistem dahilinde özel tedarikçiler ve taşeronların kamu tedarikçileriyle rekabet etmesi	Fiyat oluşturma sisteminin kısıtlı kullanımı; fiyatlandırmanın çoğunlukla merkezi otoritenin elinde olması; az sayıdaki taşeronlar; sözleşme zincirinde sorumluluk kaybı; uzun süreli sözleşmelerin piyasa kullanımını kısıtlaması; "iç hissedar" şirketlerin ortaya çıkması
B. İstenmeyen hizmetler; yetersiz maliyet etkinliği; yüksek vergiler	(iv) İç pazarlar	Fiyat oluşturma sisteminin kısıtlı kullanımı
	(v) Hükümet faaliyetlerinde iş dünyası kıstaslarının uygulanması	Kamu hizmetinde saf piyasaların kısıtlanması ve uygunsuzluğu
C. Kamu hizmetlerinin iş dünyasından bihaber olması	(vi) Özel sektör ile yoğun ilişkilerin ve öğrenimin teşvik edilmesi	"İç hissedar" şirketlerin ortaya çıkışı, siyaset ve iktisat arasındaki yetersiz bariyerlerden doğan piyasa başarısızlığına dönüş

'Kamu hizmetleri tüketicilerine tepkisizlik' kamu hizmetlerine üretici menfaatlerinin hakim olduğu yönündeki neoliberal iddiayı kapsar: Hükümetin politika geliştirme süreci kamu hizmetlerini sağlayan memurlar ve profesyoneller tarafından uygulanır ve onlar da ne isterlerse onu temin ederler ki bu tam olarak tüketicinin istediği olmayabilir. Bu aynı zamanda, özellikle Fransa ve Birleşik Krallık gibi yerel yönetimlerin zayıf olduğu ve yetki sahibinin ekseriyetle merkezi bakanlıklar olduğu ülkelerde mesafeli ve merkezileştirilmiş bir süreçtir. Ayrıca kamu tedariği ekseriyetle tekel tedariğidir ve üreticilere belirli bir yetki verir. Neoliberal eleştiri, neredeyse tüm ekonomik faaliyetlerin, önceki bölümde ele alınan Virginia kamu tercihi ekolünün öne sürdüğü üzere, kamu sektörü üreticilerine sakin yaşamlar ve büyüklük sağlamaktansa tüketicileri tatmin etmeye açıkça teşvik edilen, kar maksimizasyonuna önem veren şirketler dahilinde daha etkin bir şekilde idare edileceğini dikkate almıştır.

Bu bahiste halkın söz konusu hizmetleri istediği farz edilir ama daha fazla seçenek ve daha yüksek kalite hedeflenir. Piyasalaştırmayı destekleyen bir başka tez ise bunun neredeyse tam tersidir: 'istenmeyen hizmetler'. Yukarıda gördüğümüz gibi vergilendirme ile finanse edildiği ve üretici menfaatleri tarafından karara bağlandığı için kamu hizmetlerinin 'aşırılık'la tedarik edildiği öne sürülmüştür. Dolayısıyla daha müşteri odaklı bir sistem, daha iyi değil daha düşük kaliteli kamu hizmetleriyle ilişkilendirilebilir. Kamu hizmetlerinin kalitesini yükseltme amaçlı stratejilerin bazıları kolaylıkla bu aksi hedefe yönlendirilebilir.

Örneğin bir taşeron, daha düşük bir fiyat teklif ederek ve halkın düşürülmüş standartları kabul edeceği tezini öne sürerek hizmet sağlamak için girdiği ihaleyi kazanabilir ve taşeronu görevlendiren kamu yetkilisi bu tezin makul olduğuna ikna olabilir. Geniş bir hizmetler aralığında deneyimi olan devletler, düşük standartların hangi noktada halk tarafından kabul edilebilir olduğunu ve hangi noktada itirazlara yol açacağını keşfedebilir. İtirazlara yol açan davranışlar hızla terk edilebilir. Bu yaklaşım

kamu hizmeti tedariğinin aslında kimse istemediği için müsrif bir hale gelen yönlerini de pekala tanımlayabilir. Ancak bu konunun bir başka yüzü olması da muhtemeldir. Mesela, düşük fiyatla hizmet sağlayan bir havayolu şirketinin tatil dönemlerinde fiyat düşürmek için kısa mesafe uçuşlarında sıralar arasındaki mesafeyi azaltması ve ayak koyma yerlerini daraltması makul olabilir. Aynı mantık yaşlı bakım evlerinde insanların hareket edebileceği alanlara uygulanabilir mi? Böyle bir yaklaşım piyasa testini geçebilir, seksen yaşın üstündeki bir grup insandan fazla şikayet gelmemesi muhtemeldir. Ya da en azından şikayetler varlıklı bölgelerde yaşayan ve kendisini ifade edebilen yakınları olanlardan gelir (ki bu durumda piyasaya duyarlı çözüm o bakım evlerindeki insanlara, fakir bölgelerdeki bakımevlerinden daha geniş alanlar sağlanmasıdır).

Hizmetlerin bonkörce sağlandığı yönündeki tezleri savunmak siyasi olarak zordur ancak kamuoyunda, kamu hizmetlerinde paranın karşılığını sağlamaya yönelik baskıların yetersiz olduğu kaygısı oluşabilir ve insanlar yine de daha az vergi ödemek isterler. Hizmet talep edip bedelini ödemeye isteksiz olmak gibi olmayacak bir duaya amin demenin en aşikar yöntemi, verimlilik artışıdır. Son dönemde devletler bunu başarmaya yönelik en iyi fikirlerin, fiyat bakımından rekabet baskısına açık olan özel sektörden çıkmasının daha muhtemel olduğuna inanmaya başladılar.

Neoliberal reform stratejisi bu sorunlara karşılık olarak birkaç yanıt öne sürmüştür. Tablo 4.2'de görüldüğü üzere bunların bazıları iç pazarların ve kamu hizmetleri dahilinde yeni kamu idarelerinin kullanımına değinir. Bu yanıtlar, ortaya çıkardıkları faydalar ve gösterdikleri kusurlar burada asıl odak noktamız değil; odak noktamız devlet ve özel şirketler arasındaki ilişki. Dolayısıyla, bu kısıtlı ilgi alanıyla kesiştikleri kadar ele alınacaklar. Benzer sorunları ileri sürdükleri için kamu hizmeti başarısızlıklarından A ve B'yi (Tablo 4.2) birlikte değerlendireceğiz. Ardından C maddesini ele alacağız.

Piyasalaştırmayla ya da Piyasalaştırma Olmadan Özelleştirme

Önceki bölümlerde piyasa ile büyük teşebbüslerin kontrolünü ayrı tutma ihtiyacını değerlendirmiştik. Bu ayrımla iki farklı kavram olan özelleştirme ve piyasalaştırmayı düşünürken de karşılaşırız. Piyasalaştırma, bir ürün ya da hizmeti satışa çıkarma, yukarıda bahsettiğimiz şartların tamamına uygun olarak piyasaya sürme anlamına gelir. Piyasalaştırma üretim araçlarının kendiliğinden özel mülkiyette olduğu anlamını taşımaz; hizmetlerin kamu mülkiyetinde olması ve hatta kamu idareleri tarafından sağlanması, bu hizmetleri satın alan tüketiciler sayesinde uzun zamandır mümkündür.

Böylece tedariklerinin niteliği ve niceliği, tüketicilerin ödemeye hazır oldukları fiyatları göz önüne alarak belirlenebilir. Bunun aksine piyasalaştırma, kamu sektörü veya özel sektördeki kuruluşlar dahilinde yürütülen bir süreç olabilir; bu gibi durumlarda dayatılan pazarlar, 'iç' pazarlar olarak bilinir. Tüm kutumlar, kaynaklarını farklı departmanlar arasında nasıl pay edeceğini seçebilir. Kurumlar liderleri tarafından belirli ilkeler ve istenen neticelere dayanarak alınan, öncesinde departmanlarla pazarlık yapılan bir kararlar sistemi olabilir, ya da liderler, arz ve talebin kaynak akışını belirlemesine müsaade edebilirler. Çoğu zaman bu ikisinin bir birleşimi gerçekleşir, ancak liderler fiyat gibi bir takım parametreleri sabitledikten sonra arz ve talep devreye girer.

Dolayısıyla piyasalaştırmanın, önceden kamu hizmetine ait mevcutların satılarak ya da başka bir şekilde devredilerek özel mülkiyete geçmesi anlamına gelen özelleştirmeden ayırt edilmesi gerekir. Bu da piyasalaştırmayı kapsayabilir, ancak kapsamayabilir de; kamu hizmetleri özel tekellere satılabilir ve nihai tüketicilerin piyasadaki davranışlarıyla tedariğe etki etme kudreti çok küçüktür ya da namevcuttur. Özelleştirmeyi teşvik eden önemli bir faktör, devletin büyük sermaye gerektiren projeler için vergilendirme veya kamu borcuna bel bağlamadan özel finansman sağlayabilmesidir.

Gerçek piyasalar özelleştirmelere nadiren eşlik eder, oligopoli ve kısıtlı rekabet imkanları bu etkinliklerin baştan kamu mülkü olmasında önemli nedenlerdir. Tekelin kifayetsiz özelleştirilmesine bir örnek, özelleştirmenin demiryolu güvenliğinde sorunlar yarattığı düşünülen Birleşik Krallık'ta demiryolu hatlarının tedariği ve bakımı için uyarlanan çözümdür. Hatlar böylece alışılmadık, tekelin piyasa başarısızlıklarından sakınırken millileştirme gibi gözükmemesi sağlanan bir mülkiyet biçiminde yer almıştır. Kendisini ticari temelde hareket eden bir özel şirket olarak tanımlayan Network Rail adında bir kurum oluşturuldu. Ancak bu kurum devlet tarafından oluşturulmuştu, hissedarı yoktu ve tüm karını tekrar demiryolu ağına yatırıyordu. Yönetim Kurulu, demiryolu sanayisi ve kullanıcıları arasından atanan 'üyeler'den oluşuyordu. Office of Rail Regulation [Demiryolu Denetim Ofisi] adında bir düzenleme kurumuna bağlıydı ve mali yönden devlet garantisi altındaydı. Demiryolu hizmetlerinin tedariği özelleştirilmiş halde kaldı, ancak bu durum sadece birkaç kalabalık hatta yolculara tercih hakkı sağlayabildi.

Piyasaların bu tekel özelleştirmelerindeki zaafı, devletin mevzubahis hizmetin düzenlenmesini sağlayan daireler kurmasıyla tasdik edilmiştir. Bu türden düzenlemeler piyasa başarısızlıklarına verilen tipik bir 'eski' kamu hizmeti tepkisidir, ancak modern düzenleme süreçleri karmaşık ekonomik modellemeleri ve bürokratik kuralları dayatmaktansa aslında var olmayan gerçek piyasaların neticelerini üretmeye dayanır. Bu nedenle özelleştirme genelde bir 'piyasaya dönüş' durumu değildir, ama piyasalar ve düzenlemeler arasında, özel mülkiyet ve piyasa ilkelerine dayalı bir düzenleme biçimiyle ancak devlet kurumlarının güçlü rolünün de devam ettiği yeni bir uzlaşı sağlama girişimidir.

Özelleştirilen hizmetlerin tüketicileri, konumlarında nadiren bir değişiklik fark ederler. Devletler genellikle hizmet tedariği ihalelerini tekelleşmiş özel tedarikçilere verir, onların geleneksel tekel kamu hizmetlerini kullandıkları gibi özel şirketler de onları kullanır: 'müşteri' devlettir, nihai tüketici değildir. Devletin ihale verirken kaygı duyduğu konulardan birinin pazarlık

aşaması olduğunu farz edersek vergi mükellefi olarak vatandaşların istifade ettiğini düşünebiliriz, çünkü masraflar ve dolayısıyla vergi sonuçları daha düşük olacaktır. Ancak tüketici olarak vatandaşlar hiç bir kazanç elde edemeyebilirler ve büyük şirketler ile merkezi devlet daireleri için elverişli olan sözleşmelerin kendi tercihlerine uymadığını keşfedebilirler. Hizmet tesliminin yerel ve tüketiciye yakın değil, geniş ve merkezileştirilmiş bir biçimde yapılması yönünde özellikle bir meyil olmalıdır. Tabii Chicago ekolünün bize hatırlatacağı gibi bu merkezileştirme ile verim elde edilir, verim genel olarak zenginliği çoğaltır ve böylece tüketici refahı yükselir. Bu durumda tüketiciler yerel ancak nispeten daha az düzene konmuş hizmetleri tercih edeceklerini öne sürerlerse, onlara neyin kendi menfaatlerine olduğunu anlamadıkları söylenebilir. Ne var ki, devlet ve ihaleyi alan şirket arasındaki piyasa ilişkisinin bir parçası olmadıkları için ve neoliberallere göre hizmet tedariğine siyaset karışmaması gerektiği için, tüketicilere kesinlikle fikirleri sorulmaz.

Bunun bir örneği 2008'de Britanya hükümetinin hayata geçirdiği, pratisyen hekimlerin şehir içinde dağınık olarak bulunmaktansa az sayıdaki büyük merkezlere (polikliniklere) toplanmalarını teşvik eden plandır. Ciddi rahatsızlıklar için küçük hastanelere benzer tıp merkezleri gerekli olabilir. Ancak pratisyen hekimlerin işlerinin çoğu yaşlı ve fakirlerin ufak tefek rahatsızlıkları ve küçük çocukları olan ebeveynler ile ilgilidir ve bu hizmetin hasta evlerine yakınlığı sayesinde uzun yolculuk ihtiyacını ortadan kaldırması Britanya'da sağlık hizmeti temininin takdir edilen bir özelliğidir. Geçmişi Ulusal Sağlık Hizmeti'nden (NHS) de geriye gider, ama ilginçtir ki hizmet tarihinin klasik döneminde bu idare, piyasalaştırma yandaşları tarafından merkezileştirilmiş komut ve kontrol hizmeti olarak karikatürize edilse de, hiç terk edilmemiştir. Büyük ve merkezileştirilmiş hekimlik uygulamaları ancak özel sağlık şirketlerinin tercih ettiği pratisyen hekimlik hizmeti yöntemidir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, özel şirketler bu merkezleri işletme ihalelerinin çoğunu kazanarak NHS pratisyen hekimlerini kendileriyle başa çıkamayacak

hale sokmaktadır. Britanya hükümeti sağlık hizmetlerinde 'piyasa oluşturmak' konusuyla hayli alakadar olmuştur ve kendilerini sağlık hizmeti tedariğine ne tür kuruluşların cezbedeceğini öğrenmek için şirketlere danışmıştır.

Özel Tedarikçiler Kamu ile Kamunun Finanse Ettiği Sistem Dâhilinde Rekabet Ediyor

Tablo 4.2'deki çözüm (ii), kamu tedarikçileriyle (kamu kurumları tarafından sağlanan okul ve hastaneler arasından yapılan tercih gibi) sınırlıdır ve şu anda bizi ilgilendirmez, ancak daha radikal bir yorumda özel tedarikçiler, var olan kamu tedarikçileriyle rekabete girmeye davet edilir. Özelleştirmenin bir özelliğinin böyle takdim edilmesi, ilgili kamu hizmetinin emrine amade yeni sermaye sağlayabilir ve hizmetin temini için yeni fikirler de ortaya çıkarabilir. Özelleştirme planları, başlarda imalat sanayisi, kamu hizmetleri ve siyasilerin dikkatini cezbetmeyen bazı küçük refah hizmetleriyle sınırlı kabul edilmişti. 1990'ların sonlarında çoğu ülkede durum değişti ve hükümetler kamu hizmetlerinde piyasalaştırma ile tüketici tercihine olanak sağlayacak stratejiler geliştirdi.

1997-2010 yılları arasındaki Britanya İşçi Partisi hükümetleri ve onların Muhafazakar / Liberal Demokrat halefleri, bu konuda en radikal adımları atmıştır. Yirmi birinci yüzyılın başlarında İşçi Partisi, bazı hizmetlerin kamu tedariği gerektirdiği inancını terk etmişti. Bu inanç kamu hizmetlerinde, mesela sağlık hizmetinde tedarikçilerin meslek ahlakını kar maksimizasyonundan daha üstün bir saik olarak gördükleri varsayımına dayanıyordu. Diğer bazı partilerden siyasetçiler gibi İşçi Partisi liderleri de kamu hizmetlerindeki yetersizlikleri çalışanların, özellikle profesyonellerin hatası olarak yorumlamaya başladılar. Neoliberal çözümlerin çekimine daha doğal bir şekilde kapılan merkez sağ partilere göre devlet memurları her zaman şüpheliydi çünkü müşterilerin tercihlerine hassasiyet göstermelerini sağlayacak piyasa teşviklerinden yoksun çalışıyorlardı. Merkez sol partiler, devlet memurlarını daha ziyade kendi seçmenleri

olarak görüyordu ancak müşterilerini küçümsediğini düşündükleri nispeten varlıklı profesyonellere güvenmeme gelenekleri de vardı. Britanya İşçi Partisi başbakanına sağlık politikası konusunda danışmanlık yapan, önde gelen sosyal siyaset uzmanı Julian Le Grand'a göre (2006) eski meslek modelleri, halkın tüm pratisyenlerin 'şövalye' olduklarına inanmasını gerektiriyordu ki böylece mesleki taahhütleri sayesinde ellerinden geleni yaptıklarına güvenilebilsin. Ancak Le Grand'a göre az sayıda insan kusursuz şövalyeler olabilirdi. Tedbiri elden bırakmayıp herkese ancak finans piyasasından teşvik aldığında terbiyeli davranacak potansiyel birer 'üçkağıtçı' muamelesi yapmak daha iyiydi. Bu fikrin kabulü tedarikçiler ve müşterileri arasında meslek ahlakının yerini alacak piyasa ilişkileri kurulmasını gerektirdi.

Meslek ahlakı, kamu hizmeti ahlakı ile aynı şey değildir. Tarihsel olarak meslek ahlakı, özel olarak tedarik edilen ancak piyasa güçlerine karşı rekabeti kısıtlayan ilişkisel ve yasal kuralların sağladığı korumaya sahip hizmetlerde gelişmiştir. Bu kısıtlamaların, müşterileri; kar maksimize eden profesyoneller (hastanın parasını almak için gereksiz tedavilerde ısrar eden doktorlar ve diş hekimleri gibi) tarafından geliştirebilecek dalaverelerden mi koruduğu, ya da profesyonellerin yüksek fiyatlar talep edip hastaları aşağılamalarını mı sağladığı konusunda süregelen bir tartışma vardır. Refah devletinin genişlemesi birçok mesleki hizmeti -esas olarak eğitim ve sağlık alanlarında- nüfusun çoğunun ulaşabileceği kamu sektörüne taşımış ve halihazırda devlet hizmeti olan memurluk, ordu ve biraz farklı olarak kiliseye dahil etmiştir. Karma bir mesleki kamu hizmeti görüşü, yirminci yüzyılın ikinci yarısında adım adım ortaya çıkmıştır. Siyasi görüşün çoğu tarafından, ama özellikle merkez sol tarafından, özel sektörün kar maksimizasyonuna denk ya da ondan üstün bir motivasyon kaynağı olarak görülmüştür. Bu varsayıma Le Grand ve diğer neoliberal siyaset uzmanları karşı çıkar.

İnsanların düzenbaz olduklarından şüphelenmenin soyluluklarına güvenmekten daha iyi olduğundan bahseden Le Grand öğretisinin kabulü, ister istemez kar saikinin ahlaki davranış

prensibine tercih edilmesine yol açtı. Le Grand'ın kendisine göre yaklaşımın esas uygulama alanı, sağlanan hizmet dahilinde iç pazarlar ve tüketici tercihi tesis edilmesiydi. Ancak bir taraftan da hükümetin halihazırda kar saikine sahip özel tedarikçileri tercih etmesine sebep oldu.

Piyasalar, ancak önceden mevcut olmadıkları siyaset alanlarına şirketlerin girişi özendirilerek oluşturulabilirdi. Ancak özel müteahhitler yeni okul inşa etmek istemediğinde yerel eğitim mercilerinin teklifte bulunmasına izin verilirdi. Sağlık hizmeti dahilindeki yerel tesisler, var olan yerel pratisyenlerin sağladığı hizmete rakip olacak yeni tedarikçilerden teklif almak zorundaydı. Bu hükümet aynı zamanda diğer sağlık hizmeti şirketleriyle ve ABD ile birlikte çalışarak, şirketleri NHS dahilinde iş yapmaya nelerin teşvik edeceğini öğrenmeye çalıştı. Dahası, 'Yeni Modeller' planı dahilinde kamu kuruluşları, kendilerine karşı ihalelere girebilmeleri için özel şirketlere çalışmalarının detaylarını vermeye teşvik edildiler.

Bu tür faaliyetler, piyasaların var olmadığı yerlerde 'piyasa oluşturma' ihtiyacına dayandırılıyordu. Müşteri ile tedarikçi arasındaki ilişki açısından garip bir tüketici 'egemenliği' kavramı ortaya çıktı. Hükümet ve diğer kamu kuruluşları, şirketlere 'lütfen bizi müşteriniz olarak kabul edin!' diye yalvarıyordu. Bu şartlarda ortaya çıkan piyasaların kuruluşundan, kamu hizmetleri ve tüketiciler değil tedarikçi şirketler karlı çıkıyordu.

Britanya hükümetleri ve benzer stratejiler uygulayan diğer hükümetler, belirli hizmetlerin tahsilat noktasında ücretsiz olması (ya da göstermelik bir ücrete tabi olması) prensibini şimdiye kadar sürdürdüler. Piyasalaşmış kamu hizmetlerinde (ister kamu kuruluşları ister özel şirketler tarafından sağlanıyor olsun) tüketiciler tercih yapar ve bu tercihin sonucu olarak tedarikçiler kazanç sağlar, ancak bu kazanç tüketici tarafından değil devlet tarafından sağlanır. Bu da devletten ziyade tüketicilerin gerçek 'müşteri' olmasına ket vurur. Halk sağlığı ve eğitim politikalarının gerektirdiği evrensel hizmetin özel tedarikçilere cazip gelmemesi sorunu da vardır. Bir şirketin gerçek piyasadaki

stratejisinin önemli bir unsuru mevki edinmektir: piyasada sadece müşteriler tedarikçileri seçmez, tedarikçiler de müşterileri seçerler. Şirketlerin, girişimciliğin bu önemli bileşeninden feragat etmeleri için bonkör ve uzun süreli sözleşmelerle ikna edilmeleri gerekir. Uzun süreli sözleşmeler ekseriyetle gerekçelendirilebilir. Belirli bir bölgedeki eğitim hizmetlerini ya da hapishaneleri düzenleyen şirketin kimliğinin aşağı yukarı her yıl değişmesi makul değildir.

Ancak şu var ki hükümetin yıllarca talep sağlama teminatı verdiği hizmet tedarik ihaleleri, şirketlere gayet cazip bir satıcı piyasası sağlar. Küresel bazda piyasaların giderek rekabetçileştiği bir dönemde, kamu ihalelerinin şirketler için albenisi büyüktür. Bu aynı zamanda özel firma temsilcilerinin, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi için hükümetlere ve uluslararası kuruluşlara yaptığı baskıyı da açıklar. Bu baskı o kadar başarılı olmuştur ki diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte Avrupa Birliği ve Dünya Bankası, hükümetlerin kamu hizmetlerini özel, kar amaçlı tedarikçilere açmaları konusunda ısrar etmektedir.

Britanya hükümetleri bu duruma hevesle karşılık vererek, Private Finance Initiative (Özel Finans Girişimi, PFI) adı verilen kamu-özel ortaklıkları kurmuştur. Hükümeti bu davranışa yönelten önemli bir sebep, vergi yükseltip ya da hükümet borçlanmasını genişletip bütçesini bozmadan, okul ve hastane gibi önemli addedilen inşaat projelerine yatırım yapmak olmuştur. Özel sektör projeye kaynak sağlar ve böylece tesislerin sahibi olur. Teorik olarak şirketlerin sermayeyi idare etme risklerini de üstlenmesi gerekir, ancak Britanya'da 2008-2009 mali krizinden sonra hükümet, şirketlerin PFI anlaşmalarına olan ilgisini yitirmesinden korkarak ('lütfen bizi müşteriniz olarak kabul edin!') bu sözleşmelerin mali risklerini sağlama almak zorunda kaldı.

PFI şirketleri, birkaç yılda geri ödenecek bir meblağ karşılığında kaynakları kamu sektörüne geri kiralar. Bu dönem boyunca proje, şirket ve ilgili kamu kuruluşu tarafından ortak olarak idare edilir. Ancak burada esnek olmayan önemli bir konu var. PFI projesi dahilinde finanse edilen bir okul ya da hastaneyi

düşünürsek, ilgili mercilerin kullanım amacını ya da örgütsel düzenini yirmi ya da bazen otuz yıl boyunca değiştirmesi çok zordur, çünkü asıl kullanım amacı ilk sözleşmede kutsallaştırılır. 'Piyasa', sözleşme oluşturulduğunda kısa bir an işletilir, ardından uzun bir süreliğine piyasa güçlerinden muaf ve kalıplaşmış bir özel tekel oluşur.

Çoğu özelleştirmede olduğu gibi, uzun süreli PFI sözleşmeleri de piyasanın rolünü sınırlarken özel şirketlere iş vererek neoliberal politikalardaki değişimin piyasayla değil şirketlerle alakalı olduğunu bir kez daha ortaya koyar. Sözleşme imzalayan merci, sözleşme süresince müşteri yetkisi kullanma fırsatını kaybeder ve nihai tüketici ya da hizmet tüketicisinin elinde piyasa tercihi unsuru kalmaz. Taşeronun müşterisi, sözleşmeyi veren kamu kuruluşudur. Taşeronun tüketicilerle bir piyasa ilişkisi yoktur, diğer yandan ise halk, artık hizmet tedariğinin detaylarından sorumlu olmayan kamu idaresine karşı 'vatandaşlık' taleplerini kaybeder. Uzun bir taşeronlar zinciri oluşan durumlarda tüketiciye cevap verebilirlik, sözleşmeye ortak olan çeşitli şirketlerin avukatlarının meselesi olur. Bu sorun Britanya demiryolları özelleştirmesinin ilk etabında, yetersiz ray bakımından kaynaklanmış gibi gözüken bir kazanın ardından sorumluluğun sözleşmeler zincirinin neresinde olduğunu belirlemenin zorluğu ile ortaya çıkmıştır.

Sözleşme uzunluğu, günlük hizmet tedariğini piyasa disiplininden uzaklaştırır çünkü piyasa ancak sözleşme pazarlığı noktasında var olur. Bu durumun sonuçlarından biri, faaliyetlerini çeşitli kamu hizmetlerini kapsayacak şekilde genişleten bir grup şirketin ortaya çıkmasıdır. Örneğin müşterilerinin neredeyse tamamı kamu idareleri olan yol inşaatı taşeronları olarak kurulan şirketler, yerel yönetimlere idari destek sağlar hale gelmiştir. Bu girişimlerin esas faaliyeti, müstakil eylemlerin niteliğini dikkate almaksızın devlet ihaleleri kazanmaktır. Bu tür şirketler, bu konumlarını sadece teklif yapmayı ve sözleşme formlarını hatasız doldurmayı öğrenerek elde etmezler, ileride

göreceğimiz üzere ulusal ve yerel çapta siyasetçilerle ve devlet memurlarıyla yakın ilişkiler geliştirerek elde ederler.

Ancak kamu sektörü ve özel sektörün vazifelerine yaklaşımlarını birleştirme girişimleri tarafından ortaya çıkarılan farklı bir sorun vardır. Bu tür anlaşmalarda adet olduğu üzere piyasalar hayli kusurludur, mevzubahis hizmet günlük hayat için önem taşır ve düzenleme ihtiyacı mevcuttur, halk hizmetin bir noktasında devletin işe dahil olmasını beklemeye devam eder. Neoliberal kurama göre bunun olmaması gerekir. Hükümet ve müteahhit, sözleşmede işveren ve yüklenici[1] olarak bulunurlar. Başlangıçta işveren, bir ihale belgesi ile muhtemel yüklenicilerden teklif ister. İşveren temsilcileri, teklif sunan fertlere ulaşamayacakları bilgileri iletemezler ve fertler diğerlerinin tekliflerini öğrenemezler. Resmi olarak belirlenen bir tarihte işveren teklifleri açar. Ardından, bir karar verilene kadar, son listeye dahil teklif sahipleri ile detaylı pazarlık yapılabilir. İşveren ayrıca, geçmiş tecrübelerine dayanarak oluşturduğu bir imtiyazlı yükleniciler listesi bulundurabilir. Bu listeler, işveren ve yüklenicilerin tecrübelerinden çıkardıkları derslerden faydalanılmasını sağlar, ancak 'kafadarlar' listesine dönüşmelerini engellemek için düzenli revizyona tabi olmaları gerekir. Son olarak, işveren yapılmasını istediği her şeyi sözleşmede belirtir ve yüklenici belirlenen bir ücret karşılığında sözleşmeyi ifa eder. Sözleşmeyi revize etmek için fırsatlar sağlanabilir, ancak bunların belirli noktalarda ve resmi olarak tanımlanmış olmaları gerekir.

Sözleşmelerin tercihen bu biçimi almasının sebebi, işveren temsilcilerinin belirli yüklenicilerle imtiyazlı ilişkiler geliştirmesi durumunda gerçekleşebilecek yolsuzlukların önüne geçildiğinden emin olmaktır. Ayrıca teklif verebilen çeşitli yüklenicilerin var olması ve başarılı yüklenicilerin sözleşmeyi aldıklarında sundukları ve kabul ettikleri şartlara bağlanması ile piyasaya da

1 Yazarın burada kullandığı asıl ifade 'principal-agent'tır. Türkçe'de ekonomi literatürüne 'asil-vekil' ilişkisi olarak geçen bu kavramsallaştırma; 'işveren-yüklenici' ve 'işveren-temsilci' ikiliklerini kapsayan üst teorik çerçeve olarak düşünülebilir. Bölümlerin gidişatına uygun olarak bu üç kullanımdan biri tercih edilmiştir (yayıncının notu).

yoğun ölçüde bir erişim sağlanır. İşveren temsilcileri ve yükleniciler arasındaki daha yakın, sürekli ya da gayrı resmi ilişkiler, bu konumu riske atar. İdeal koşullardan bahsetmeye devam edersek, özel sektörde anlaşmaların bu kurallar tarafından belirleniyor olması gerekir, ancak kamu sektöründe bu kurallar elzem sayılır. Özel bir şirket kafadarlarıyla iş yapmayı ve çalışanlarının az sayıdaki yüklenici ile rahat ilişkiler oluşturmasını tercih ederse verimsiz hale gelip er ya da geç piyasa tarafından cezalandırılır; kamu sektörü bu piyasa sınavına tabi değildir, dolayısıyla rahat ve hatta yozlaşmış sözleşme davranışları süresiz olarak devam edebilir.

Bu ideal kuralların sorunu, sadece yolsuzluğun ekseriyetle vuku bulması yüzünden değil, ileride inceleyeceğimiz geçerli sebepler nedeniyle özel sektörde işlemiyor olmalarıdır. Eğer kamu sektöründe benzer bir gevşemeye izin verilmezse, sektör şirketlerin resmi sözleşme biçiminin değişmezliklerinden kaçınmak için ortaya çıkardığı teknikleri kullanmaktan mahrum kalır. Eğer gevşemeye izin verilirse, yolsuzluk riski gerçeğe dönüşür.

Resmi sözleşme modelinin sorunu, sık sık düzeltme yapılması ihtiyacıyla ve karmaşık görevlere özgü zımni koşullarla baş edememesidir. Uygulamada ortaya çıkan tüm beklenmeyen sorunları önceden sözleşmede belirlemek mümkün değildir. Bu hadise üzerine yaptığı çalışmalarında Oliver Williamson, karmaşık görevleri birlikte yerine getiren işveren ve yüklenici temsilcilerinin aslında sözleşmenin farklı taraflarında çalıştıklarını unutarak kendi başlarına işbirliği içinde küçük birimler oluşturduklarını ve sözleşmenin esas koşullarını bir miktar değiştirerek de olsa işin halledilmesini sağladıklarını ortaya çıkardı.

Aynı durum, hükümetin işveren ve özel bir şirketin yüklenici olduğu durumlarda da açıkça gerçekleşir. Şirket, önceden kamu mülkiyetinde olan bir demiryolu hizmetinin işletmesini yüklenir. Şirketin çalışanları ile ilgili bakanlığın personeli arasında -ya da daha büyük ihtimalle, demiryollarını denetlemek için kurulan düzenleme kurumu arasında- ister istemez yoğun bir ilişki ortaya çıkar. Bu sürecin açıkça sağladığı verimlilik

artışlan olabilir. Ancak taraflardan biri hükümet ya da kamu idaresi olduğunda sözleşmede yapılan düzeltmeler, özel şirketlerin uygulaması muhtemel karlılık sınavına maruz kalmaz. Dahası, bunlar bir özel şirketin planlarında yüklenici olan diğer bir özel şirketin tavsiyesi üzerine yapılan düzeltmeler değildir, bir özel şirketin kamu düzeninde yaptığı düzeltmelerdir.

Sözleşmelerin zımni koşulları farklı sorunlar ortaya çıkarır. Vekil, sözleşmeye sadece piyasadaki konumunu yansıtan fiyatlandırılmış ve listelenmiş faaliyetleri değil, çıkar sağlayabileceği dışsallıkları da dahil eder. Örneğin sözleşmede taraf olan şirket, üstün performans gösteren yerel şirketlerin oluşturduğu bir ağ ile ilişki içinde olabilir ve bu ağ birbirleriyle örtülü bilgiler paylaşarak çıkar sağlıyor olabilir. İşveren, talepte bulunmamış olmasına rağmen bu ağdan faydalanır. Bu ağın etkileri, yüklenicinin sunduğu ve sözleşmeyi elde etmesini sağlayan fiyata dahil olarak sözleşmede dolaylı yoldan yer alır. Ancak tanım gereği zımni koşullar açıkça incelenmediğine göre işveren, vaat edilen paranın karşılığının gerçek ya da asılsız olduğunu nasıl ölçebilir? Ağ ilişkilerine sahip bir şirketten bahsederken paranın karşılığının gerçek olduğuna emin olabiliriz. Fakat ya yüklenicinin faydalandığı dışsallık sözleşme elde etme konusundaki geçmiş tecrübelerinden kaynaklanıyorsa? Ya dışsallık esaslı bir anlaşma sunma becerisi değil de işverenin temsilcilerine nasıl davranılması gerektiğini bilmek gibi şeylerden, ya da sözleşme metinlerini akıllıca yazmaktan geliyorsa? Bu girişimlerin ana faaliyeti, hangi konuda olduğuna bakmaksızın hükümet ihaleleri kazanmaktır. Böyle beceriler, şirketin hizmet geliştirme bakımından bir şey sunmadan sözleşme kazanmasında faydalı olabilir. Bir kez daha, bu tür şeyler bütünüyle özel sektörde yapılan sözleşmelerde gerçekleşebilir ve hiç kuşkusuz gerçekleşiyordur da. İşveren hükümet olduğunda, piyasa kontrolü bulunmayışından ötürü bu riskler daha da büyür.

Bu da bizi nihayet neoliberal eleştirinin saptadığı kamu hizmeti zaaflarından üçüncüsüne, Tablo 4.2'deki C maddesi olan kamu hizmetlerinin iş dünyası ile temasta olmayışına getiriyor.

Özel Sektörden Uzaklık

Klasik kamu hizmeti geleneğinde, kamu görevlileriyle özel şirketler arasındaki ilişkinin mesafeli olması zorunluydu. Bu zorunluluk kısmen, piyasaları 'dost' şirketlere yardım etmek için tasarlanmış müdahalelerde bulunacak siyasi veya idari tahriflerden korumak için, ekseriyetle de fiili yolsuzlukları engellemek için planlanmıştı. Aslında bu serbest piyasa inancıyla yakından alakalı bir kavramdır: piyasaların işini düzgün bir şekilde yerine getirmesi için hükümet ve özel şirket arasında karşılıklı müdahale olmaması gerekir. Ancak kamu hizmetlerinin, rekabet baskısının sürekli yeniliğe yol açtığı özel sektördeki gelişmelerden uzak kalışının bunun bir sonucu olduğu kanaati yaygındır. Hükümetler bu iddiaya esas olarak iki şekilde karşılık vermiştir.

İlk olarak kamu kuruluşları, piyasada hareket eden şirketler gibi davranmaları yönünde giderek artan bir baskı altında kalmıştır. Bu durum Tablo 4.2'de listelenen uygulamalar, mesela iç pazarlar ve daha yaygın olarak kamu hizmetindeki kuruluşlar ve çalışanlar için kabul edilen performans hedefleri, tarafından desteklenir. Neoliberal şirket tasavvurunun işverenin(hissedar) yükleniciden(şirketin üst düzey yöneticileri) hisse değerlerini maksimize etmesini beklediği modelin; işveren(siyasi liderler) ve yüklenici(kamu hizmetlerinin üst düzey yöneticileri) arasında uygulanması da bu örneklere dahildir. Hissedar değerinin maksimize edilmesine kamu hizmetinde tam bir karşılık bulma girişimi sorunludur. Siyasetçiler işveren ise, maksimizasyon stratejileri seçim başarısına odaklanır; daha basit bir şekilde söylemek gerekirse, hissedar değerinin karşılığı 'oylar'dır. Ancak demokraside, kar gibi tek bir ölçülebilir gösterge yoktur. Siyasetçiler, danışmanları ve kamuoyunu belirleyen diğer kaynaklar tarafından sürekli yeniden yorumlanması gerekir. Sonuç olarak haliyle mesleklerin ve kamu hizmetinin ahlakının yerinden edilmesinin sebebi piyasa değil siyasetçilerin ahlakı ve özel sektördeki danışmanlarıdır.

Bu durumda ortaya hayli önemli bir soru çıkar: kamu düzenindeki piyasalaştırma stratejilerinin çoğu sorunları ihtilaf

ve münazara menzilinin ötesine ve zor ahlaki tercihlerin ulaşamayacağı bir noktaya yerleştirir. Ancak bu girişimlerin mutlaka başarısız olması gerekir, çünkü teknokratik bir otomatik pilotun insan yaşamı kuşanması mümkün değildir. Kurumsal sektörde "bunu neden yapıyoruz?" diye soran bir sorular zincirine "çünkü kar maksimize ediliyor" cevabıyla nokta koymak mümkün olabilir. Ama bu cevap, soruyu daha geniş bir münazaradan koruyamaz. Yirmi birinci yüzyıl başlarındaki duruma bakarsak, bu tür soruların 'iş burada biter' denilebilecek bir noktaya ulaşması siyaset dahilinde gerçekleşir. Hükümetlerin ya da genel olarak siyasetçi sınıfının ilkeli tartışmaları engellemesi çok zordur. Bu da özel firmaları örnek alma becerilerini sınırlar. Ancak yine de tartışmayı engellemek istemeye neden bu kadar hevesli oldukları anlaşılabilir.

İkincisi ve ilgi alanımız için daha önemlisi, devlet memurlarının özel sektör çalışanlarından ders almaları için aralarındaki ilişkiyi yoğunlaştırmalarının teşvik edilmesidir. Zaman içinde, devlet memurlarıyla özel şirket çalışanları arasında koruyucu bir katmana ihtiyaç olduğu fikri ıskartaya çıktı. Özel sektör danışmanları hükümetin derinliklerine yerleşip tavsiye vermekle kalmadılar, planlar tasarladılar ve satın alımlarda kendi ürünlerini tavsiye edebildiler. Mesela bilgisayar sistemlerindeki devlet alımlarında bu gerçekleşmiştir. ABD'li sağlık şirketi çalışanları, ele aldığımız gibi sağlık hizmeti sağlamada özel şirketlere bir rol oluşturulmasına yardımcı olmaları için Britanya Sağlık Bakanlığı'nda danışmanlık görevlerine getirilmiştir. Aynı şekilde sürecin tersine işlemesi de teşvik edilmiş ve kamu çalışanları, devlet dairelerinden ayrılarak özel şirketlerde danışman olarak çalışmaya başlayıp irtibatlarını kullanarak şirketlerin ihale kazanmalarına yardımcı olmuşlardır.

Yine Britanya'da, kamu çalışanlarının aradan uzun süre geçmeden bu davranışta bulunmasını engelleyen yönetmelikler, tam da kamu sektörüyle özel ihtisas arasında temas sağlamak amacıyla gevşetilmiştir. Örneğin eski Sağlıktan Sorumlu Devlet Bakanı Patricia Hewitt, makamından ayrıldıktan kısa bir

süre sonra iki ayrı maaşlı danışmanlık işini kabul etti. Çalıştığı yerlerden biri, mağazalarında pratisyen hekimlik hizmeti sağlamayı planlayan büyük eczaneler zinciri Boots, diğeri yakın zamanda birkaç özel hastane satın almış özel sermaye şirketi Cinven idi. İçişleri Bakanlığı süresince güvenlik hizmetlerinden sorumlu olan John Reid, akabinde hükümet ihalelerine katılan güvenlik şirketlerine danışmanlık yaptı.

Bu gelişmeler ve piyasalaştırma arasındaki ilişki çelişkilidir. Bir taraftan hükümet, özel sektördeki kişi ve kuruluşlara danışarak piyasaya yönelik davranış biçimlerine yakınlaşmaya çalışır. Diğer yandan, bu eylemleriyle piyasayı zayıflatma riskini göze alır. Kamu görevlileri ve özel teşebbüsler arasındaki ilişkinin fazla yakınlaşması ve ayrıcalıklı bir grup şirketin etrafında giriş bariyerleri yükseltilmesine sebep olması, diğer şirketlerin dışlanmasıyla sonuçlanır. Bu durumun bugüne kadarki muhtemelen en büyük örneği, ABD'nin George W. Bush yönetiminde Afganistan ve Irak'taki savaşları süresince pek çok askeri ve petrol işletme aktivitelerini taşeron şirketlere vermesiydi. Kısmen gizlilik ihtiyacı olduğu iddiaları sebebiyle bu büyük sözleşmelerin çoğu rekabetçi bir ihale süreci olmadan verildi. İşin içindeki firmalar arasında öne çıkanlardan biri, ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'nin CEO'su ve genel başkanı olduğu Halliburton idi. Bir diğer şirket, gelirinin %90'ından fazlasını ABD'den aldığı hükümet ihaleleriyle sağlayan, görevi suistimal ve yolsuzluk uygulamalarıyla ilgili ciddi suçlamaların ardından Irak hükümeti tarafından ülkeden menedilen Blackwater idi. Şirket şu anda adını Xe olarak değiştirmiş durumda.

Neoliberal stratejinin esas açmazına geri dönüyoruz: ekonomide bazı devlet müdahalesi türlerini kısıtlamaya çabalarken devlet ve özel şirketler arasındaki birçok karşılıklı müdahaleyi özendiriyor ya da bunlara yer açıyor ki bu müdahalelerin çoğu hem serbest piyasa hem de kamu kuruluşlarının dürüstlüğü konularında sorunlar yaratır.

Sonuç

Bu bölümdeki tartışmalar bizi üç rahatsız edici sonuçla yüzleştiriyor. İlk olarak, neoliberal eleştiri tipik kamu hizmetinde hakiki sorunlar tespit etmiş olsa da, sunduğu çareler ekseriyetle illetin kendisi kadar hayırsız çıkmıştır. Örneğin piyasalaştırma ve özelleştirme stratejilerinin çoğunun hedefleri arasında kamu hizmetinde çalışanların yetkilerini kısmak bulunur. Ancak bunun ekseri sonucu özel yüklenicilerin gücünün artmasıdır.

Bu özelleştirme tecrübesinden çıkarabileceğimiz en faydalı ders, her derde deva ilaçlar satanlara şüpheyle yaklaşmaktır (bize piyasayı 'yutturmaya' çalışanlara olduğu kadar sabık sosyalist neslin ekonomide kamu mülkiyetinin bizi insanların kötülüğünden koruyacağını yaymaya çalışan mensuplarına da). Siyasetçilerin ve danışmanlarının tüm vakalarda uygulanabilecek basit ve kapsamlı yaklaşımlar üretmek istemeleri, hazırlanamadıkları sorunlar ortaya çıktığında kullanabilecekleri içten içe istikrarlı bir siyaset repertuarı bulmaya çalışmaları anlaşılabilir. Karmaşık ve tehlikeli görevlerinde böyle bir repertuara her şeyden çok ihtiyaçları olduğunu düşünürler. Ancak hangi türden olursa olsun, bu kapsamlı yaklaşımların her zaman sağlam cevaplar sağlaması muhtemel değildir çünkü her siyaset repertuarının alamet-i farikası olan zaafları ve yetersizlikleri vardır.

İkinci sonuç, bu kitabın esas temasıyla ilgili: şirketlerin siyasette oynadığı rahatsız edici rol. Siyasi tartışma 'devlete karşı piyasa'ya odaklanıyor, şirket dikkate alınsa bile hem yandaşları hem de eleştirmenleri tarafından piyasa bünyesinde asimile ediliyor. Ancak durumun böyle olmadığını gördük, piyasanın her zaman şirkete, şirketin de piyasaya ihtiyacı yok. Bir adım ileri gidersek, önceki bölümde değerlendirdiğimiz kifayetsiz Chicago tekel karşıtı yaklaşımı haricinde, neoliberalizmin şirket adına hesap vermekte başarısız olduğunu gördük. Bu yaklaşım, 'tüketici refahı' ifadesiyle şirketlere olan desteğini gizlediği gibi, kamu hizmetleri piyasası fikri de hizmet kullanıcılarına faydası pek belirgin olmayan ancak taşeron firmalara faydası şüphesiz olan bir süreçte kullanılıyor. Kamu hizmetlerine safkan

bir neoliberal yaklaşım, bu faaliyetleri bütünüyle piyasaya taşır, tüketiciler hizmetlerin karşılığını kendileri öderler ve devletin hiç bir rolü olmaz. Ancak bu durumun esasen demokratik nedenlerle imkansız olduğu ortaya çıkmıştır: seçmenlerin çoğu, genel oy hakkının doruğunda tesis edilen kamu hizmetlerinin kaldırılmasını desteklemiyor. Ancak neredeyse hiç tartışılmayan bir etmen daha var. Bireysel tüketici tercihiyle değil devlet tarafından finanse edilen genel kamu hizmetleri, kamu kuruluşlarıyla sözleşme yapma konusunda uzmanlaşan şirketlere harikulade güvenli piyasalar sağlar. ABD'de Başkan Obama'nın sağlık reformu, kısmen özel sağlık sigortası planlarına yapılan zorunlu ve bir kısmı sübvanse edilen ödemelere dönüşmüştür. Bu da bir çok örnek arasından sadece bir tanesi.

Neoliberalizm, nüfuz sadece şirketlerden devlete doğru işlediği sürece şirket ve devlet arasındaki yakın ilişkilerin sorunlu olmadığını kabul ederek, liberalizmin siyasi ve iktisadi mirasını şaşırtıcı bir şekilde terk eder. Şirketin devleti nüfuzu altına almak istemesinin, o nüfuzun ekonomiye geri dönmesini ve kendisini kayırmasını istemesi olduğunu fark edememek, bu duruşun ilk hatasıdır.

Noeliberaller hükümet ve şirketler arasındaki rahatsızlık verecek kadar yakın ve rekabeti dizginleyen ilişkilerin kusurlarına dikkat çekerse, görünürde kolay bir deva bulmuş olmalarındandır: devletin bu ilişkiyi tamamıyla kesmesi. Neoliberal öğretiye göre hükümetle şirketler arasında sağlıksız bir ilişkiden endişelenmeye gerek yoktur çünkü hükümet, şirketlerin işine karışmaz. Düzenleme yolunda atılan her adım bu ilişkinin oluşmasına davetiye çıkarır. Ancak şirketlerle hükümetler arasında yakışıksız ilişkiler sadece düzenlemeye değil serbestleştirmeye, yani düzenlemeden sakınmaya da yol açar. 1990'larda finans piyasasının sorumsuzca gelişmesine yol açan serbestleştirme gündemi, ABD yönetiminin ve Temsilciler Meclisi'nin bankacılık menfaatleri tarafından etkin bir lobi faaliyetine maruz kalmasının sonucuydu. ABD'de hükümetin sağlık hizmeti sağlamaktan imtina etmesi -ki ülkeyi geri kalan ileri demokrasilerin

çoğundan ayıran bir özelliktir- aynı kuruluşların olağandışı seviyede kaynak harcanarak maruz bırakıldıkları lobi faaliyetlerinin sonucudur.

Son olarak, piyasa verimliliğinin insani hedeflerin tamamına tekabül etmediğini ve demokrasilerin farklı hedefler ve parametreler oluşturma hakkı olduğunu en aşırı neoliberaller hariç herkes kabul eder. Ancak nedense bu süreçte her zaman piyasa davranışlarına müdahale eden bir hükümet bulunur. Devletten başka büyük dışsallıklarla, kamu ve değer mallarıyla başa çıkabilecek bir kurum bulmak zordur. Bu nedenle hükümet, her zaman şirketlerin işgalinde olan ya da olması muhtemel alanlarda faaliyet gösterecektir, bunun karşılığında da şirketlerin ekonomiden sağladıkları kaynakları kendi menfaatlerine uygun sonuçlar sağlamak için siyasete müdahale amacıyla kullanmaları beklenmelidir. Hizmet sağlayan devletten özel şirketlere ihale veren devlete geçiş, ancak bu tür müphem ilişkilerin çapını kayda değer şekilde genişletmeye yarar.

Bölüm 6'da siyaseten faal şirketlerin demokrasinin karşısına çıkardığı sorunların üzerine gideceğiz. Ama önce Bölüm 5'te, hükümet faaliyetine karşı getirilen neoliberal alternatiflerin kamu çıkarına hizmet ederken zorluklarla karşılaştığı, ancak kurumsal çıkarlara hizmet ederken çok başarılı olduğu farklı bir yöntemi değerlendirmeliyiz: konut finansmanı ve ikincil finans piyasaları.

ÖZELLEŞTİRİLMİŞ KEYNESÇİLİK: DİSİPLİN YERİNE BORÇ

Bölüm 1'de kısaca üzerinde durduğumuz 2008-2009 mali krizi devasa bir piyasa başarısızlığı olarak görülebilse de, aynı zamanda piyasa modelinin bazı unsurlarının diğerlerine zarar verecek şekilde adım adım mükemmelleşmesinin sonucu olarak gerçekleştiği de iddia edilebilir. Süreç şu şekilde işler: iktisadi teşekküllerin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri belirsizliktir, öngörülemeyen bir şeyin iş planlarını baltalayacağı korkusudur. Ama piyasanın buna bir cevabı vardır. Belirsizliğin çoğu biçiminde, en kötü sonucun gerçekleşmesi ihtimalinin hesabı yapılabilir. Bu hesap yapıldıktan sonra, belirsizlikle ilişkilendirilen olasılıklar ölçülüp para yönünden hesabı yapılabilir, belirsizlik hesaplanabilen riske çevrilebilir. Bu aşamada riski almayı kabul etmenin neye mal olduğuna karar vermek mümkün olur. Sigortanın genel ilkesi budur. Sonrasında da bu riskleri alıp satmak mümkün olur. Tacirler; başarıya ulaşan risklerin, en kötü ihtimalin gerçekleştiği risklerden fazla olması sayesinde kar etmeyi planlayarak, farklı risklerden oluşan karmaşık portföyler oluştururlar. Bu tüm yenilikçi ve girişimci faaliyetler için lüzumlu olan bir piyasa faaliyeti türüdür, olmasaydı hepimiz daha yoksul olurduk.

Sonraki adım tacirlerin girdikleri bahsin sonuçlanmasını beklemeleri değil, satın aldıkları riski başka bir tacire satmalarıdır. Hesapları, kredinin esas risklerinden ziyade ikincil piyasada fiyatının ne olacağıyla ilgilidir. Tacire göre, bu fiyat muhtemel alıcıların riskin ederi hakkındaki inançlarına bağlıdır. Bu da tabii ki asıl riskin hesaplanmasına bağlıdır, ancak bu hesaplamanın ilk tacirin; riskin gerçek ederine dair inancı değil, muhtemel ikinci tacirlerin riskin ederinin ne olduğuna inanacaklarına dair inancı olmasından dolayı biraz çarpıtılır. Kendi içinde bu ikincil işlem de tehlikesizdir zira riskleri yayarak tek bir kişinin maruz kalacağı riski azaltır.

1980'lerin sonlarından itibaren bu ikincil risk piyasaları büyük bir hızla geniş ticaret zincirlerine dönüştü. Zincirdeki ikinci tacir, üçüncü tacirin ödeyeceğine inandığı bedele dayanarak riski satın alırdı; üçüncü tacir, dördüncü tacirin ödeyeceğine inandığı bedele dayanarak satın alırdı ve böylece her noktada fiyat çarpıtılıp biraz yükseltilerek zincir devam ederdi. Bu zincirlerin aşırı uzamasının iki nedeni vardı. İlk olarak, ekonominin küreselleşmesiyle daha fazla ülkeden servet sahipleri risk ticareti piyasalarına dahil olabildiler. Bu piyasalar, genişleyen bir evren haline geldi. Sonuç itibariyle riski paylaşan öznelerin sayısı arttıkça, katılımcıların her birinin payına düşen risk sorumluluğu azalıyordu. Bu da tehlikesiz gözüküyordu.

İkinci olarak, genel neoliberal gündemin peşine düşen ABD ve Britanya hükümetlerinin liderliğinde dünyanın büyük bir kısmında mali işlemleri idare eden düzenlemeler gevşetiliyordu. ABD'de neoliberal serbestleştirme planının temel bir parçası ve önemli bir kanun değişikliği olan 1999 tarihli Gramm-Leach-Bliley Mali Hizmetleri Modernleştirme Yasası, bireysel bankacılık kuruluşlarının yüksek riskli ticaret faaliyetlerinde müşterilerinin mevduat hesaplarını kullanmalarına karşı uzun süredir uygulanan yasakları kaldırdı. Bu yasaklar, Wall Street'in 1929'da çökmesinin ardından 1933'te kabul edilen Glass-Steagall Yasası ile uygulamaya konmuştu. Glass-Steagall Yasası'nın lağvedilmesi, yüksek risk tacirlerinin durumdan bihaber milyonlarca insanın birikimlerine erişmesini sağladı.

Riskler giderek artan bir hızla el değiştirip 'inanca dair inanç' zincirini geliştirerek, azar azar piyasadaki fiyatlarla riske biçilen asıl değer arasındaki mesafeyi açıyordu. Bu çarpıtmalar sadece bireysel değerlendirmeler arasındaki fark olarak kalsa mesele olmazdı, zira iyimser risk değerlendirmeleriyle kötümser olanlar arasında bir denge oluşurdu. Ancak piyasaya iyimser bir hava hakimdi: sistem durmaksızın büyüyordu ve riskler daha geniş bir alana dağılıyordu. Ayrıca -bu detay sonunda önemli olacaktı- sistem o kadar genişliyor ve dünya servetinin o kadar büyük bir kısmını içeriyordu ki en kötü ihtimal gerçekleşse ve tehlikede olan riskler herkesin beklediğinden çok daha yüksek çıksa bile, tüm dünyada hükümetler devreye girerek sistemi kurtarmak zorunda kalacaktı. Bankalar bir adım daha ileri giderek sağlam kredilerin güvencesiz ipoteklerle açıkça belirtilmeyen oranlarda karıştırıldığı çok farklı risklerden sepetler oluşturdular, ancak tacirler satın aldıkları sepetleri incelemekle hiç ilgilenmediler çünkü ikincil piyasalarda fiyatları belirleyen inançla ilgili inançla ilgili inançla ilgili inanca neredeyse sonu olmayan bir gerileme ile bağlıydılar.

Böyle sistemlerde para, işlem hızından kazanılır. Aldığı riski ödediği ücretten biraz fazlasına satan kara geçer, geliriyle başka bir risk alıp hızla onu da satar ve daha fazla para kazanır. Bankalarda çalışan ve bu piyasalarda oynamaları için milyonlarca müşterinin tasarruflarıyla yatırımlarını kullanmalarına izin verilen aracılar, performanslarına bağlı ikramiyeler alıyordu. Aracılar ne kadar hızlı alım-satım yapabilirse, bu ikramiyeler o kadar yükseliyordu. Böyle bir teşvik de giderek kısalan vadelere yoğunlaşmalarına yol açtı.

İkincil piyasalardaki fiyatlar, asıl risk değerlendirmelerinden çok daha önemli hale geldi. Bu ikincil piyasalarda yapılan değerlendirmelerin, varlıkların değerlerini birincil piyasalarda belirleme girişimlerinin yerini alabileceği ancak o zaman ciddi olarak öne sürülebildi, çünkü ikincil piyasalar önemli gerçeklik halini almışlardı. İkincil piyasalarda girilen bahislerin temelinde 'gerçek' değerler olup olmadığını sorgulamak anlamsızlaşmaya

başladı; ikincil değerlerin kendileri gerçek değerlerdi. Sanki atların hiçbir zaman koşmadığı bir hipodromda ganyan oynamak gibiydi bu, bahisler sadece diğer bahisçilerin ne kadar yatırmış olabileceğini yansıtıyordu. Nihayet derecelendirme kuruluşları -teoride bankaların ve hatta ulusal ekonomilerin risk değerliliklerini belirleyerek para kazanan kuruluşlar- risk değerliliğinin farklı ve bağımsız bir ölçümünü sağlamaları gerekiyor olmasına rağmen, derecelendirmelerini ikincil piyasaları baz alarak yapmaya başladılar. Sonunda şirketlerin muhasebe sistemleri bile değiştirildi; muhasebeciler, şirketin varlıklarına emek, sermaye, piyasalar vs. üzerinden değer biçmek yerine sadece bu varlıkların borsa değerlerine bakmaya başladılar ki bu değer de tacirlerin, diğer tacirlerin fikirleri hakkındaki fikirlerinden vs. oluşuyordu.

Bu bir yandan piyasaların gücünün dünyada görülen en mükemmel ifadesiydi. Bir şirketin varlıklarının değerini, ya da bir riskin boyutunu hesaplama işlemi insanların keyfi hükümleriyle değil, saf piyasalar tarafından yapılıyordu; gelişen risklerin böyle devasa bir şekilde paylaşılması da birçok önemli risk alma girişiminin 'gerçek' ekonomiden fonlanmasını sağlıyordu. Milyonlarca insanın satın alma gücü artmıştı. Ancak diğer taraftan, bu kusursuz piyasa süreçleri iyi işleyen bir piyasanın esas diğer bileşenlerini yok ediyordu, tıpkı bir takım ağır hastalıklarda bazı organların hiperaktif bir şekilde hareket edip diğer organları mahvetmesi gibi. Eğer şimdiye kadarki tartışmaya dönüp bakarsak fark ederiz ki ilk olarak tacirler, dikkatlerinin risklerin birincil piyasadaki değerinden ikincil piyasadaki değerine kaymasıyla bilgiyi görmezden gelmeye teşvik edilmiştir. İkinci olarak, sistem aşırı iyimserliği desteklemiştir. Hisse senedi piyasaları her zaman geçici modalara ve çalkantılı ruh hallerine karşı savunmasız olmuştur: eğer bir varlık karlı gibi gözüküyorsa herkes onu almak ister, eğer bir söylenti bu görüşü bozarsa herkes satmak ister. Zaman içinde piyasa kendisini düzeltir, ancak bu düzeltme gerçekleşmeden önce uzun dönemler boyunca fiyatlar çarpıtılmış hale gelerek, düzeltme

gerçekleştiğinde ani ve ciddi şoklara neden olur. Akılcı özneler değişen durumlara uyum sağladıkça piyasanın çarpıtmaları adım adım düzeltmesi gerekir, ancak ani yükselişlerin katılımcısı olmak ve hızlı düşüşlerden kaçınmak için edilen acele ile farklı bir eylem mantığı uygulanır. Finans piyasaları tarihi, uzun süreli pürüzsüz düzenlemeler tarihi değildir, birbiri ardına gelen krizler tarihidir. Sadece 2008-2009 krizinden önceki on yıla bakacak olursak, 1997-1998'deki geniş Asya borç krizi, 1999-2000'deki dot.com balonu ve 2002'deki Arjantin krizini görürüz.

Üçüncü olarak, aşırı iyimserliğin önemli bir unsuru, tacirlerin; hükümetlerin sistemin başarısız olmasına müsaade etmeyeceklerine ve bu yüzden aşırı ticaret ile kaydettikleri bütün zararları telafi etmek için hükümetlerin müdahale edeceklerine dair güvenleriydi ve haklı da çıktılar. Martin Wolf'un *Financial Times*'da tenkit ettiği gibi (ayrıca bkz. *Fixing Global Finance* [Küresel Maliyeyi Onarma], 2008) bankalar gelirlerini özelleştirip kayıplarını kamulaştırmayı öğrendiler. İşler iyi giderken çılgınca iyimser alım-satımlara girerek büyük karlar elde edebiliyorlardı; bir anda işler ters gitmeye başladığında hükümetler imdatlarına yetişirdi. Bankalar geleceğe bakarken artık hükümetlerin kendilerini kurtaracağından ve bu kurtarma operasyonlarına fon sağlamak için kamu hizmetlerinde kesinti yapmaya razı olacaklarından emin olabiliyorlar. Bunun sonucunda da şimdiye kadar almadıkları kadar yüksek riskler alabiliyorlar. Hükümetlerin bu üstü kapalı şantajı reddetmek için yaptıkları tek büyük girişim -ABD hükümetinin Lehman Brothers'ın çökmesine izin verme niyeti- piyasalarda öyle bir şok etkisi yarattı ki, sonrasında cömert kurtarma tekliflerinden başka bir şey gelmedi. Bankalar gelecek için risk hesaplaması yaparken, hükümetin kurtarma operasyonları konusundaki yenilenen güvenleri geçmişte olmadığı kadar büyük oynamalarını sağlayacak. Bankacılar, kar yaratarak zenginlik oluşturdukları ve zenginlikteki artıştan hepimizin faydalandığı argümanıyla mükafatlarını haklı gösterirler. Ama bu karlar ancak hükümetin desteğiyle mümkündür ki hükümet kar amaçlı ekonominin bir parçası

olmadığı için zenginlik yaratmadığı gerekçesiyle göz ardı edilir. Böylece hükümetin ve vergi mükelleflerinin bankaları gerçek bir serbest piyasanın dayatacağı sonuçlardan kurtarmak için ödedikleri muazzam meblağ tazmin edilemez.

Sistemin dördüncü çıkarımı, risk paylaşma modelinin yenilik ve girişimcilik için elverişli olduğu iddiasına gölge düşürür. Gerçek ekonomideki şirketlerin -yani üretim yapan ve hizmet sağlayan, ürünlerini takas etmek için değil kullanmak için satın alan müşterileri olan şirketlerin- yeni projelerinden fayda sağlamak için zamana ve paraya ihtiyacı vardır. Yeni bir fikri geliştirmek, piyasadaki şansını değerlendirmek, üretmek için gereken yatırımı gerçekleştirip nihayet müşterilere satmak zaman alır. Şirket yöneticilerinin hissedarlardan beklemelerini, başarılı ürünün iyi getiri sağlayacağı beklentisiyle temettü dağıtımının ertelenmesini istediği bir zaman aralığı vardır. Hissedarların bekleme eğilimi, yeni ürünün başarı getirmeyeceğini gösteren işaretler ortaya çıktığında şirketten aceleyle ayrılmalarını sağlayabilecek canlı bir hisse senedi piyasasının varlığına bağlı olabilir; şayet kaçışları olmadığını düşünürlerse, risk almaktan caydıran önemli bir faktör olur. Bu nedenle hisse senedi piyasalarının yeniliğe düşman olması şart değildir. Ancak yirmi birinci yüzyıl başlarında ikincil piyasalardaki gelişmeler, hissedarların hisse değerlerini sadece bu piyasalarda alıp satmaya ilgi duydukları bir noktaya geldi ki gördüğümüz üzere bu piyasalar, gerçek ekonomideki projelerden giderek uzaklaşan aşırı kısa vadeli kazanç hesaplarına dayanıyordu. En karmaşık gelişme ise bankaların, hisselerin saniyeden kısa sürede tamamen bilgisayar tarafından yürütülen süreçlerde alınıp satılmasını sağlayan bilişim teknolojileri geliştirmeleriydi.

Hissedar Modelinin Olası Sonuçları

Yukarıda tarif edildiği şekliyle finans güdümlü kapitalizmin yükselişi, hissedar değerinin maksimizasyonuna dayanan Anglo-Amerikan şirket anlayışıyla alakalıdır. Bu anlayış ikincil risk piyasası fikrine gerek duymaz, ancak ikisinin tarihte birlikte

ortaya çıkmasının önemli sonuçları olmuştur. Hissedar değeri maksimizasyonu modeline göre, bir kuruluşun yegane hedefi hissedarlarının değerini maksimize etmektir; diğer tüm menfaatler, buna tabi olmasalar bile bünyesine dahil edilmiş farz edilirler. Bu fikir, kapitalist ekonominin 'müşteri her zaman haklıdır' sloganıyla çelişiyor gibi gözükebilir. Müşterinin ve hissedarın egemenliği aynı anda nasıl sağlanabilir? Argüman şu şekilde işler: Rekabetçiliği kusursuz bir piyasada şirketler, hissedarların değerini ancak müşterileri tatmin ederek maksimize edebilirler çünkü müşterilere verdiği sözleri tutmayan şirket, müşteriye önem veren rakiplerinin gerisinde kalır; bunun sonucu olarak da hissedarları yetersiz bir performansla karşı karşıya kalır. Dolayısıyla hissedar değerinin maksimize edilmesi aynı zamanda tüketici egemenliği sağlar. Eğer piyasa kusursuz değilse -mesela şirketler tüketicilerin ürünlerle ilgili yeterli bilgi edinmesini zorlaştıran engellerden istifade ediyorsa- Chicago iktisatçılarının önceden ele aldığımız alternatif bir yanıtı vardır: hissedar değerini maksimize etmek toplumun genelindeki zenginliği yükseltir ve bunun da tüketici refahıyla aynı şey olduğu kabul edilir.

Hissedar değeri maksimizasyonu, modern kapitalizmin tecrübe ettiği tek kurumsal idare yaklaşımı değildir. Mesela Fransız, Alman ve Japon kapitalizmlerinin tamamı, şirketlerin hissedar değeriyle ilgilenmeye yönelirken dolaylı olarak değil, doğrudan mesul olduğu çeşitli menfaat sahipleri anlayışlarıyla gelişmiştir: müşteriler, çalışanlar, senet sahipleri, bazen bölge halkları ya da milli menfaatler. 1990'larda Anglo-Amerikan modeli noeliberal ideallerin en mükemmel ifadesi olarak üstünlüğünü kabul ettirmeye başladığında, diğer modeller genel olarak bir kenara atılmıştır. Bu üstünlük, kısmen o dönemde Britanya ve ABD ekonomilerinin daha etkileyici gözüken -ve artık gözden düşmüş bir risk alım-satımı yaklaşımıyla birlikte ortaya çıktığını bildiğimiz- performanslarına dayanıyordu. Dahası, çıkar sahipleri ekonomileri, yerel mutabakatlara ve şirketleri topluma dahil edip bu toplumlardan insanların (haklı ya da haksız olarak)

modelin tanıdığı farklı menfaatlerin bir arada sürdürüleceğine güvenmelerini sağlayan müşterek tecrübelere dayanıyordu. Hissedar modeli, dahiliyet ve şahsi güvene ihtiyaç olmadan yabancılarla alışveriş yapmanın mümkün ve şart olduğu isimsiz küresel ekonomiye daha uygundu. Anglo-Amerikan modelinde sadece piyasanın saflığına güvenmek gerekliydi. Buna kıyasla çıkar sahipleri modeli yerel ve ihracattan aciz kalıyordu. Hissedar değeri maksimizasyonu modeli ve onunla birlikte hissedarların kazançlarını yükseltmenin diğer menfaatlerin tatmin olmasını sağlayacağı fikri galip geldi.

ABD kapitalizm tarihinde hissedar değeri modelinin yükselişi, idari kapitalizm denen geçmiş bir döneme yanıt olmuştur. 1930'lardan itibaren ve özellikle 1929'daki büyük çöküşün ardından, büyük ve karmaşık şirketler ABD ekonomisine hükmetmeye başladı. Hissedarlar -o dönemde ekseriyetle bir grup zengin ancak pek bilgili olmayan aileler- hissedarı oldukları şirketlerin işlerinden pek anlamazlardı ve dolayısıyla üst düzey yöneticilere riayet ederlerdi. Bu yöneticilerin de kendi maaşları ve egolarının yararına büyük kuruluşlar oluşturduklarına dair şüpheler vardı. 1970'lerden itibaren iktisat kuramcılarının 'asil-vekil sorunu' adını verdikleri bir sorun ortaya çıktı: hangi şartlar altında işveren (hissedarlar), temsilcilerinin (üst düzey yöneticiler) şirket sahiplerinin menfaatleri pahasına kendi menfaatlerinin peşinden gitmeyeceklerine güvenebilir? Cevabın hissedar menfaatlerini tepeye yerleştiren şirket yönetimi reformlarında olduğu kabul edildi. Aslında, mesela çeşitli menfaat sahiplerine 'ait' olarak görülen Alman şirketlerinin aksine, kanuna göre Anglo-Amerikan şirketleri birer hisseler bütününden fazlası değildir.

Bu yaklaşımın şirketlerin çalışma biçimini nasıl etkileyebileceğine dair bir örnek, Harvard İşletme Okulu profesörü ve hissedar değeri maksimizasyonu kavramının önde gelen yandaşlarından biri olan Michael Jensen'in tartışmaya yaptığı meşhur katkıda (2001) görülebilir. Çoğu neoklasik iktisatçı gibi Jensen de kurumsal sosyal sorumluluğun yükselişine şaşırmıştı. Sonraki bölümde daha detaylı olarak karşımıza çıkacak bu kavram,

şirketlerin piyasa faaliyetlerinin ötesine geçerek müşterilerine, çalışanlarına ve daha genel olarak topluma karşı sorumluluklarını gönüllü olarak kabullenmesiyle ilgilidir. Bu tür politikalarla ilgili kararlar normalde üst düzey yöneticiler tarafından alınır ve kar maksimizasyonundan ödün vermek olarak nitelendirilebilir. Örneğin, üretimini çocukların fabrikalarda uzun saatler çalıştırıldığı ve merkezi ya da yerel yönetimlerin bu durumu engellemek için baskı yapmadığı Uzakdoğu ülkelerindeki taşeronlara yaptıran çok uluslu bir giyim şirketi hayal edin. Üst düzey yöneticilerin bu durumdan rahatsız olduklarını ve tedarikçilerinin çocuk işçi kullanmalarına izin vermeme kararı aldıklarını farz edin. Şirketin t-shirt ve kot pantolonlarının fiyatları, hala güle oynaya çocuk işçilerden faydalanan rakiplerinin fiyatlarının üstüne çıkar. Bu ürünlerin esas olarak fiyat üzerinden rekabet ettiklerini varsayarsak, şirket satışlarında ve dolayısıyla karında bir düşüş görecektir. Jensen'in bakış açısına ve genel olarak işveren-temsilci kuramına göre, yöneticiler patronlara karşı vazifelerini yerine getirmemiştir. Ayrıca düşük fiyatların tüketiciler için karşı konulamaz bir çekiciliği olduğu fikri iktisat teorisinin aksiyomatik varsayımı olduğuna göre, Chicago öğretisi üzerinden düşündüğümüzde yöneticiler menfaatleri hissedarlarınkilerle özdeş olan müşterilerine de ihanet etmiş sayılır.

Ancak Jensen buradan kaynaklanan, şirketlerin daima ahlak yoksunu özneler olmaları gerektiği çıkarımından hoşlanmaz. Dolayısıyla (kim olduğu belirsiz) birisinin hissedarlara, ticarete ahlaki bir yaklaşımda bulunmayı öğretmesi gerektiğini öne sürer. İşverenler olarak, hissedarlar toplumsal iyilik yapmak amacıyla karlarını maksimize etmemeye karar vermekte serbesttir. Bu argümanın sorunu, en azından ekonomi alanında ahlaklı davranışları tanımlama ve bu davranışlarda bulunma kapasitesini yalnızca mal sahiplerine bahşetmesidir ve gördüğümüz üzere, ekonomi yaklaşımlarını toplumun tüm kesimlerine yaymak ve bizi farklı değerlerin ortaya çıktığı alanlardan mahrum kılmak neoliberal stratejinin bir parçasıdır. Geri kalan bizler ahlaktan yoksun otomatonlar gibi sadece hisse sahipliği

ilkelerinin temsilcileri olarak görev yapmalıyız. İlginçtir ki bu konudaki tartışma, hisse sahiplerinin ve üst düzey yöneticilerin göreceli ahlaki hak ve görevlerini ilgilendirir. Şirketlerde çalışan diğer kişilerin ahlak yoksunu olmaları gerektiği şüphe götürmez.

Unutulmaması gerekir ki çağdaş ekonomide dev şirketlerin sahipleri dediğimizde artık girişimci patron, hatta üst düzey yetkililerle uzun süreli ilişkiler sürdüren kurumsallaşmış hissedarlardan bahsetmiyoruz. Hissedar değeri maksimizasyonu altında sahiplerin yegane rolü hisse fiyatlarına bakmaktır. Asıl hissedarlar karar verme sorumluluklarını, kendilerine vekalet eden ve şirketin ikincil piyasadaki hisselerinden -mükafatlarının bağlı olduğu aşırı hızdan- başka bir şeyle ilgilenmeyen aracılara devrederler. Finans piyasalarındaki güçlü özneler kesinlikle ellerinde hisse tutmazlar, sadece alıp satarlar. İş sahibi olmakla asıl randımanının sadece mali yönüyle bile olsa ilgilenmek arasındaki bağlantı giderek kısıldı. Ve buna rağmen Anglo-Amerikan şirket yasalarına göre hissedar menfaati bir şirketin yegane meşru menfaatidir.

Hissedar değeri maksimizasyonu ile aşırı faal, kısa döneme yönelik hisse senedi piyasalarının birleşmesinin bir önemli sonucu daha var. Teoride hissedarların gelirleri, kâra dayalı temettüleri şirketin ticari faaliyetlerinin yan ürünleridir; senet sahipleri, çalışanlar, alacaklılar, yatırım ihtiyaçları ve diğer gereksinimler karşılandıktan sonra geriye kalan son taleptir. Kapitalizmin temelindeki, şirketlerin yenilikçi olmalarını sağlayan ve hissedar değeri maksimizasyonunun gerekçesi olan riskli faaliyet budur: eğer hissedarların şirket üzerinde sözleşmelerden doğan tüm taleplerin karşılanmasını beklemeleri gerekiyorsa, o halde şirketin nasıl yönetildiği konusunda da son sözü söyleyebiliyor olmaları gerekir. Ayrıca başarılı işlemlerden paylarına düşen mükafatın yüksek olması gerekir çünkü bu mükafatlar, ters giden risklerin doğurduğu kayıpları telafi etmelidir.

Bu kaide şirket batsa bile geçerliliğini korur, hissedarlar tüm varlıklar üzerindeki son hakka sahiptir. Ancak işleyen bir

şirketin rutin faaliyetleri esnasında bu hak, günümüzün aşırı değişken hisse senedi piyasalarında kar beklentilerinin ortaya çıkmasıyla tehlikeye girmiştir. Karın kısa vadeli geri dönüşünden ne kadarının piyasaya sunulması gerektiği konusunda fikirler farklıydı; unutmayalım ki hisse senetleri esas olarak ikincil piyasalar düşünülerek alınıp satılır. Bu nedenle, rağbette bir fikir olan iyi geri dönüşü sağlayamayan şirketlerin hisselerinden kaçış olacaktır. Bu tür şirketlerin kendi iradeleri dışında yönetimlerinin ele geçirilmesi tehlikesi vardır, üst düzey yöneticiler bu durumdan kaçınmaya çalışırlar çünkü sonunda işlerini kaybeden ekseriyetle onlar olur. Dolayısıyla yöneticiler hissedarlara geri dönüş için belirtilen hedef seviyeye yetişmek ya da bu seviyeyi aşmak için ciddi baskı altındadırlar. Bu hedefe ulaşmak için gerekirse yatırım planları, müşteri hizmetleri ve çalışanların tazminatları alıkonur. Bu durumda dağıtılan kar bir artık ürün olmaktan çıkar, şirketin gelirlerinden erken bir ödeme çağrısıdır. Yavaş yavaş ticari risk olmaktan da çıkar, ancak ikincil marketlerin çökmesinden kaynaklanan riskler hariç (artık biliyoruz ki burada da devlet onları zaten koruyacaktır) diğer bütün risklerden korunur.

Hissedarlığın rolündeki bu değişimin müşterilere yeterli bir hizmet verilememesine ne şekilde sebep olduğunu detaylıca takip etmek, karşı olgusal vazife içeren karmaşık bir araştırma gerektirir: kısa vadeli sermaye rekabeti idarecilerin hesaplarına göre müşteri hizmetlerini geliştirmekten daha ağır basmasaydı müşterilere hangi ürün ve hizmetlerin sunulabileceğini ortaya çıkarmak zorundayız. Bu değişimlere rağmen ürün piyasalarının rekabetçi kaldığı yerlerde firmalar hala hissedarlarını memnun etmek için önce müşterileri memnun etmek zorunda kalıyorlar ve ortaya bir sorun çıkmıyor; piyasaların rekabetçi olmadığı durumlarda ise kimse hisse senedi piyasalarının farklı davranması durumunda üretilecek ürünleri üretmiyor ve hizmetleri sağlamıyor. Ancak biz olasılıkları inceleyemeyiz.

Hissedarlar ile diğer menfaat sahipleri arasındaki çatışmanın riskin nasıl hissedarlardan uzağa nakledildiğini sunan gayet somut bir örneği, kar odaklı kuruluşlar tarafından idare edilen bireysel emeklilik fonlarıdır. Yakın geçmişe kadar çoğu emeklilik fonu 'belirlenmiş tazminat' ilkesine dayanıyordu. Emeklilik fonu üyeleri her ay maaşlarından önceden belirlenen katkı payını öder ve emekli olduklarında da belirli bir dönemde aldıkları maaşa, ekseriyetle son çalıştıkları yerde aldıkları maaşa, orantılı olarak tanımlanan emekli maaşlarını alırlar. Katkıların emekli maaşlarını yeterli şekilde finanse ettiğinden emin olmak fon aktüeryasının sorumluluğudur. İşlerin ters gitmesi riski, her zamanki gibi karın şirket finansmanının risk taşıyan unsuru olması ilkesine dayanarak fon hissedarları tarafından karşılanır.

Emekli maaşı olarak dağıtılanlardan daha fazla paranın katkı olarak eklendiği emeklilik fonlarında büyük meblağlar birikir. Fon da bu parayı çeşitli finans piyasalarında yatırım yapmak için kullanır. Bu piyasalar, önceden bahsettiğimiz süreçlerin sonucu olarak gayet karlı hale gelmiştir. Emeklilik sigortası faaliyetlerinin bu yan ürünü, dünyanın en büyük yatırımcıları arasına giren emeklilik fonlarında öncelikli faaliyet olan maaş sağlamanın yerini aldı. Dolayısıyla maaşların ödenmesi, özellikle yaşam süresinin aktüerya hesaplarını altüst etmeye başlamasıyla birlikte külfetli hale gelmeye başladı. Bu nedenle de önceden tanımlanmış yardım projelerini iptal edip 'belirlenmiş katkı' planlarına geçmeye başladılar. Bu planlarda üyelerin bekleyebileceği tahmin edilebilir seviyede bir emeklilik aylığı yoktur. Fon, üyelerin katkılarını hisse senedi borsasında yatırım yapmakta kullanır ve emekli olduklarında katkılarıyla alınan hisselerin o günkü değerine karşılık gelen bir meblağ kendilerine tahsis edilir. Şanslı iseler hisse senedi piyasasının hareketli olduğu bir dönemde emekli olurlar, ancak bir düşüş sırasında da emekli olabilirler. Bu iki olasılıktan biri, hayatlarının geri kalan kısmında alacakları maaşı belirler. Dolayısıyla emekli aylığı seviyesi, fon faaliyetlerinin risk taşıyan bir yan ürünü haline gelir; risk, fonun sahipleri olan ve garanti edilmiş kar oranları isteyen hissedarlardan uzaklaştırılır.

Modeldeki Genel Suç Ortaklığı?

Buraya kadar tarif edildiği şekliyle finans piyasalarının hissedar değeri maksimizasyonu modeli altında gelişimi, kolaylıkla yok edilebilecek ve yok edilmesi çoğunluğa fayda sağlayacak bir asalak düzenini akla getirir. Maalesef sorun bundan daha karışıktır. Özellikle Anglo-Amerikan dünyasında çoğu nispeten düşük gelirli olan milyonlarca insan, zengin sofralarında kalan kırıntılarla besleniyor.

Bu durum, yükselen ev sahipliği ve ikincil piyasalar arasındaki ilişkiden doğmuştur. 1980'lerden itibaren çoğu zengin ülkede, mütevazı gelirleri olan insanlar ipotek finansmanı sayesinde giderek artan oranlarda kendi evlerini satın almaya başladılar. Bu safi bir piyasa gelişmesi değildi; çoğu ülkede, özellikle Britanya ve ABD'de hükümetler konut finansmanı elde etme koşullarını gevşeterek büyümeyi özendirdiler ve ev fiyatlarının yükselmeye devam etmesini sağlamak için siyasi önlemler aldılar (alıcılara, ipotekle birlikte gelen ve başlarda yüksek olan kredileri üstlenmeleri için gerekli güveni verdiler). Bankalar ve diğer finans kuruluşları bu kredileri gücü zor yeten insanlara verebiliyordu, çünkü mülkün değerinin yükselmesi el koyma durumunda bankanın değeri artmış bir varlık edineceği anlamına geliyordu. Bir başka gelişme de, mülk değerlerinin yükselmesiyle birlikte insanların daha yüksek ipotekler alabilmesi ve geri ödeme sürelerinin uzatılmasıyla ellerinde başka ürünler satın alabilecek kadar para kalmasıydı. Bu esnada kredi kartı piyasaları da büyüyordu, bu durum insanların alışverişe para kaynağı sağlamak için yüksek faiz oranlarıyla daha fazla borcun altına girmelerine yol açıyordu. Ekonominin genel canlılığı borç ile ayakta tutuluyordu.

Çoğu toplumda ve çoğu tarihsel dönemde borç sahipleri, borcu yatırım olarak görüp mülklerini ve servetlerini aldıkları kredilere karşı teminat olarak gösteren zengin sınıflarda yoğunlaşmıştır. Son otuz yıllık dönem, yüksek seviyede borçlanmanın mütevazı gelire sahip ve yegane serveti ağır ipotek altındaki evi olan insanlar arasında yaygınlaşması bakımından dikkat çekicidir.

Yükselen emlak değerleri, kredilerin çok da emniyetsiz olmadığı anlamına gelse de bankalar kredileri ikincil piyasalarda alıp satarak bu risklerin sunduğu fırsatlardan faydalanmaya, böylece yukarıda tarif ettiğimiz risk paylaşma işlemlerine dahil olmaya başladılar. Özellikle, bahsettiğimiz nedenlerden ötürü alıcının sepeti incelemeyeceğini bildikleri için gönül rahatlığıyla teminatsız ipotek ve kredi kartı borcu dilimlerini daha düşük riskli tekliflerle birlikte paketliyorlardı. Böylece, kendileri temelden istikrarsız olan ikincil piyasalar, mütevazı gelirleri olan insanların ellerinde olmayan parayı harcamalarına izin vererek yüksek düzeyde tüketimin ve canlı ekonomilerin devam etmesini sağladı. Bu şekilde hepimiz bu finans modelinin suç ortakları olduk ve bu sebepten ötürü bankaların tekrar kendi ayakları üzerinde durup baştan başlamalarına ilişkin taleplerine hükümetin karşı koyması iyice zorlaştı.

Karl Marx, tarihsel buhranın belli anlarında çıkarları toplumun genel çıkarlarıyla örtüşen bir sınıfın ortaya çıkacağını düşünmüştü. Bu sınıf, buhranın sona erdiği devrimlerde zafer kazandı. Marx'ın hatası, sınıf kaygıları uluslararası emekçi sınıfına dönüştüğünde sürecin sona ereceğine çünkü emekçi sınıfının toplum içinde belirli bir menfaat grubu değil, toplumun çoğunluğu olduğuna inanmaktı. Bu düşüncenin hatalı olmasının sebebi, yalnızca ortak bir menfaat ifade edecek örgütlenme biçimleri ortaya çıkarabilen küresel bir emekçi sınıfı kadar muazzam bir şeyin varlığını hayal etmenin imkansız olmasıdır. Gerçekte emekçi sınıfı, siyasi tarih sahnesine ulus-devletlerin sunduğu siyasi imkanlara yönlendirilmiş ulusal gruplar halinde çıktı. Yine de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki otuz yıl boyunca iktisat politikalarına rehberlik eden Keynesçi model, küresel kuzeybatıdaki sanayi işçisi sınıflarının menfaatleriyle siyasi-iktisadi sistemin genel menfaatleri arasında geçici bir rastlantıyı temsil etmiştir. Siyasi ve toplumsal düzeni tehdit etmesi muhtemel olan sınıf buydu. Ayrıca kitle tüketimi kolaylaştırılıp güvenli hale getirildiğinde insanlık tarihinde emsali olmayan bir iktisadi büyümeyi besleme potansiyeli olan sınıf da buydu.

Son olarak da taleplerini biçimlendirip baskı oluşturmak için siyasi partiler, işçi sendikaları ve diğer örgütlerle birlikte aydınlar üreten bir sınıftı. Keynesçi model, seri üretimle birleştirildiğinde, işçilerle kapitalist üretim sisteminin arasını bularak bu taleplere cevap olmuştur.

1970'lerde Keynesçi modelin enflasyon krizi esnasında bir anda öne çıkan muhalif neoliberal fikirler de bir sınıf taşıyordu: Coğrafi olarak ekseriyetle ABD ve Britanya'da bulunan ancak tüm dünyaya yayılan finans kapital sınıfı. Uluslararası özellikleri büyük bir avantajdı zira aynı dönemde gerçekleşen bir başka değişim de ulus devletlerin özerkliklerinin zayıflamaya başlamasıydı. Savaş sonrası dönemin siyasi iktisadı, ekonomilerini nasıl idare ettikleri konusunda kayda değer takdir yetkileri kullanabilen hükümetler temeline oturtulmuştu. 1980'lere gelene kadar finans piyasalarını serbestleştirmenin sebebi ve sonucu olan ve genel olarak küreselleşme adı verilen süreç bu özerkliği büyük oranda yıpratmıştı. Küresel düzeyde hızlı hareket etme yetisine sahip yegane özneler dev ulusaşırı şirketlerdi ve bu şirketler kendi özel düzenlemelerini devlet düzenlemelerine tercih ediyordu. Bu durum yeni modeli hem geliştirmiş hem de varlığını zorunlu kılmıştır.

Dünya üretim güçlerinin özgürlüğünden ve serbest piyasaların yayılmasıyla gelen girişimcilikten yararlandıysa, bilhassa bu piyasaları pohpohlayıp genişlemesini sağlayan, kontrolsüz finansmanı idare edenlerden oluşan sınıf çıkar sağlamıştır. Sıkı emek piyasaları ve Keynesçi dönemin denetlenen kapitalizmi tüm gelişmiş ülkelerin gelir eşitsizliklerinde aşamalı bir düşüşe tanık olmuşken, müteakip dönem bu eğilimlerin tersine dönüşüne ve en büyük mükafatların finans kuruluşlarında çalışanlara verilişine tanık olacaktı.

Bu geçmişin ortaya çıkardığı iki soru vardır. İlki, 1940'lar ve 50'lerde menfaatleri siyasi bakımdan çok önemli olan sanayi işçisi sınıflarının kaderi ne olmuştur? Ve piyasaların dengesizliğiyle insanların siyasi ve iktisadi açılardan önemli olan emniyet taleplerini uzlaştırma ihtiyacına ne oldu?

1970'lerde Keynesçiliğin esas buhranına öylesine olağandışı bir sanayi atılımı dalgası eşlik etmiştir ki, bu sınıfın mücadelesinin gözden kaybolduğunu değil esaslı bir hale geldiğini düşündürebilmiştir. Ancak bu bir aldanmaydı. Yükselen verimlilik ve üretimin küreselleşmesi aslında bu demografik tabanın kuyusunu kazıyordu. ABD, Britanya ve İskandinavya'dan başlayarak Batı'da madencilik ve imalatta çalışma oranı düşmeye başladı. 1970'lerin saldırganlığı, tıpkı 1980'ler Britanya'sında kömür ve diğer bazı sanayilerde olduğu gibi, bu gerilemeye yardımda bulunmaya niyetli hükümetleri teşvik etmekten başka bir işe yaramamıştır. Sanayi işçileri hiçbir zaman ve hiçbir yerde çalışan nüfusun çoğunluğunu oluşturmadı ancak büyüyen sınıftılar; şimdi de düşüşe geçmiştiler. 1980'lere kadar sanayi atılımının liderliğindeki sanayi işçileri, devletin piyasayı fazla rahatsız etmeden doğrudan iş yapabileceği devlet memurlarına yerlerini kaptırdılar. Yeni ekonominin asıl büyüyen sektörü olan özel hizmetlerin işçileri genelde örgütlü değildi ve özerk bir siyasi gündem geliştirmemişlerdi, belirli dertlerini ifade edecek kuruluşları yoktu.

1980'lerde kurulan ve ekseriyetle denetlenmeyen uluslararası finans rejiminde hükümetler işçi hareketlerinden çok sermaye hareketlerinden endişeleniyordu: olumlu olarak, kısa zaman içinde boştaki sermayeyi yatırıma teşvik etmek istedikleri için; olumsuz olarak, tatmin olacağı şartları hazırlayamazlarsa sermayeyi kaybedecekleri için.

Tabii sorun bu kadar basit değildi: Keynesçi model kapitalistlerden istikrarlı kitle tüketimi konusunda, emekçilerden de istikrarlı yaşam konusunda iktisadi taleplerle karşılaştı. Güney Asya ve Uzak Doğu'nun yeni sanayileşen ülkeleri için bu bir sorun değildi, çünkü çoğu demokrat olmayan bu ülkelerin ekonomileri ihracata ve yerli zengin seçkinlerin tüketimine bağlıydı. Nüfuslarının büyük bir kısmının harcama yapmasına ihtiyaçları yoktu. Ancak gelişmiş ekonomilerde bu kesinlikle mümkün değildi. İhracata değil yerel tüketime bağımlılık bu ülkelerde zayıflamamış, aksine güçlenmişti. Kitle pazarlarında

satılan ürünlerin çoğunu üreten sanayiler yeni üretici ülkelere taşınmaya başladıkça ve taşınmayanlar da emek gücüne giderek daha az bağımlı hale geldikçe; istihdam artışı, küreselleşmeye o kadar da maruz kalmayan bireysel hizmetlere dayanmaya başladı. Batı'da bir dükkandan Çin malı t-shirt almak kolaydır, ucuz bir saç kesimi için Çin'e yolculuk etmek pek de makul değildir. Küreselleşme bu hizmetleri göç yoluyla etkiler ama etkisi nüfus hareketlerinin denetimine ve göçmenlere ödenen maaşların, ne kadar düşük olursa olsun, geride bıraktıkları ülkelerinde aldıkları kadar düşük olmayışına bağlıdır. Ve bulmaca çözülmeden kalır: eğer serbest pazarların değişkenliği kitle tüketim ekonomisinin gelişimine başta engel olduysa, kitle tüketimi serbest piyasanın geri dönüşü sonrası nasıl ayakta kaldı?

1980'lerde (ya da neoliberal dalganın ne zaman vurduğuna göre 1990'larda) yükselen işsizlik oranları ve devam eden durgunluk yaygın tecrübe halini aldıkça, bu soruya verilen ilk cevap kitle tüketiminin ayakta kalamayacağıydı. Ardından işler değişti. Yirminci yüzyılın sonuna kadar özellikle Britanya ve ABD işsizlik oranlarında düşüş ve güçlü büyümeler ortaya koymaya başladı. Bunun bir açıklaması, kapitalizmin geçmişiyle ilişkilendirilen keskin yükseliş ve düşüşlerin gerçekten saf bir piyasa ekonomisinde gerçekleşmeyebileceğiydi. Kusursuz piyasada kusursuz bilgi vardır, makul özneler böylece ne olacağını önceden kestirebilir ve davranışlarını ona göre ayarlayarak kesintisiz bir uyum ağı oluşturabilir. Yüzyılın başında ABD ve Britanya gerçekten bu nirvanaya girmiş miydi?

Hayır. Bilgi, mükemmel olmaktan uzaktır; dış kaynaklı şoklar, kasırga, savaş ya da kuramın belirttiği gibi davranmayan mantıksız insanların eylemleri olsun, ekonomileri etkilemeye ve hesapları bozmaya devam eder. Artık biliyoruz ki neoliberal modeli aksi takdirde kaderi olacak kararsızlıktan kurtarmak için bir araya gelen iki güç vardı: fakir ve orta sınıf insanlar için kredi piyasaları ve en zenginler arasında türev araçlarıyla gelecek piyasaları. Bu birleşim ilk olarak kazara ortaya çıkan bir 'özelleştirilmiş Keynesçilik' modeli yarattı ancak bu model zaman

içinde kamu düzeni için kritik bir konu haline geldi. Ekonomiyi canlandırmak için borç yükünün altına hükümet yerine, bazıları epey fakir olan kişiler ve aileler girdi.

Bu da dönemin büyük bulmacasını çözmeye yardım eder: nasıl oldu da, özellikle mütevazı gelirleri olan, aniden işlerinden kovulmaya karşı pek bir yasal korumaları olmayan ve maaşları belki yıllarca sabit kalabilecek Amerikan işçileri tüketici güvenini koruyabilirken, Kıta Avrupa'sında işleri neredeyse güvende olan ve gelirleri her yıl artan işçiler harcama isteksizlikleri ile ekonomilerini sekteye uğratıyordu? ABD, Britanya ve İrlanda'da konut fiyatları her yıl artıyordu; evlerin üzerine alınan ipotek oranı da artıyordu, ta ki %100'ün üstüne çıkana kadar; kredi kartı imkanları çoğalıyordu. Bazı istisnalar haricinde Kıta Avrupa'sında emlak değerleri durağandı. İpotek ve kredi kartı borçları Anglo-Amerikan ekonomilerinde, Kıta Avrupa'sından çok daha yüksek düzeylere ulaştı. Hatırlanmalıdır ki Almanya ve bazı diğer Avrupa ekonomilerinde büyüme modeli asla Anglo-Amerikan modeli kadar yerli tüketici harcamalarına bel bağlamamıştır. Sonuç olarak ihraca yönelik üretim sektörü güçlü kaldı; devlet politikası, yerli üretimin iç pazarda tüketimini sürdürmekten ziyade ihraç fiyatlarını düşük tutmakla ilgileniyordu. Her iki ekonomi örneğinde de kamu politikası, maaşları bastırıyordu; Anglofon ülkelerde piyasalara etki edebilecek toplu sözleşme haklarını azaltarak, Almanya ve diğer bazı Avrupa ülkelerinde Avrupa Merkez Bankası'nın enflasyon karşıtı duruşu sayesinde. Kıta Avrupası, Japonya ve yeni üretici ülkelerin çoğu; ABD'de ve bir dereceye kadar da Britanya'da tüketicilerin ürünlerini satın almasına muhtaçtı. Ancak tüketicilerin bu ürünleri satın almasını ne sağlayacaktı? Bu noktadan itibaren borç modeli önem kazanır ve artık asalak yakıştırması yapılamaz.

Enflasyon önleyici politikalar, tüketildikçe değerini kaybeden ürün ve hizmetlerin fiyatlarını düşük tutar. Üreticiler kadar restoranlar ve sağlık merkezleri gibi hizmetler sağlayan tesisler de fiyatlarının yükselişine karşı çıkan çevrelerle yüz yüze

gelirler. Satın alındıktan sonra değerini koruyan tükenmez varlıklarda durum böyle değildir; reel varlıklar, tahviller, çoğu sanat eserleri gibi. Bunların fiyatlarındaki artışlar aynı zamanda değerlerinde de artış anlamına gelir ve enflasyona katkıları olmaz. Varlıklar ve varlıklara dayalı kazançlar neoliberal enflasyon karşıtı siyasetin hedefi değildir. Dolayısıyla, normal ürün ve hizmetlerin satışından elde edilip varlık tabanına dönüştürülebilen gelirlerin tamamı bu siyasi rejimde çok başarılı olmuştur. Aynı durum hisse opsiyonu olarak ödenen maaş oranları ve maaşlara değil emlak değerlerine bağlı uzatılmış ipoteklerle finanse edilen harcamalar için de geçerlidir.

Nihayetinde hükümetler özelleştirilmiş Keynesçiliği aleni kamu düzeni görüşlerine dahil etmeye başladılar, ancak böyle adlandırmak akıllarına gelmedi. Petrol fiyatlarındaki düşüş iyi bir haber olarak görülse de (çünkü enflasyon baskısını azalttı) emlak fiyatlarının düşmesi felaket olarak görülürdü (çünkü borca olan güveni azaltırdı) ve hükümetlerin fiyatları tekrar yükseltmek için mali tedbirler almaları beklenirdi. Britanya hükümeti ipotek tahsisi üzerindeki kısıtlamaları giderek gevşetti, bu esnada ABD'de devlete ait iki emlak bankası -Fannie Mae ve Freddie Mac- yüksek faiz piyasalarında önemli roller oynadılar.

Demokratik kapitalist sistemin toplu tüketici güveninin şartı gibi gözüken yükselen maaşlara, refah devletine ve devlet talep idaresine olan bağımlılığı giderek azalıyordu. Refah tabanları, sosyal demokratların devlet müdahaleleriyle desteklenen işçi sınıfı formülünden bankalar, borsalar ve finans piyasalarından oluşan neoliberal muhafazakar bir formüle kaydı. Sıradan insanlar da işçi sendikaları üzerinden konumlarını geliştirmek isteyen, çalışma hakları kanunlarla korunan ve kamu finansmanlı sosyal güvenlik programlarına dahil çalışanlar olarak değil, kredi piyasalarına katılım gösteren alacaklılar olarak üstlerine düşeni yaptılar. Bu önemli siyasi değişim, seçim sonucunda hükümetin sözde sosyal demokrat ve neoliberal muhafazakar partiler arasında el değiştirmesiyle ortaya çıkan değişimlerin tamamından daha büyüktü. Herkesin toplu ve ferdi menfaatlerinin finans

piyasalarına tabi olmasıyla -ki bu piyasalar hayli düzensiz işleyerek ölçüsüz servet temerküzleri ortaya çıkarır- siyasi spektrumun tamamen sağa kaymasına neden olmuştur.

Mali krizin ardında tanıdık bazı piyasa başarısızlıklarını bulabiliriz: fiyatın değer uyarısı olarak işlevini yerine getirememesi ve bilgi eksikliği. İkincil piyasalarda yapılan anlık işlemler, varlıkların değerini şirketin 'gerçek' varlıklarını teşkil eden toprak, emek ve sermaye birleşiminden koparmıştır. Kural olarak hisse fiyatları şirketin ticari beklentilerini yansıtır ve dolayısıyla şirket hakkında önemli ve kesin bilgiler iletir. Hisselerin dahil olduğu geniş çaplı ikincil piyasalar bu ilişkiyi bozmuştur. Mali girişimciler ve muhasebe firmaları, varlık sepetlerinin fiyatlarını ilgilendiren ancak sepete nelerin dahil olduğuna dair bilgi gerektirmeyen ve nihayetinde kendilerine zarar verecek kararları teşvik eden bilgi şekilleri oluşturdular. Asıl Keynesçilikteki enflasyon artışına benzer bir şekilde, bu durum da bu sistemin zafiyetiydi.

İkincil piyasalar beklendiği gibi çöktüğünde, kimsenin ne kadar para kaybedildiği ya da bu paranın nereye gittiği konusunda bir fikri yoktu. Eğer önemsenen yegane bilgi tamamen dönüşlü ise ve kendisi dışında doğrulanamıyorsa, bu bilgi piyasada oynaması gereken rolü oynayamaz. Ama yıllar boyunca, 1990'ların sonunda patlayan dot.com balonunun uyarılarına rağmen, sistem dahilinde veya üzerinde gücü olan hiç kimse buna dikkat etmedi. Bu örnekte de varlık değerleri, değer beklentilerinin neredeyse sonsuz döngüsüne dayalı hale gelmişti ve adım adım internet temelli şirketlerin asıl ürünlerinin ne olabileceği gerçeğiyle temas kaybedilmişti. O sistemin meraklıları, hisse senedi değerlerinin Kutsal Kase'sini bulduklarına ve değerinin düşmesine asla gerek olmadığına inanmışlardı; görünüşe göre arz-talebin demir kanunları, herhangi bir karşılığı olmadan çiğnenmişti. Bu tecrübeye dayanan hiçbir ders, bu iki benzer krizin arasındaki birkaç yıl süresince, finans piyasalarındaki davranışları bilgilendirmemiş gibi gözüküyordu.

Özelleştirilmiş Keynesçilik model olarak genel bir iktisadi önem kazandıktan sonra, her ne kadar özel eylemlerle iç içe olsa da, garip bir müşterek menfaat haline geldi. Bankaların sorumsuz olarak tanımlanması şart olan davranışlarına ihtiyaç vardı, zira bu davranışlar arasında, prensip olarak yerine getirdikleri farz edilen kontrolleri ve muhasebecilik uygulamalarını yerine getirmemeleri vardı; milyonlarca insan, ortaya çıkan hayali para ile gerçek ürünler ve hizmetler satın aldılar. Böylece *sorumsuzluğun kendisi bir müşterek menfaat haline geldi.* Hükümetlerin bu sorumsuzluklardan muzdarip bankaların yardımına koşmasından doğan ciddi ahlaki tehlikeler hakkında epey tartışma yapılmıştır; ancak baştan toplumların bu sorumsuz uygulamalara neredeyse bütünüyle suç ortağı olmasında çok daha büyük ahlaki tehlikeler vardır. Tarihsel piyasa kuramlarına göre piyasanın rolü, müşterek ve genel menfaatleri sağlama alırken bencil menfaatlerin de gerçekleşmesini sağlamak olarak tanımlanır. Bu tanım, neoliberalizmin 1980 ve 90'larda zengin sınıfların hedonistik ruh haline koşumlanmasıyla gevşemiştir. Ancak bireysel menfaatlerle müşterek menfaat arasındaki bağ tamamen koparılamadı çünkü iktisadi davranışlar asla bütünüyle özel menfaatlerden kaynaklanmaz. Dolayısıyla özel ve müşterek arasındaki ilişki kendisini, sorumsuz bankacılık ve genel refah arasındaki bağın ilginç bir biçimiyle ifade etti.

Chicago iktisatçılarının piyasalara hakim şirketlerde servet temerküzüne karşı yumuşak yaklaşımıyla ve bankacılık serbestleştirmeleri sayesinde yetersiz bilgiyle serpilen piyasalar yaratmasıyla üzerine gölge düşen neoliberalizm, bizi bir tuzağa sürükledi: toplu refahımızı güvenceye almamızın tek yolu, az sayıda kişinin aşırı zengin ve siyaseten güçlü hale gelmesini sağlamaktı. Bu tuzağın esası, şu an refah devletlerinde gerçekleşen olaylarla mükemmel bir şekilde ifade edilir. Hükümetler sosyal hizmetlerde, sağlık ve eğitim planlarında, emeklilik haklarında ve fakirlerle işsizlere yapılan sosyal transferlerde büyük kesintiler yapmaya mecbur. Bunu, finans piyasalarının devlet borcunun boyutundan endişeye kapılmaması için yapmak zorunda

kalıyorlar; bu piyasalardaki spekülatörlerin, bankaların kurtarılmasından bizzat faydalanıp kendilerine büyük ikramiyeler dağıtmaya başlayan kişiler olmalarına rağmen bu ikramiyeler 'hak edilmiş'tir çünkü operasyonları, devlet borcunu yaratan hükümet harcamaları ile risklere karşı sağlama alınmıştır.

Özelleştirilen Keynesçilikten Sonra: Sorumlu Şirket?

Hükümetlerin mali sorumsuzlukları müşterek menfaat olarak tanımlamasından doğan ahlaki tehlike şimdi nasıl idare edilecek? Bu sorundan bahsetmeye, siyasi ve iktisadi seçkinlerin genelde neoliberalizmi ve özelde neoliberalizmin finans odaklı tertibini sürdürmek için ellerinden gelen her şeyi yapacakları kabulüyle başlamak gerekir. Aşırı yeniden tahsisçi vergilendirme, güçlü işçi sendikaları ve devlet düzenlemelerinin oluşturduğu sözde sosyal demokrat dönem tecrübesine kıyasla, bu sistemin yarattığı zenginlik ve güç eşitsizliklerinden epey yararlanmışlardır. Bu özelliklere müsamaha gösterilmesinin nedeni, toplu tüketimi devam ettirmek ve sanayi işçilerinin komünistleşmesini engellemek için elzem gibi gözükmeleriydi. Neyse ki komünizm temelli ortadan kalktı ve bu esnada toplu tüketimi finans piyasaları üzerinden devasa bir özel borçlanmaya dayandırma ihtimali az sayıda insanı cidden zengin etti. Onlar bu sisteme inatla sadık kalacaklar.

İktisadi refah, önceden batı dünyasının sanayi işçilerine bağlı olmadığı kadar, etkin piyasalardan tedarik edilecek sermayeye bağlı olmaya devam ediyor. Coğrafi erişimdeki farklılıklar bu durumu açıklamada faydalıdır. Batılı sanayi işçisi sınıfının gerilemesi, bu sınıfın küresel olarak gerilemesi anlamına gelmez. Bugün hiç olmadığı kadar fazla sayıda insan üretim faaliyetleriyle meşgul; ama farklı tarihleri, kültürleri, yaşam düzeyleri, örgütlü menfaatleri ve yörüngeleri olan ulusal öbeklere ayrılıyorlar. Finans kapital bu tür öbeklere ayrılmaz, daha ziyade bölgeler ve yetki alanları üzerinden şekil değiştirerek akıp gidebilen bir sıvı ya da gaza benzer. Hem emek hem sermayeye bağlı olmaya devam ediyoruz, ancak emek *böl ve yönet* ilkesine tabi

iken sermaye değildir; tabii iktisadi milliyetçiliğe dönüş ve sermaye hareketlerinde hepimizin başına büyük bir iktisadi gerileme açacak kısıtlamalar görmezsek.

Ortaya çıkması en muhtemel yeni model, şirketlere giderek daha fazla bağlı olacaktır; ulusaşırı şirketlere önemli roller veren küreselleşme mantığı, mali sistemle birlikte ortadan kalkmamıştır. Bir kez daha neoliberalizmin temelindeki gerilime ulaşıyoruz: piyasalar mı, dev şirketler mi?

Hükümetlerin mali krize ilk tepkisi regülasyona ve hatta bankaları geçici olarak kamulaştırmaya dönmek olmuştur. Geri dönüp finans piyasalarının kendi kendilerini otomatik olarak düzenleme konusunda iddia edildiği kadar etkin olmadığının ilk işaretlerine bakarsak, neler olacağını tahmin edebiliriz: Önceki bölümde kısaca bahsettiğimiz Enron, WorldCom ve diğer skandallar. ABD Kongresi, bu vakalara tepki olarak Sarbanes-Oxley Yasası ile şirket denetlemelerine sıkı düzenlemeler getirdi. Bu yasa büyük bir çoğunluk oyuyla ve hatta seçim kampanyasının eski bağışçısıyla arasına bir anda mesafe koyan Başkan Bush'un desteğiyle geçti. Ancak suçların büyüklüğü hafızalardan silinmeye başlar başlamaz, finans sanayisi lobicileri girişimciliğin bastırıldığından şikayet etmeye ve finans kurumlarının New York'u terk edip daha hoşgörülü rejimler bulunan Londra gibi yerlere taşınacağı tehdidinde bulunmaya başladı. Hükümetlerin finans sektörünü kurtarma anlaşmalarının bir maddesi olarak uygulanan düzenleme önlemleri daha tamamlanmadan aynı süreç yeniden başlamaktadır. Borçlanmayı zorlaştıracak kurallara tabi olmaları gereken türev piyasaları, yüksek seviyede borçlanmayı nasıl destekleyebilir? Aracılar, büyük ikramiyelerle teşvik edilmedikleri halde bankaların kayıplarını telafi etme görevlerini nasıl yerine getirirler? 2010'a gelene kadar ikincil piyasalardaki bütün eski uygulamalar kendilerini yeniden tesis etmişlerdi. Kurumsal lobiciler ABD Senatosu'nda işe girişip Başkan Obama'nın sektördeki düzenlemeleri sıkılaştıracak yasa tasarısını zayıflatmışlardı.

Bu esnada güvenliği olmayan düşük ve orta seviye maaşlı işçiler, açık kredi almadan para harcamaya devam edemeyecek, açık kredi alsalar dahi eskisi kadar yüksek harcamalar yapamayacaklar. Hükümetler, emek piyasalarını daha esnek hale getirecek politikaların peşindeyken tüketici güvenini yeniden canlandırması için bir kredi patlamasına dönüş görmek isteyecek. Finans sektörünün bu beklentilerin karşılanması için regülasyonların bir miktar gevşetilmesi gerekeceği iddiasına karşı savunmasız kalacaklar. Ayrıca, komşusunu dilendirme rekabetine girişen münferit hükümetler, finans şirketlerini cezbedip merkezlerini kendi nüfuz dairelerine taşımalarını sağlamak için regülasyonlarının diğer ülkelerden daha az zahmetli olmasını sağlamaya meyleder. Bu rekabet, şirketlere açıkça daha güçlü bir pozisyon kazandırır.

Dahası, finans sektöründe büyük oyuncuların sayısı daha az ve bu oyuncuların hükümete erişimi daha kolay olacaktır. Ayakta kalan şirketlerin bir kısmı 2008 kurtarma paketleri esnasında hükümetler tarafından teşvik edilen ve biçimlendirilen banka birleşmelerinin sonucu olarak ortaya çıkanlar olacak. Ekim 2008'deki çöküşü takip eden öngörülememiş devletleştirme furyası esnasında bankalar elde eden hükümetler, ekonominin 'hakim dorukları'nı kontrol etme odaklı eski modelin aksine, bu bankaları ellerinde tutmaya niyetli değiller. Büyük bankaların uluslararası düzeyde çalışıyor olması tek başına caydırıcı bir etmendir. Ancak bu bankaların genel kamu hissesi sorunları vasıtasıyla özelleştirilmesi de muhtemel değildir. Büyük ihtimalle diğer bankaların ya da farklı sektörlerden günümüz finansal kapitalizminin risklerini omuzlayabilecek kadar büyük olduğu düşünülen az sayıdaki mevcut önde gelen şirketlerin elinde kalırlar.

Rekabet dereceleri mali sektörde çok çeşitlidir. Bazı kısımlarda saf piyasalara yaklaşılır; gündelik, "yol üzerindeki" bankacılıkta daha ziyade az sayıdaki dev şirketlerin uyguladığı Chicago usulü hakimiyet ekonomisi görülür. Neoliberallerin çoğu, sorunun az değil fazla düzenlemeden kaynaklandığını iddia

eder. Onlara göre düzenleme ve beraberinde gelen demokratik ekonomilerde hükümetlerin büyük bankaların batmasına izin veremeyeceği yönündeki meskut beklenti; finans şirketlerinin tek başlarına olsalar kaçınacakları, birbirlerinin olası güvenilmezliklerine karşı ihtiyati tedbirler almalarını gerektirecek risklerden kaçınmaz hale gelmelerini sağlamıştır. Neoliberaller büyük teşebbüsleri küçüklere yeğlerken, krizin zirve noktasında finans sektörü hakkında defalarca iddia edildiği gibi bazı şirketlerin 'batmayacak kadar büyük' olduğunu kabul etmezler. Başarısızlıkları ve iflasları, pazar ekonomisinin kendisini doğrultması ve kaynakları verimsizlerden verimlilere nakletmesi olarak kabul ederler.

Bütünüyle bilimsel koşullarda bu tez gayet güçlüdür. Ancak bankacılık gibi tüm ekonomide yansımaları olan ve dolayısıyla belirli kamu mallarını temsil eden sektörlerin birkaç büyük firmanın hakimiyetinde olduğu ekonomi büyük bir çöküşe girdiğinde, hükümetin karşısına çıkan gerçekliğe değinmez. Eğer çok sayıda oyuncunun bulunduğu gerçek bir neoklasik piyasa olsaydı, piyasanın kendini doğrultması bu kadar kapsamlı sonuçlar doğurmadan durumu kolaylaştırabilirdi. Ancak elimizdeki ekonomi neoklasik değil, Chicago ekonomisidir. Bu şekilde sistemik önemi olan ama yalnızca hissedarlara karşı sorumlu ve devlet eylemlerini kaş yapmaya çalışırken göz çıkarması neredeyse kesin olduğu gerekçesiyle reddeden şirketlerin arasında kalan sıkı neoliberallere, geçen iki yüzyılın farklı tamamen düzenlemesiz bir bankacılık yaratması gerektiğini söylemekten başka yapacak bir şey kalmaz.

Çok daha gerçekçi olanı, bazı gözlemciler tarafından ortaya konulan 'sosyal demokrat neoliberal' adı verilebilecek öneridir. Esasen bu öneri, iki bağlı bankacılık sistemiyle ABD'nin 1933'teki Glass-Steagall konumuna geri dönüş demektir: büyük riskler almadıklarından emin olmak için yakından takip edilen ve bireylerle, küçük şirketlerin çoğunun tasarruflarını ve yatırımlarını gözeten bir grup (muhtemelen büyük) şirket ve sıradan insanların tasarruflarına erişimi olmayan, ancak birikimlerinin

saf piyasalarda hükümet koruması olmadan kullanılmasına rıza gösteren müşterilerin performanslarına bağlı olarak zengin olan ya da iflas eden yüksek risk oyuncularından oluşan ayrı bir sektör. Kısa ve orta vadede sistemi yeniden yapılandırmanın muhtemelen en iyi seçeneği budur.

Ancak uzun vadede ne kadar uygulanabilir olduğu şüphelidir. Sorun, hem bankacıların hem de siyasetçilerin, ikincil piyasaların bilgi ağacının meyvesini yemiş olmalarıdır. Bankacılar, daimi olarak genişleyen türev piyasalarında işlem yaparak nasıl bir servet elde edilebileceğini artık 1980'lerde öngörülemeyen bir şekilde biliyorlar. Siyasetçiler, toplu borçlanmanın nispeten fakir insanların alım güçlerini, refah devleti ve çalışma düzenlemelerindeki daralmalardan korumakta ne kadar değerli olduğunu biliyorlar. Güvenli kitle bankaları ile riskli yatırım bankaları arasında yükseltilen sınırlar 1990'lar ve 2000'lerde bankacı ve siyasetçilerin anlamaya başladıkları faydaları elde etmelerine engel olurken, bu sınırların nereye kadar dayanması beklenebilir ki?

Tüm yeni sınırlar aşınma ve değişime maruz kalacak. Ancak hükümetler, 2008-2009'da olduğu gibi ikincil piyasaların kontrolden çıkınca ne kadar zarar verebileceklerini artık biliyor. Denetimsiz modele dönüşü engelleyecek garantiler sağlanmasını isteyecekler. Dolayısıyla, düzenlemelerin aşamalı olarak gevşetilmesini telafi etmek için hükümetler ve büyük teşebbüsler arasında var olan yakın ilişkilerden istifade eden, müzakere edilmiş ve gönüllü olarak düzenlemeye tabi bir sisteme doğru giderek hızlanan bir geçiş olması muhtemeldir. Bunu tahmin etmek için kristal küreye bakmak gerekmez: ekonominin tamamındaki hükümet-şirket ilişkilerinde genel bir eğilimdir. Devlet müdahalelerine karşı neoliberal önyargıları paylaşan, regülasyonun büyümeye etkisinden korkan ve özel sektör idarecilerinin hemen her alanda kendilerine üstün olduğuna inanan siyasetçiler, birçok genel toplumsal hedefin elde edilmesinde büyük şirketlerin yönetimine giderek daha fazla itibar eder. Gerçek neoliberaller bu çözümden hiç hoşlanmaz,

çünkü kar maksimizasyonu güdüsüne müdahale eder ve şirketlerle hükümetler arasındaki yakın teması ve piyasa ekonomisinin özerkliğini tehdit eder. Ancak ticari kanaatin çoğu dalında bu çözüm tercih edilir.

Bu bölümde, iki piyasa başarısızlığı biçiminin mali krize nasıl katkıda bulunduğunu gördük: fiyat kelimesinin anlamı çarpıtıldı ve işlemlerin hızı aracıların yaptıkları işle ilgili bilgi edinmeye olan meraklarını kaybetmelerine yol açtı. Ancak krizin çözümü, iki piyasa başarısızlığını daha ortaya çıkardı. İlk olarak, etkin piyasaların düşük giriş ve çıkış bariyerlerine olan ihtiyacı istismar edildi. Dev şirketlerin hükmettiği sektörlere istinaden daha sıklıkla bahsedilen sorun giriş bariyerleridir; ama bu krizde *çıkış* bariyerleri dikkate değer bir rol oynadı. Bankaları kurtarmak için harcanan sıra dışı meblağlar, iflas ettikleri halde bütün ekonomiyi etkileyecek olmaları bakımından, bankaların 'batmayacak kadar büyük' olduğu argümanıyla gerekçelendirildi. Bu da, piyasadan çıkışlarının önünde engeller oluşturulması demekti. Çoğu eleştirmenin işaret ettiği gibi eğer bankalar böyle bir konum elde ederse, piyasa ekonomisinin kurallarıyla uyum göstermezler.

İkinci olarak, banka kurtarma operasyonlarında piyasa ilkelerinden bir başkası daha ihlal edildi: devlet ve ekonomi, bilhassa hükümetler ve şirketler birbirlerinden ayrı tutulmalıdır. Ve mali sorunların uzun vadeli çözümlerinin, bu ilkenin birkaç kez daha ihlal edilmesini gerektirmesi muhtemeldir. Yalnızca hissedarlarına (ve geçici hisse tacirlerine) karşı sorumluluk sahibi olmaya devam etseler de, şirketler yalnızca ekonominin değil, genel olarak toplumun istikrarını sağlamada kilit bir unsur olarak belirmişlerdir.

ŞİRKET-SİYASET KÖRDÜĞÜMÜNDEN KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUĞA

Siyasi şirketlerin -piyasa tarafından idare edilmeyi terk edip kendi çapında siyasi bir özne olmaya varan şirketlerin- ortaya koyduğu sorunların, iktisat veya siyaset bilimlerinin kuramsal yaklaşımlarıyla kolayca üstesinden gelinemez. Siyaset biliminde asıl siyasi erk kuramı; sadece resmi seçim süreçleriyle, partiler ve hükümetlerle sınırlı olmayarak siyasi çoğulculuğa dayanır. Neoklasik iktisatla aynı fikri kaynaktan doğar, ancak saf piyasalarının varlığı ihtimaline dayanan tek bir kuramsal ihtimal yerine çok sayıda gözlemsel ihtimale dayandığı için iktisadi argümanın inceliğine sahip değildir. Bu kurama göre, büyük siyasi güç eşitsizliklerinin ortaya çıkmasını engellemek için güç kaynaklarının geniş bloklarda birleştirilmemesi ve toplum dahilindeki özerk merkezlere dağıtılması önemlidir. Bu durumda kamusal karar verme süreçleri için bu merkezlerin çoğunun toplanması gerekir. Ayrıca iktisat kuramında olduğu gibi eşitlikçi bir ekonomi, siyasi çoğulculuğun koşullarından biridir; iktisadi kaynak kolaylıkla siyasi kaynağa dönüşebildiği için, iktisadi kaynakların fazlasıyla düzensiz paylaşıldığı bir yönetim şeklinde siyasi erkin de temerküz etmesi muhtemeldir.

Chicago yaklaşımının ABD tekel karşıtı yasalarında kendisini kabul ettirmeye başladığı dönem olan 1970'lerde, Amerikan siyasi çoğulculuğunun önde gelen iki yandaşı Robert Dahl (1982) ve Charles Lindblom (1977) büyük şirketlerin demokratik çoğulculuğu tehdit etmeye başladığı uyarısında bulundular. Lindblom analizini tekil şirketlerin büyüklüğünden ziyade hükümetlerin iktisadi başarılarının popülerliği ve meşruiyeti için şirketlere bağımlı olmalarına ve bu başarılar için iş camiasının eline baktıkları inancına dayandırdı. Dolayısıyla, bu camia kamu düzeninden beklentilerini ifade ettiğinde hükümetlerin dikkatle ve eleştiri getirmeden dinlemeleri muhtemeldi.

Dahl ve Lindblom özelleştirilmiş Keynesçiliğin yükselişinden uzun süre önce, uluslararası finans piyasalarının serbestleşmesini takip eden güncel iktisadi küreselleşme akımı henüz yeni başlarken fikirlerini yazıya dökmüyordu. Bu süreçler, ulusaşırı şirketlerin iktisadi kuvvetlerini siyasi güce çevirme kapasitelerini daha da geliştirmiştir. Özelleştirilmiş Keynesçiliğin oynadığı rolü incelemiştik. Şimdi de küresel şirketleri ele almalıyız. Bu şirketler iki şekilde siyasi güç elde eder. İlk olarak, 'rejim alışverişi yapma' yani yatırımlarını en olumlu şartları buldukları ülkelere yönlendirme kabiliyetleri vardır. İkinci olarak; küresel ekonomi, devlet öznelerinin (dengeli ulus-devletler dahilindeki ulusal seviyelere kıyasla) nispeten zayıf ve dolayısıyla şirketlerin daha fazla özerkliğe sahip olduğu bir alan teşkil eder.

Buradaki argümanlardan ilki dolambaçsız gibi gözüküyor: eğer şirketler yatırımlarını sürdürmek için iki ülke arasında tercih yapacak olursa, kar maksimizasyonu için daha iyi fırsatlar sağlayan ülkeyi seçecekleri tahmin edilmelidir ki bu da daha az masraf ve daha düşük şirket vergilendirmesi, iş güvenliği ve sosyal standartlar ve daha az çevre mevzuatları anlamına gelir. Kısa vadede yatırımların masraflı ülkelerden daha ucuz ülkelere kaymasını beklemeliyiz. Uzun vadede ise masraflı ülkelerin ucuz ülkelerle yatırım rekabeti edebilmek için standartlarını düşürmesi beklenmelidir. Bunun sonucu da çok uluslu teşebbüslerin tercihlerini karşılamak için genel bir standart düşüşü -'dibe doğru yarış' olarak bilinen bir süreç- olacaktır.

Gerçekte mevzu bu kadar net değildir. Tesis, dağıtım, tedarikçi ağları ve sosyal bağlantılar bu kadar kolay taşınamaz. Şirketlerin mevcut mekanlarında 'batık masraflar' denen masrafları vardır ve mevcut yatırımları bir yetki alanından diğerine taşımak için yeni mekandaki karların bu masraflara ağır basacağına güvenmeleri gerekir. Gerçekleşmesi daha muhtemel tehdit mevcut yatırımların taşınması değil, gelecekteki yeni yatırımlar için daha ucuz ülkelerin tercih edilmesidir. Aslında burada bile en ucuz konumlara yönelik sürekli bir tercih yoktur. Özellikle strateji geliştirme yeterliliği olan şirketler kendilerini hangi niş pazara konumlandıracaklarını tercih ederler ve bu da her zaman en düşük masraf anlamına gelmez. Sunulan ürün veya hizmetlerin yüksek kalitesi ekseriyetle bir ölçüttür ve bu da iyi çalışma koşulları sağlanmış yüksek maaşlı çalışanlar, ya da yüksek vergilendirme gerektiren güçlü bir sosyal altyapı gerektirebilir. Bu nedenle, yüksek maaşlar ve vergiler gerektiren ekonomiler doğrudan iç yatırım rekabetinde her zaman kaybeden taraf olmaz.

Yine de bu argüman ilk adımı şirketlere bırakır: belirli hükümet politikalarının -bu önlemler ister bir nüfusu düşük maaşlarla çalışmaya yönlendirsin, ister yüksek beceriler ve güvenli yaşamlar sağlasın- yatırımlarla 'ödül'lendirilmesini belirleyen, şirketlerin piyasa stratejileridir. Küreselleşme dibe doğru yarış anlamına gelmez, ancak yarışın kurallarını şekillendirmede küresel şirketlerin gücünü arttırır.

İkinci argümanla, küresel düzeyde hükümet olmadığı için ulusaşırı şirketlerin bu düzeyde ticaretin standartlarını veya kurallarını belirlemek için kendi aralarında yaptıkları anlaşmalar dahil olmak üzere, istedikleri kuralları yaratmakta serbest oldukları öne sürülür. Şu anda en büyük iktisadi canlılık bu düzeyde yaşandığından küresel şirketler tarafından belirlenen düzenlemeler, ulusal düzeye geri döner ve hükümet yetkisini baltalar.

Bu argüman fazla mübalağalıdır. Küresel ekonominin büyümesiyle birlikte, üyeleri ulusal hükümetlerden oluşan ve dolayısıyla yetkili hükümet otoritelerinden oluşan, uluslararası

kuruluşların düzenleme faaliyetlerinde bir artış ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası dönemden itibaren Birleşmiş Milletler'in çalışmalarının bir kısmı (ancak pek fazlası değil) ve Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) bu tür yetkileri olmuştur. Uzun bir süre boyunca esas olarak ulusal ekonomiler üzerine veri ve istatistik kaynağı olan Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), zaman içerisinde uluslararası politika düzenleyici bir rol edinmiştir (örneğin hükümetlerin ulusaşırı şirketlerle yaptıkları anlaşmalardaki yolsuzluklar alanında). Yakın zamanda Dünya Ticaret Örgütü (WTO) uluslararası ticaret koşullarını düzenlemeye başlamıştır, ancak bu örgütün yetkisi şirketlerden ziyade devletleri kapsar. Son olarak ulus-devlet ile küresel düzey arasındaki bir seviyede, iktisadi ilişkileri coğrafi bölgeler üzerinde daha detaylı bir şekilde düzenleyen hükümetler arası kuruluşlar ortaya çıkmıştır: Avrupa Birliği (AB), Güneydoğu Asya Milletleri Birliği (ASEAN), Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Mercosur adlı Güney Amerika kuruluşu ancak bunlardan sadece AB birçok alanda kapsamlı politikalar geliştirmiştir. Dolayısıyla küresel iktisadi alan tamamıyla kamu düzenlemelerinden muaf değildir, ancak bu düzeyde dev şirketler kendi başlarına ulusal düzeydekine kıyasla daha doğrudan düzenleyici bir rol oynar.

Robert Dahl, 1970'lerin ABD ekonomisinde şirketlerin siyasi rolünü ele alma konusunda çoğulcu kuramın yetersizliğini dikkate aldığında, olası çözümler için İskandinav ekonomilerinin örgütlü kapitalizmine yöneldi. Burada şirketler siyasi nüfuzlarını ağırlıklı olarak iş ortaklıkları üzerinden, kısmen sektörel düzeyde, ancak kısmen de tüm özel sektörü temsil eden zirve ortaklıkları üzerinden uyguluyorlardı. Bu temsil resmi ve açık olduğu için, lobi faaliyetlerinin başarısı karşılığında üye şirketlere bir tür kolektif toplumsal sorumluluk kabul ettirmek için kullanılabilirdi. Bunun yanı sıra, dernekler üzerinden lobi yapma şirketler arasında, en azından sektör dahilinde eşit şartlar sağlayabiliyordu ve siyasetçiler ya da kamu çalışanlarıyla özel bağlantıları olan şirketlere rekabeti engelleyecek ayrıcalıklar sağlamak için kullanılamıyordu.

Dahl burada ABD'nin çoğulcu kuramından Kuzey Avrupa'nın neokorporatizm yaklaşımına geçiyor. Ekseriyetle işçi sendikaları ve örgütlü işverenler arasındaki ilişkileri analiz etmekte kullanılıyor olsa da, üyelerine aynı anda lobi yapan ve davranış kuralları dayatan kuruluşlar üzerinden lobicilik yapma kavramı daha genel olarak belirli bağlamlarda iş dünyası politikalarını da tanımlamak için kullanılabilir. Neokorporatizm tekil şirketlerin siyasi faaliyetlerinin doğurduğu siyasi sorunların bazılarından kaçınabilse de, yeni bir sorun da ortaya çıkarır: bazı sektörlerin diğerlerinin zararına imtiyazlar elde etmesi, ya da işlevsel iktisadi çıkarların diğer çıkarlardan (mesela çevre) daha imtiyazlı olması. Mancur Olson tarafından *The Rise and Decline of Nations*'da [Ulusların Yükselişi ve Gerilemesi] (1982) belirtildiği gibi, piyasa ekonomisinde belirli menfaat kuruluşları, rant peşinde koşan davranışlar vasıtasıyla işler: yani karşılığında bir şey sunmadan üyeleri yararına kamudan kazanç elde eder. Başka bir deyişle, Bölüm 2'de geliştirdiğimiz terimi kullanırsak saf piyasaların ortaya çıkmasına izin vermeyeceği olumsuz dışsallıklar üretirler. Bu davranıştan sakınmalarını sağlayacak tek koşul, bu kurumların üye sayılarının, kendi davranışlarının olumsuz sonuçlarını içselleştirmelerini gerektirecek kadar, toplumda yaygın (Olson'un deyimiyle 'kapsayıcı') olmasıdır. Bu da toplumda grup üyesi olmayan ve olumsuz sonuçların üzerine yıkılacağı yeterince insan olmaması anlamına gelir. Bu, neokorporatist yapıların en başarılı işlediği durumdur.

Olson'un 'kapsayıcı' kuruluş kavramı idare edilebilir ve tanımlanabilir bir evren farz eder, mali ve parasal politika ile şirketlerin faaliyet alanını şirketlerin kapsayıcı olduğu ifade edilecek şekilde birleştirir. Sanayi toplumları tarihinin büyük bir kısmı boyunca ulus devletler böyle bir evren sağlamıştır, ancak artık sağlayamazlar. Neokorporatizmin karşısına küresel ekonomi ve özellikle küresel şirketler çıkmıştır. Neokorporatist kuruluşlar bu tür durumlara, faaliyet noktalarını AB gibi daha yüksek bir seviyeye çekerek ve diğer ulus devletlerdeki muhalifleriyle güçlerini birleştirip kapsayıcılıklarını tekrar ele geçirerek

olumlu tepki verebilirler. Ancak bunu gerçekleştirmek için sunulan teşvikler hep zayıf olmuştur. Hükümetler, işçi sendikaları ve küçük şirketler esas olarak ulusal seviyede örgütlenmeye devam eder ve hükümetlerle sendikaların yerel seçmenlere hesap vermeleri gerekir. Her halükarda AB bile küreselliğe ulaşamaz. Kendisi küresel olmayan hiçbir kurumsal menfaat sisteminin kapsayıcı seviyeye ulaşması mümkün değildir.

Neokorporatizmin diğer bir sorunu, mevcut sanayiler ve sektörleri temsil eden ortaklıklara dayalı olduğu için ani ekonomik ve teknik değişikliklerin gerçekleştiği dönemlerde etkinliğini kaybetmesidir. Ekonominin eski, örgütlü sektörleri önemlerini kaybeder, ya da daha kötüsü, bünyelerindeki kuruluşlar kaçınılmaz bir gerilemeyi yavaşlatmaya çalışırlar. Bu esnada yeni sektörler henüz organize olmamıştır ve hatta kendilerini sektör olarak bile görmezler. Örneğin şu an biyoteknoloji sanayi olarak kabul ettiğimiz sektör, varlığı bu şekilde adlandırılmadan yıllarca önce gelişmeye başlamıştı. Artık bu sanayi ve bilişim teknolojisi gibi diğer yeni sanayiler öz farkındalık elde ettiler ve teşkilatlarını geliştirdiler. Ancak halen büyük değişimler ve yenilikler döneminde, eski ve gerilemekte olan sektörler yeni ve dinamik olanlara göre sektör düzeyindeki kuruluşlar tarafından daha iyi temsil edilirler.

Bölüm 3'te ele aldığımız standartlarda olduğu gibi, ortaklıklardan ziyade tekil ulusaşırı şirketler iş menfaatlerinin esas taşıyıcısı olmuştur. İlk bakışta küreselleşme ve serbestleştirme piyasanın zaferinden, korporatizm ve devletin zararına ortaya çıkar; ancak yine, ikinci bakışta görebiliyoruz ki saf piyasa değil dev şirket egemendir. İktisat ve siyaset için öncelikli öneme sahip bu gelişme şirketler arasındaki fırsat eşitliğini -piyasaya girişte büyük engellerin olmadığı gerçek piyasaların can alıcı şartını- bozarak siyasi seçkinlere yaklaşmak için iş ortaklıklarına ihtiyacı olan küçük şirketlerin nüfuz edinme şansını büyük ölçüde sınırlar. Buna karşılık tekil ulusaşırı şirketlerin siyasi faaliyetlerde bulunmak için önemli saikleri ve imkanları vardır. Serbest piyasa ve siyasi çoğulculuk aynı aileye mensup gibi gözüküyor

olsa da uygulamada, çelişkili olarak, şirket boyutuna fazla kısıtlama getirmeyen Chicago koşulları altında işleyen bir çoğulcu sisteme kıyasla derneksel neokorporatist temsil, şirketler arasındaki fırsat eşitliğini sürdürmekte ve dolayısıyla piyasa bozukluklarını engellemekte daha başarılıdır.

Çoğulcu siyaset kuramının bakış açısından şirketler 'lobiler' teşkil eder ve dev şirketlerin küresel ekonomide oynadıkları roller bu şirketlerin rahatsızlık verecek kadar güçlenerek hem demokrasinin hem de çoğulculuğun dengelerini tehdit etmelerini sağlar. Dahl ve Lindblom'un eleştirilerinin ve -bu kitabın ilk bölümleri dahil olmak üzere- sonradan gelen çok sayıda eleştirmenin yükü budur. Ancak günümüzdeki küresel devlerin rolü lobicilik kavramı dahilinde sınıflandırılamaz. 'Lobi' kavramının kökleri kelimenin ilk anlamındadır, esas faaliyetin gerçekleştiği odanın dışında bir oda veya koridoru işaret eder. Esas kastedilen, hükümdarın salonu ya da sarayının dışında, meclis üyelerine meselelerini istirham etmek isteyenlerin yollarını kesip onlarla konuşma fırsatı aradıkları bir alandır. İstirham edenlerin salona girme hakkı yoktur. Bugünün çok uluslu şirketlerinin temsilcileri kesinlikle lobide, yani hükümetin karar ürettiği alanın dışında değildir. Siyasi karar üretme sürecinin işlediği odanın içindedirler. Standartlar belirler, özel düzenleyici sistemler tesis eder, hükümete danışmanlık vazifesi üstlenir ve hatta çalışanlarını geçici olarak bakanlık ofislerinde görevlendirirler. Bölüm 4'te, hükümetlerin iş uygulamalarından koptukları eleştirisine karşılık olarak devlet memurlarıyla iş menfaatleri arasındaki ayrımı sağlayan eski kuralların nasıl 'modernize' edildiğini görmüştük.

Şirketlerin siyasetin iç yüzüne karışmalarına nasıl izin verildiğinin bir örneği, ABD'de tüzel bağışçıların finansman sağladığı seçim kampanyalarıdır. Maliyetli televizyon programlarının ve diğer yüksek teknolojili haberleşmelerin adeta kontrolsüzce kullanıldığı bu ülkede seçimler aşırı pahalıdır. Dahası, ABD'nin parti yapıları zayıf olduğu için adaylar, seçim kampanyası fonlarını oluşturma noktasında Avrupa demokrasilerine kıyasla daha

fazla yalnız bırakılırlar. Adayların, partilerinin kayıtlı seçmenlerinin oyunu kazanıp partilerinin adayı olma hakkını kazanmak için rekabet ettikleri ön seçimlerin varlığı bu sorunu daha da şiddetlendirir, çünkü partinin kendisi bu seçim kampanyalarını finanse edemez. Yeniden seçilme peşindeki siyasetçiler para için her şeyi göze alırlar. Hükümet kararlarından ve yasalardan etkilenecek menfaatleri olan şirketlerin bağış yaptığı kuruluşlar, bu bağışları şirketlerin 'tavsiyeleri'ne uyan adayların kampanya fonlarına yönlendirir. Gerçek neoliberaller için bu durumun en az devletin yasaya aykırı olarak bir şirketin gidişatına karışması kadar ağır bir suç olması gerekir. Ancak bu durum ABD vatandaşları tarafından bu şekilde değil 'eski tas eski hamam' olarak görülür, demokrasi uygulamalarında ABD'nin dünyanın en kusursuz örneğini teşkil ettiği iddialarıyla tamamen uyumludur ve kurumsal siyasetin düşünce aşamasına dahi üstün gelmiş olduğunun kanıtıdır.

Lobicilik kavramının yetersiz oluşunun başka nedenleri de vardır. İlk olarak, lobicilik faaliyetinde bulunanların ilgili ulus devletin yönetiminde oldukları, ya da bedenen dahilinde olup o an için otoritesi altında bulundukları farz edilir. Yatırımlarının koşulları için pazarlık yapan çok ulusaşın şirketler için durum böyle değildir. Devletlerarası hukuk, şirketlerin dünya üzerinde resmi konumları olarak gözüken bir yer olmasını gerektirir ancak bu konum ile dünyanın her yerinde devletlerle iş yapabilirler ve tesis kurmadıkları ülkelerde devletin otoritesine bağlı kalmazlar. Çok sayıda olası yatırım konumlarından birini tercih ettikleri önemli müzakere süreci boyunca harici kalırlar ve böylece koşullar için 'lobicilik' yapmazlar ve bu davranış da en azından resmi bağlılığı işaret eder. İlişkileri bakımından daha ziyade diğer ülkelerin elçileri gibidirler, ancak bu kavram yalnızca siyasi varlıklar dünyasına ait olduğu için tam olarak benzetilemezler.

İkinci olarak, lobi kavramını ulus-devletler ve bu devletlerin aralarında anlaşmalarla oluşturdukları kuruluşlardan oluşan küresel hükümetlerle, büyük küresel şirketler arasındaki

ilişkide uygulamak zordur. Bu da muhtemelen en açık şekliyle, bir tür kanun koyma faaliyeti olan standart oluşturmada kuruluşların oynadığı özerk rolde görülebilir. Bu kuruluşlar uluslararası ve uluslar ötesi dairelerin yanı sıra var olur ve genellikle bu dairelere tabi değildir.

Üçüncü olarak, gelişmiş ülkelerden büyük şirketler, fakir ülkelerde yatırım yaptığında çoğu zaman şirketin tesisleriyle devletin tesisleri arasında büyük bir dengesizlik bulunur. Şirketin tesisi iyi donanımlı ve kadroludur, yüksek düzeyde olanakları, açık bir hiyerarşisi ve dahili süreçleri vardır. Devletin olanak düzeyi muhtemelen düşüktür, dahili iletişim ve uygulama araçları ise zayıftır. Bu tür durumlarda, devletin 'otorite' sahibi olduğuna ve yatırımcı şirketin bu otoriteye tabi bir tüzel kişilik olduğuna dair yasal kurgunun gerçekleştirilmesi çok zordur. Şirket muhtemelen hangi yerel yasalara uyup hangilerini görmezden geleceğini seçebilir zira hukuki yaptırımlar ve denetimler etkisiz kalacaktır. Şirket kendisinin kolluk kuvveti haline gelir. Bu dengesizlik aynı zamanda ters yönde de işleyebilir. Yatırımcı şirketin merkezinin bulunduğu ülkede hareketli bir ihtilaf devam edebilirken, hatta bu ihtilaf şirketin yatırım yaptığı ülkenin iç işleriyle ilgili olabilirken, yerel hükümet tarafından yönetilen toplum dahilinde siyasi tartışmalar yetersiz kalabilir. Örneğin Afrika ülkesinde çocuk işçi çalıştıran İskandinav şirketinin istismarın gerçekleştiği ülkeden ziyade kendi ülkesinde daha fazla zorlukla karşılaşacağı neredeyse kesindir. Bu tür yerel baskılara karşılık olarak da şirket, çocuk haklarını koruma konusunda Afrika ülkesinden daha gayretli hale gelebilir. Bir kez daha şirket kendi kolluk kuvveti haline gelir ve her ne kadar istemese de çaresizce siyasete bulaşmış olur.

Dördüncü olarak, bu son örnek genel bir kurumsal sosyal sorumluluk sorunu ortaya çıkarır. Geçen bölümde hissedar sorumluluğu konusundaki tartışmada kısaca bahsetmiştik, ancak şimdi daha detaylı olarak incelememiz gerek.

Siyasi Şirket Teorisi Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk?

Kurumsal sosyal sorumluluk fikri, topluma karşı belirli sorumluluklarını yerine getirmek için yaptıkları bir şey olarak şirketler tarafından uzun bir süre boyunca geliştirilmiştir. Gözlemcilerde, kurumların halkla ilişkiler departmanlarının dikkatleri müphem davranışlardan uzaklaştırmak için bu fikri yaydıkları şüphesi oluşmuştur. Zaten çoğu zaman bundan fazlası değildir ama aynı zamanda ciddiye alınmayı hak eden unsurları da bulunur; hem tüzel gücün problematik bir dışavurumu olarak hem de, çelişkili bir biçimde, kurumsal lobiciliğe açık siyasi düzenlerle karşı karşıya kalan kurumsal davranış muhaliflerinin elinde kullanışlı bir aygıt olarak.

Kurumsal sosyal sorumluluğun hayırseverlik faaliyetlerden ya da şirketler tarafından kurulan hayır vakıflarından ayrı tutulması gerekir. Bu faaliyetler genellikle, ne devletin ne de kar amaçlı şirketlerin bir parçası olan, kamuya yönelik belirli bir faaliyetin varlığını tanıyan ve düzenleyen ayrı mevzuatların idaresi altındadır. Kurumsal sosyal sorumluluk, idareci ve üst düzey yöneticilerin stratejik kapasitelerini kamu düzeni hedeflerini takip etmek için kullandığı, şirketler hukuku sınırları dahilindeki şirketler tarafından üstlenilir. Bu sürecin anlaşılmasını sağlayacak kavramlar arayışı esnasında, bazı yazarlar 'kurumsal vatandaşlık' fikrini geliştirmiştir. Bu fikrin, sadece şirketlerin iyi vatandaşlar gibi davranmaları gerektiğini belirten sıradan bir anlamı olabilir. Ancak 2008 tarihli kitapları *Corporations and Citizenship*'te [Şirketler ve Vatandaşlık] Crane vd. bu kavramı daha yüksek bir analiz eğimine taşıdı. Doğrusunu söylemek gerekirse şirketler vatandaş 'olamazlar' zira demokrasilerde bu özellik yalnızca oy hakkı bulunan tekil kişilere aittir. Ancak Crane vd. şirketlerin, kurumsal düzeyde kamu politikası oluşturma alanına girdiklerinden dolayı genel vatandaşlık haklarını yerine getirdiklerini kabul eder ki kurumsal sosyal sorumluluk da bu anlama gelir. Bu fikir son derece tartışmalıdır, çünkü vatandaşların teorik olarak hükümetler üzerinde siyasi baskı oluşturabilmelerine benzer bir şekilde (şirket yasalarına tabi ve sadece hissedarların

haklarını tanıyan) kuruluşlara erişmelerini sağlayacak resmi yetkileri yoktur. Diğer taraftan şirketler, müşteri sıfatıyla vatandaşlara karşılık verebilir.

'Kurumsal vatandaşlık' aynı zamanda şirketlerin hem vatandaşlık haklarına hem de yetkilerine sahip oldukları fikrini verir ve onları siyasetin piyasaya hapsolmayan mutlak bir parçası olarak görür. Bu, çağdaş kurumsal davranışa gerçekçi bir yaklaşım sağlaması bakımından faydalıdır. Standartlar üzerinden kendi düzenlemelerini oluştururken ya da kamusal karar verme süreçlerine sadece lobici olarak değil içeriden dahil olurken şirketler bir tür vatandaşlık hakkı kullanıyor gibi görülebilir. Muhalifler, şirketler bu hakları talep ediyorsa piyasadaki kar maksimizasyonu ihtiyaçlarından öte hüsnühal gereksinimlerine tabi olmayı beklemeleri gerektiğini söylerken, vatandaşlık haklarına sorumlulukların eşlik etmesi gerektiği gibi makul bir noktaya parmak basarlar.

Bazıları bu tür bir tartışmayı endişe verici olarak niteler. Demokratik vatandaşlık insan bireylerle sınırlı değil midir? Nasıl olur da şirketler, kanun nezdinde birey kabul edilseler bile, insan vatandaşlarla mukayese edilebilirler? Oy hakkına sahip olmaları gerektiği mi ima ediliyor? Toplumların dışsallıklarla başa çıkmaktaki en açık yöntemi -düzenlemeler, vergilendirme ve başka şekillerde- dışsallıkların sorumluluğunu hükümete ve kanuna yüklemektir. Kamusal alanın, özellikle de tanımlanmış bir topluluk tarafından ortak mal kabul edilen ürünlerin sorumluluğu devlete yüklenmiştir. Dolayısıyla, şirketler kendilerine bir kurumsal sosyal sorumluluk rolü biçmeye mi kalkmalıdır, ya da toplumsal hedeflerin -hem olumlu dışsallıklar yaratmanın hem de olumsuz dışsallıkları bastırmanın- peşine düşmeyi hükümete bırakarak kar maksimizasyonuna mı yoğunlaşmalıdır? Bu da başka bir soruyla yakından ilgilidir: Bir şirketin yalnızca hissedar değerini maksimize etmesi mi gerekir, ya da yetkileri daha geniş değer ölçütleri kapsayacak şekilde genişletilmeli midir?

Bu tartışmanın taraflarından biri, önde gelen Chicago neoliberallerinden Milton Friedman tarafından dikkat çekici bir

şekilde ifade edilmiştir. Friedman şirketlerin sadece hissedar değeri maksimizasyonundan başka vazifeleri olmadığını değil, bu vazifenin ötesine geçip daha geniş toplumsal hedeflere karar verme hakları da olmadığını iddia etmişti (1970). Bu iddianın iki kısmı vardır. İlki, şirketlerin katı bir kar maksimizasyonundan başka hedefler kovalamaları halinde verimsizleşeceklerini savunur. Bunun kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili çıkarımlarını daha sonra ele alacağız. Öncelikle, kurumsal sosyal sorumlulukla siyaset arasındaki ilişkiyi ilgilendiren ikinci kısmı değerlendireceğiz: şirketlerin, hükümetin kendi davranışlarını yönlendirmesi gereken iktisat-üstü kıstasları belirleme sorumluluğunu sorgulama hakkı olmamasını. Friedman, tezinin bu kısmıyla devlet odaklı sosyalistler arasında istekli müttefikler bulabilir. Burada iki sorun ortaya çıkar: hükümetin düzenlemelerini küresel şirketlere dayatacak kudreti var mıdır? Ve Friedman'ın şirketlerin siyasi eylemde bulunma haklarıyla ilgili tezinin çıkarımları nelerdir?

Şirketlerin kamu düzenini belirli doğrultulara yöneltmek için muazzam lobi faaliyetlerinde bulundukları bir dünyada Friedman'ın şirketlerin kamu düzeni sorunlarına karışmaması yönündeki görüşleri saflıktı. Ancak Friedman, lobi faaliyetlerinin hissedar değeri maksimizasyonunu sağlama doğrultusunda olması şartıyla usule uygun olduğunu iddia edebilirdi: eğer bir şirket yapmak istediklerine uyan bir düzenleme ortamını güvenceye alabilirse, karını maksimize etme kabiliyeti artar. Ancak şirket siyasete ve topluma bu şekilde müdahale ederek piyasanın basit çerçevesinin kesinlikle dışına çıkar. Eylemlerinin sonucu olarak kanun koyucuların ve memurların bakış açıları değişir, ya da belirli bir partinin seçimlerde başarılı olma ihtimali değişir, ya da çok sayıda insan bir konuda fikirlerini değiştirir. Dolayısıyla kurumsal sosyal sorumluluğu savunanlar, dev şirketlerin hükümetlerin yetişemeyeceği bir şekilde siyasi ve toplumsal güç elde ettikleri ve hükümetlerin ekonomiye müdahale etmemeleri yönünde kendilerini uyaran neoliberal dersleri aldıkları bir dünyada, kar maksimizasyonunun ötesinde bir şeye

ulaşmanın yolunu arıyor gibi gözükebilir. Görünüşe göre böyle bir dünyada yalnızca büyük şirketler, değerler konusunda kavgayı sürdürecek durumdadır.

Bu bahis dikkatimizi önemli bir noktaya çeker: demokratik seçimlerin yapıldığı her hükümet şekli ille de demokratik değildir. Demokratik toplumlarda demokratik olmayan hareketlerde bulunma iddiası o kadar yaralayıcıdır ki, liderlerin yaptıkları her şeyin demokratik olduğunu iddia edecek dolambaçlı argümanlar üretmeleri alışılagelmiştir. Seçim sürecinden parlamentoda çoğunluğu elde etmeye muktedir olarak çıkan siyasi liderler, yaptıkları her şey için demokratik yetkileri olduğunu, seçim öncesinde iddia ettiklerinden çok farklı şeyler yapıyor olsalar bile bu işleri kendileri yaptıkları için demokratik bir nitelik kazandığını iddia ederler. Ardından da bu demokratik meşrulaştırma, çoğunluğun fikrini temsil ediyor olsa bile, muhalifleri itibarsızlaştırmak için kullanılır. Demokrasi kavramını devam ettirmek için bu sürecin gerekli olduğu düşünülür, ancak demokrasilerde siyasetin demokratik olan ve olmayan tarafları bulunduğunu kabullenebilmemiz daha dürüstçe olur ve dili daha az bozarız. Ayrıca, şirketlerin siyasi gücünün fiili anayasalarımızın geniş kabul gören ancak ziyadesiyle demokratik olmayan bir özelliğini oluşturduğu gerçeğiyle dürüstçe yüzleşmemizi sağlar. Bu durumda büyük ve güçlü şirketler daha açık şekilde çözümlenebilir ve bu şirketlerin önde gelen failleri oldukları, bireysel vatandaşların büyük çoğunluğunun ise dışlandığı demokratik olmayan bir vatandaşlık alanının varlığı itiraf edilebilir.

Yukarıda ele alınan, ulus devletlerin artık kamusal alanın tamamını teşkil etmediği gerçeği de bu konuyla ilgilidir. 2005'te Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin İş ve İnsan Hakları Temsilcisi olarak atanan bir siyaset bilimci olan John Ruggie, devlet sistemlerinin küresel ürünlerin üretimiyle ilgilenen, şirketlerin devletlerle birlikte büyük oyuncular olduğu daha geniş ve giderek derinleşen uluslararası bir arenaya gömülmeye başladığını öne sürmüştür (2007; 2009). Küresel şirketler o kadar

güçlendiler ki, siyasetçilerin onlara karşı fazla bir baskı gücü olmasa bile, siyasi ilgiden kaçınamaz hale geldiler. Böyle bir bağlamda hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, görevlerini yerine getirmek için şirketlerin desteğini arar. Bu durumun önemli bir örneği, BM'nin çok sayıda küresel şirketle eriştiği ve şirketleri belirli bir takım kurumsal sosyal sorumluluk yükümlülüklerine tabi kılan Küresel İşbirliği'dir (Global Compact). Rasche ve Kell'in bu oluşum üzerine yaptıkları çalışmanın (2010) gösterdiği gibi bu düzenek zayıftır çünkü yaptırım yetkisi yoktur, ancak Ruggie'nin tezine göre bu tür bir yükümlülük şirket gücüne boyun eğme yerine daha geniş kamu denetimleri yönünde büyük bir adımdır.

Bu fikirler esasında siyaset kuramına aittir ancak burada, bu kitaba yön veren ekseriyetle iktisadi fikirler perspektifinden ele alınacaklar. Kurumsal sosyal sorumluluğun en uygun şekilde, piyasadaki davranışlarının ortaya çıkardığı, Bölüm 2'de piyasa işlemlerinin kendisi işleme dahil olmayan sonuçları olarak tanımlanan dışsallıkları dikkate alan şirketlerin davranışları olarak görülmesi fikrinden başlayacağım. Bundan dolayı, kurumsal sosyal sorumluluk özünde 'kurumsal dışsallık takdiri' vardır. Bu da bizi sloganların ve halkla ilişkiler uygulamalarının ötesine taşıyıp kurumsal sosyal sorumluluğun başardığını iddia ettiği şeylerin ne olduğunu anlamamızı sağlar. Bir şirketin olumsuz dışsallıkların üretimini azaltması -ya da olumlu dışsallıkların üretimini arttırması- tanımı gereği şirketin yakın piyasa ilişkilerinin haricinde harekete geçmesini gerektirir ve bu da şirkete karşılığını hemen alamayacağı bir bedele mal olur. Kar maksimize eden bir şirketin bu tür bir harekette bulunması nasıl beklenebilir? Ya da daha olumlu bir şekilde ifade etmek gerekirse, kendi başlarına sadece yüzeysel bir şekilde harekete geçecek şirketleri bu harekete zorlamak için ne tür bir baskı uygulanabilir?

Esas konu, dev ulusaşırı şirketler dahil olmak üzere hiçbir şirketin tam özerklikle hareket edemiyor olmasıdır. Ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, hissedar değerini yükseltmek istiyorlarsa

ürünlerini satmak zorundalar ve bu da onları belirli baskılara karşı hassas ve korunmasız kılabilir. Şirketlerin dahil olduğu piyasaların bir noktasında sosyal yönden sorumlu davranışın talep edileceğini varsayabilir miyiz? Müşterilerin ürün ve hizmetlerini satın aldıkları şirketin ahlaki davranışlarını önemseyeceklerini varsaymak için özellikle bir nedenimiz var mıdır? Şirketlerin ahlaki davranışları konusunda müşteri beğenisi diye bir şey var mıdır? Beğenileri kısmen moda şekillendirdiğine göre, kurumsal sosyal sorumluluğun moda olmasını tahayyül edebilir miyiz?

'Kurumsal sosyal sorumluluk ürünleri' diyebileceğimiz ürünleri tüketicilerin gerçekten tercih ettikleri yönünde dikkate değer araştırma kanıtları vardır. Çevre dostu olmalarıyla övünen ana cadde şirketlerinin sayısı ve adil ticaret markalarının popülerliği bunun önemli örnekleridir. Davranışları nedeniyle adı kötüye çıkan -bizim jargonumuzla olumsuz dışsallıklar üreten- şirketlerin ürünlerini satın almak, bu şirketlerde çalışmak ya da yatırımcı olmak gözden düşebilir. Bir çok dernek ve grup, durumun sunduğu imkanları kavramıştır. Modayı etkileyen çok sayıda faktör vardır ve kötü çalışma koşulları ya da çevresel uygulamalarla ilişkilendirilen şirketlerden uzak durmak, en az geçen yılın renklerinden kaçınmak kadar önemli bir moda belirteci olabilir. 'Yeşil' yeni siyah olabilir. Önemli davalar değersizleştiriliyor gibi gözükebilir, zaten moda tanımı gereği geçicidir: ya köle çocuk işçilerin ürettiği bilinen kıyafetler giymek modaya uygun hale gelirse? Bu riskli ve güvenilmez bir yoldur. Ancak çoğu insanın kötülük yapmaktansa iyilik yapmayı tercih edeceğini düşünürsek, çevresel ya da üçüncü dünyadaki işçi sorunlarına odaklanan kampanyalar, müşterileri faaliyete geçirerek olumsuz kurumsal davranışlara karşı çıkmaya başlamışlardır. Bireysel tüketimciliği fazlasıyla takıntı haline getirip daha geniş kapsamlı sorunlarla artık ilgilenmediğimizden sıklıkla şikayet edilir. Ancak bu ikisi bir araya getirilebilir ve tüketim tercihlerimiz ile değerlerimizi ifade edip elle tutulur sonuçları olan siyasi beyanlarda bulunabiliriz. Naomi Hertz'in söylediğini

(2001) başka bir şekilde ifade edecek olursak: 'Artık oy kullanmıyor olabiliriz, ancak hepimiz alışveriş yapıyoruz!'

Benzer argümanlar, yatırımcılar ve çalışanlara da uygulanabilir. Yatırımcılar ahlaki beğeni sahibi olmak zorunda değildir; sadece bu beğenilerin varlığına ya da yakında tüketiciler arasında var olacağına inanmaları gerekir, böylece kurumsal sosyal sorumluluk itibarları yüksek şirketlere yatırım yapmayı tercih etmeye başlarlar. Neredeyse bir ikincil ahlaki kurumsal davranış piyasasından bahsedebiliriz. Yatırımcıların vereceği bu türden herhangi bir tepki, büyük ve dinamik kuruluşların farklı ve fazlasıyla belirgin başka bir unsuruna atıfta bulunur. Bu tür şirketler sadece var olan taleplere karşılık olarak ürün ve hizmet arz etmezler; talebi şekillendirmeye çalışırlar ('pazarlama'nın anlamı budur). Dolayısıyla şirketlerin yalnızca hangi beğeni nişlerine *karşılık verecekleri* konusunda değil, *yaratmak* istedikleri nişlerin türleri konusunda da seçenekleri vardır. Şirket, bir kuruluş olarak bilfiil bunu yapar.

Kurumsal sosyal sorumluluk araştırmalarının, özellikle borsalarda cisimleşen hissedar menfaatlerinin takip ettiği kısa vadeli kar maksimizasyonu ile bu menfaatler tarafından ihmal edilmesi riski olan uzun vadeli çıkarlar arasında ayrım yapması epey yaygındır. Kurumsallaşmış hissedarlar, risk sermayedarları ya da üst düzey yöneticiler bu çıkarları gözetiyor olabilir ancak anında teslim piyasalar kendi başlarına uzun vadeyle uğraşamazlar. Normalde uzun vadeli faaliyetler, şirketin kuruluş sıfatıyla geçici olarak piyasayı sorgulama, daha doğrusu piyasa ve teşkilat faaliyetlerini birleştirme kapasitesine sahip olmayı gerektirir. Şirket, çevresindeki belirli noktalardan uzun vadeli menfaatlerini sürdürmek istiyorsa bir takım kısa vadeli bedeller ödeyip bir dışsallığa tepki vermesi gerektiği mesajlarını alır. Bu durumda ilginç olan konu, bu belirli noktaların hangileri olduğudur. Sadece güncel olan sosyal meselelere değil gelecekte ortaya çıkabilecek olanlara karşı, ya da bugün zayıf ancak yarın güçlenebilecek olan toplumsal gruplara karşı tetikte olarak, şirketler değişimi önceden görebilir. Kurumsal sosyal

faaliyetlerde bulunma, yatırımcılara şirketin kulağının kirişte olduğunu ve potansiyel müşterilerle -genel olarak ve sadece ahlaki sorunlarla ilişkin olmayarak- görüşme halinde olduğunu ispatlamak için kullanılabilir.

Bu argümanlar Friedman sorununun diğer kısmını -kurumsal sosyal sorumluluk peşinde koşmanın verimsizlik riski yaratmasını- ve ayrıca basit kurumsal sosyal sorumluluk açmazını çözüyor gibi gözükür. Ancak, şirketlerin ihtimal yığınları arasından nasıl gelecekteki piyasa fırsatlarına güvenilir bir şekilde rehberlik edecek ihtimalleri seçecekleri sorusunu cevaplamaktan kaçınırlar. Son tahlilde, bir şirketin toplumsal bir soruna karşılığının izahı ferdi yöneticilere ve onların şahsi kararlarına kalır. Önceki bölümde, Michael Jensen'in burada mevcut ahlaki tehlikelerle ilgili tezini inceledik. Jensen kurumsal sosyal sorumluluğu tam da yöneticilerin, hissedarların hedefleri pahasına kendi hedeflerini takip edecek bağımsızlığa ulaşmak amacıyla zapt etmeye çalışacakları bir tür sorun olarak görmüştü. Ancak bu tez, hisse fiyatlarının ilettiği uyarıların daima yöneticilerin şirketin geleceğiyle ilgili değerlendirmelerine üstün olmasına dayanır, çünkü biri tarafsız bir piyasa mekanizması iken diğeri kişisel endişelerin etkisi altında olan yöneticilerin ve diğer çalışanların muhakemeleridir. Fakat uygulamada bu durum her zaman böyle değildir; belirsizlik koşulları altında hisse fiyatlarının bazen karşılıklı pekiştirilmiş hatalı algıları yansıtması muhtemeldir, halbuki yöneticilerin sağlam mesleki bilgileri olabilir. Bunun bir örneği dot.com balonunun, cehaletin hisse fiyatlarını yönlendirdiği, son aşamalarıdır. Daha da güçlü olarak, yakın zamandaki mali kriz bize anında teslim piyasalara hükmeden bilginin niteliğinden şüphe etme hakkını vermiştir; bu da yöneticilerin bu piyasalardan bağımsızlıklarını kazanıp girişimci bir şekilde davranma çabalarına sürekli bir faaliyet alanı sağlar.

Kurumsal sosyal sorumluluk aynı zamanda şirketlerin tüketici güveni oluşturmalarına yardım eder. Müşteriler, küçük yatırımcılar ve diğerleri için şirketlerin dürüst olup olmadıklarını belirlemek zordur, ancak şirketler dürüstlükleriyle anılmalarını

sağlamak için birçok adım atabilirler ve kurumsal sosyal sorumluluk stratejilerini öne çıkarmak bu hedefe ulaşmanın yöntemlerinden biridir. Müşteriler, toplumda iyi çalışmalar yapan şirketlerin bir tür kurumsal vicdan sahibi olduklarına ve aldatıcı faaliyetlerde bulunmayacaklarına inanabilir. Aynısı yatırımcılar için de geçerli olabilir. Başka bir ifadeyle, şirketler uzun vadeli güven kazanımlarını gerçekleştirmek amacıyla faaliyetlerinin neden olduğu olumsuz dışsallıkları kısıtlamanın (ya da olumlu dışsallıkları artırmanın) kısa vadeli masraflarını üstlenmeyi mantıklı bulabilir. Tabii ki şirketlerin ihtiyacı olan, olumlu eylemlerin kendisinden ziyade olumlu eylemler ile *ünlenmektir*. Bu da aslında davranış değiştirmeden boş iddialarda bulunmak ve kendi reklamını yapmak anlamına gelebilir. Fiili kurumsal sosyal sorumluluk uğraşı da müşterileri, yatırımcıları ve başkalarını haberdar etmek için reklam masrafı gerektireceğinden ötürü sadece şöhretin peşine düşmek her zaman daha ucuz olacaktır. Bu güven sorunu da kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının gözetimi için, çeşitli şirketler ve gönüllü toplulukların kıstaslar ve kurallar geliştirdiği özel kurumsal güven düzeneklerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Kurumsal sosyal sorumluluk bir halkla ilişkiler uygulamasından fazlasıymış gibi davranmaları için şirketlere yapılan bu baskı, milyonlarca tüketicinin yöntemsiz tepkilerinden kaynaklanmadı. John Campbell'ın 'Why Would Corporations Behave in Socially Responsible Ways?'de [Şirketler Neden Toplumsal Sorumluluk Sahibi Şekillerde Davranır?] (2007) iddia ettiği gibi, baskı şirketin toplumsal ve siyasi ortamındaki çeşitli unsurlardan gelir. Bir bakımdan bu baskının örgütlenmiş olması gerekir. Çevresel sorunlar, gelişmekte olan ülkelerle adil ticaret ve tedarik zincirlerindeki çalışma koşulları konularında mücadele eden gruplar müşterileri harekete geçirerek etik olmayan ve çevreye hasar veren davranışlara ve bazen de olumlu davranışlara dikkat çekmiştir. Bu, şirketlerin kendilerinin çerçevelediği gündemlerde yer alan kurumsal sosyal sorumluluktan, vatandaş grupları tarafından çerçevelenen kurumsal sosyal

mesuliyete doğru bir değişimi işaret eder. Gerçekten yeni bir siyasi arena oluşturur (Neron 2010; Vogel 2008). Şirket bir siyasi özne haline geldikçe, kendi içinde siyasi eylem merkezi haline de gelmeye başlar. Kurumsal davranışı eleştirenler şirketleri hem doğrudan, hem de dolaylı olarak siyasi partiler ve hükümetler üzerinden hedef alırlar oysaki kanun ve düzenlemelerin varlığı, mücadele eylemleri için önemli bir sıçrama tahtası sağlar. Tüzel kişilerin hem piyasalarda hem de siyasette faaliyet göstermesi gibi, muhalifleri de piyasa baskısı ve doğrudan siyasi faaliyet üzerinden çalışırlar.

Bazen ve bazı vakalarda, şirketlerin bu tür baskılara karşı hükümetlerden daha duyarlı olması dahi mümkündür. Bunun iki sebebi var. İlk olarak, hükümetler girişimcilere engel oluşturmadıklarından emin olmayı takıntı haline getirerek, şirketlere mümkün olduğunca karışmamayı genel bir strateji olarak kabul ederler. Bu esnada bazı şirketler, tüketiciler arasındaki beğeni değişikliklerinin ince nüanslarıyla ortaya çıkan piyasa fırsatlarına duyarlılık kazanır. Birçok Avrupa ülkesinde genetiği değiştirilmiş gıdaların sebep olduğu tartışmalarda bunun ilginç bir örneği yaşandı. Bazı hükümetler hala GDO'ların kullanımını desteklerken, geniş çaptaki tüketici kaygılarına cevap veren süpermarket zincirleri, raflarında GDO ürünlerini bulundurmadıklarını beyan ediyorlardı.

Mücadeleyi hükümetler yerine dev şirketlere yönlendirmenin başka bir avantajı, şirketlerin çok uluslu olmalarından ötürü önemli bir dahili uluslararası bileşenleri olmasıdır. Tüketiciler ve mücadeleye dahil olanlar uluslararası düzeyde organize olabilir ve endişelerinin hedefi ekseriyetle birden fazla gelişmekte olan ülkedir. Dolayısıyla bu mücadeleler, uluslararası bir sivil toplumun tohumlarını atar. Bu sırada hükümetler, siyasi partiler ve düzenler azimle ulusal düzeyde kalır; ulus-devlet tarafından tanımlanırlar ve kendilerini ulus-devletin menfaatlerini sürdürmeye adarlar, herhangi bir birlik oluşturmaya yönelik faaliyetler çok sınırlı öneme sahiptir ve aşırı resmi diplomatik düzeylerde, sivil toplumdan uzakta var olurlar.

Son olarak, şirketlerin siyasetteki rolünün, anayasaların demokratik olmayan kısmına ait olduğunu önceden belirtmiştik. Şirket etrafındaki muhalif siyaset için de aynısı geçerlidir. Mücadelelerin ve kuruluşların canlılığı hareketli ve çoğulcu bir sivil toplumun kanıtıdır ancak bu, tüm yetişkinlerin iştirak etme hakkı olan seçim süreçlerini içeren resmi anlamıyla demokrasi değildir. Bu kitabın çoğunda devlet, piyasa ve şirketin oluşturduğu üçgenden bahsedildi. Bu bölüm süresince potansiyel bir güçler dörtgenine yol açan dördüncü bir noktanın ortaya çıkışını gördük: sivil toplum. Peki, sivil toplum nereye uyar, devlet ve siyaset alanıyla ilişkisi nedir?

DEĞERLER VE SİVİL TOPLUM

Önceki bölümlerde piyasa ve şirket önderliğindeki toplumun sorunlarına yoğunlaşmıştık. Merkez sol düşüncede bu tür tartışmaların olağan sonucu, demokratik devletin eyleme geçmesi ihtiyacını göstermektir. Peki ya siyasi kurumların dürüstlüğü ve kudreti konusunda tereddüt edersek? Bugün tereddüt etmemizi gerektiren iki geniş sebepler kümesi var. Sağ siyasetle ve Virginia kamu tercihi kuramı ekolüyle ilişkilendirilen ilk küme, siyasetçilerin ve diğer kamu görevlilerinin toplumun menfaati yerine kendi kariyerlerini gözetmeleri ihtimali ve hükümet faaliyetlerine özgü tepeden aşağı süreçler üzerinden toplumsal faydaya ulaşmanın zorluğu meselelerine yoğunlaşır. Ardından da bu mantık, piyasanın sorunlarla başa çıkmakta üstün bir vasıta olduğu fikrine ulaşır. Sol siyasetle ilişkilendirilen ikinci küme, siyasetin ve siyasetçilerin yanılma payları konusunda sağın fikirlerinin çoğunu paylaşır ancak demokrasinin yozlaştırılmasında siyaset-iş dünyası kördüğümünün rolünü özellikle vurgular. Ancak soldaki düşünürler, düzenlemelerle ağır bir şekilde düzeltilmediği sürece piyasanın sorun çözebilme kapasitesi konusunda tarihsel şüphelerini korurlar (ki bu sefer de piyasa, siyaset ile iş dünyası arasındaki aşırı temas zaafına açık hale gelir).

Bu kitabın önceki bölümleri, piyasa ve devlete karşı bu bildik muhalefetin iki esas sebepten dolayı yıpranmaya başladığını gösterdi. İlki, neoliberal sağ siyasetin piyasaları işaret ettiğinde asıl belirttiği yerin şirketler olması. İkincisi, solun uzun bir süre boyunca piyasa ve şirketlere karşı denge sağlayıcı güç olarak gördüğü devletin, hükümetteki partilerin ideolojik kökeninden bağımsız olarak, dev şirketlerin müttefiki olması ihtimali.

Hem siyasi demokrasi hem de piyasadan bahsederken, güçlü ve yetenekli kişilerin bireysel mücadelelerini toplumsal faydaya yönlendirebilecekleri iddia edilir. Demokrasi bunu, liderliğe talip kişilerin düzenli seçimler üzerinden genel meşruiyet için uğraşmalarını, seçim aralarındaki dönemde ise devamlı soruşturma, inceleme ve eleştiriyi kabul etmelerini talep ederek başarır. Piyasa ise, mal sahiplerinden müşterilerin özgürce satın almak isteyeceği ürünler ve hizmetler üretip zenginliklerini sürdürmelerini talep ederek bunu başarır. Demokrasi ve piyasaların rolleri genellikle bu şekilde tasvir edilmez. İkisi de genel olarak halk kitlelerinin belirli hedeflere ulaşmasını sağlayan araçlar olarak temsil edilir. Bu fazlasıyla tüketimci bir bakış açısıdır. Siyasi güç ve iktisadi zenginlik, demokrasi ve piyasaya tabi kılınmaları teşebbüslerinden çok daha uzun süredir mevcuttur; az sayıdaki güçlü kişilerin diğerlerini egemenliği altında tutması ve istismar etmesinden oluşan insanlık tarihi boyunca ne demokrasi ne de piyasanın baskın olduğu söylenemez. Bu hadiseyle başa çıkma, vatandaşların bireysel olarak kamu düzeni veya piyasadan çıkar sağlamasından önce gelir. Ayrıca siyasi ve iktisadi bahislerde piyasayla özel şahısları, devletle de müşterek toplumu aynı tarafa koyma eğilimi yaygındır. Daha derin düşünüldüğünde ikisinin de kamusal -güçle ilgili- ve ikisinin de özel konularla ilgili olduğu görülebilir.

Birey ve topluluk arasındaki çatışma, farklı şekillerde görülebilse de, sık sık ahlak terimleri ile tanımlanır. Çoğu düşünce sisteminde (örneğin çoğu geleneksel dinde, tarihsel muhafazakarlıkta, sosyalizmde) topluluk, bireysel bencilliğin düzeni bozmasını ve başkalarına zarar vermesini engelleyen ahlak

değerlerini bünyesinde bulundurur. Diğer sistemlerde (ayrılıkçı inançlar, klasik liberalizm, her tür totaliter rejimin muhalifleri) birey, müstehzi bütünlüğe karşı sahicilik değerlerini bulundurur.

Bu iki tasvir de doğru olabilir. Ancak değer yargıları bulunmayan bir toplulukla mücadele eden ahlaklı birey, bunu muhayyel bir ahlaki topluluk adına yapar. Bencillik açısından toplu bireycilik ahlakı fikri bir kavram kargaşasıdır, ya da en azından sınırlı bir durumdur. İnsan yaşamının ister istemez toplu olan doğası bize davranışlarımızı kısıtlama ihtiyacını dayatır. Bebekler diğer insanların bakımı olmadan kesinlikle yaşayamaz, yaşamları başkalarıyla bir miktar dayanışma bulundurmayan yetişkin bireyler bile kısa sürede ölürler. Ancak bu dayanışma grupları içinde, diğerlerine karşı şiddetle davranarak kişisel fayda elde etme yönünde daimi bir cazibe vardır. Birbirimizin hüsnühaline ihtiyacımız var ve devletle piyasa, emniyet güçleri ve iktisadi teşvikler sağlayarak bize yardımcı olsa da ne muntazaman etkili ne de her an mevcut olabiliyorlar. Hile yapmak için fırsat arıyor olduğumuz şüphelerine mani olmak için de kendi başımıza doğru davranışlarda bulunduğumuzu ispatlamamız gerek. Suçlular ve dolandırıcılar bu karşılıklı iyi davranış sistemlerini suistimal ederek zenginleşirler, ancak çoğu zaman onlarla iyi geçinebiliriz. Toplam etkileri, toplu yaşam müesseselerine ya da en azından bu müesseseler üzerine açıkça yapılan tartışmalara ahlak beklentisi aşılamaktır. Niccolò Machiavelli'nin hatası, devlet yönetimi konusunda normalde hükümdarın kulağına fısıldanması gereken müstehzi tavsiyeleri, yazarak kamu tüketimine açmasıydı. Tarih, onu hem siyasi acımasızlığın sembolü olarak hem de siyasi eylemlerin rasyonel analizini başlatan kişi olarak görerek -burada bir çelişki olması şart değil- ödüllendirmiştir.

Bu bakışa göre bireylere ahlaki davranışlar dayatan, toplu yaşamın koşullarıdır; bireyler aynı esnada diğerlerinin bir adım önüne geçmek için bu kısıtlamalardan kaçmaya çalışırlar, diğerlerine dayatılan kısıtlamalardan memnun olurlar, 'iyi' olarak görünmek için kısıtlamaları kabul ettiklerini ispatlamaya heveslidirler.

Ama topluluklar bir taraftan da kendi bencil amaçlarını kovalayan, bir topluluğu işgalinden çıkar sağlayabilecekleri diğer topluluğa yönlendiren, bireyler tarafından kullanılabilir. Topluluk yabancılara, dahili azınlıklara, ya da popüler olmayan bireylere karşı saldırgan amaçlarla kullanılabilir. Yüksek ahlaki amaçların dili bu tür eylemleri haklı çıkarmak için kullanılabilir. Topluluğun bireye ya da bireyin topluluğa karşı fıtri bir ahlaki üstünlüğü yoktur ancak toplulukların varlığı, yaşamın ahlaki nitelikleri üzerine tartışmaların gerçekleşebileceği forumu sağlar.

Siyaset ve piyasalar bu açmazlara çelişkili yaklaşımlar sağlar. Siyaset meydanındaki öznelerin ahlak terimleri kullanarak konuşmalarını ve eylemleriyle hedefleri için değer tabanlı gerekçeler öne sürmelerini bekleriz. Açıkça müstehzi bir dil kullanırlarsa şaşırır ve huzursuz oluruz. Demokrasilerde siyasi erkler, rakipler ve halk bu normları dayatır, ancak otokrasiler ve diktatörlükler bile eylemlerini bazen bu şekilde sunmayı tercih eder. Gerçek olmasına gerek yoktur, ancak en azından demokrasilerde ahlaki şartlarda tartışmayı mümkün kılar ve hatta imtiyazlandırır. Siyasi eylemin yönlendirildiği topluluklar -en önemlisi ulus devletler- siyasi özneler tarafından ekseriyetle ahlak koşulları üzerinden tanımlanır ve özellikle refah devletleri, topluluk üyelerinin bir diğerlerinin sorumluluğunu üstlenmesi bakımından, ahlaki seciyelerle donatılır. Ancak bu topluluklar diğer topluluklara veya ulus devlet dahilindeki azınlıklara karşı ahlaki olmayan şekillerde davranabilir.

Bunun aksine piyasa, ahlak dışıdır. Finanse edilebildiği sürece tüm hedefler ve davranış biçimleri piyasada kabul edilir. Piyasa için kabul edilemez olan tek bir çocuk pornocusu vardır, o da parası olmayandır. Diğer taraftan, piyasa topluluğunun evrensel olma potansiyeli vardır. Ödeme gücü haricinde millet, etnik köken, cinsiyet, yaş, maluliyet sebepleriyle kimseyi dışlamaz. Ve piyasa aşağı yukarı kusursuz ise, bir öznenin diğerlerine zarar vermesini engellemek için tüm katılımcıların genel kurallara uyması gerekir. Dolayısıyla piyasaların ve devletlerin değerlerle olan ilişkisi karmaşıktır. Ancak göreceğimiz

üzere devlet, piyasa ve şirketin hizalanmış güçleri tarafından bize sunulan sınırların dışına çıkmanın yollarını arayışta, değerler önemlidir. Dolayısıyla toplumdaki konumlarını daha yakından incelemeliyiz.

İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde din, bu tür konular üzerinde düşünebilmek için insanlara merkezi çerçeveler sunmuştur. Böylece, tanrı nezdindeki önemli sorumluluklardan biri olarak, insanlar arası ilişkilere dair kaygılar kontrol altına alınmıştır. Dini grupların bundan sonraki görevi insanların sorumlulukları konusunda tanrının takdirini ve onun üstü kapalı ifadelerini yorumlamaktır. Bu durum dinlere, insanlık dışı hareketleri aklayabilecek kadar güçlü bir çerçeve sağlar. Dini değerler genellikle çeşitli toplulukların ahlaki yükümlülüklere bağlı hale getirilmesine yönlendirilmiştir. Ancak, devletlerde olduğu gibi, bu topluluklar yalnızca dar bir şekilde tanımlanabilir, bu yüzden dışarıda kalanların dışlanmasına veya düşman olarak görülmesine müsait, hatta zorlayıcı bir ortam oluşur. Dinler, değerlerle ilgili sorunlara cevaplar bulmaya çalışırken takipçilerine hangi ölçüde müsamaha gösterdiklerine göre de farklılaşırlar. Eğer çok müsamahakar olurlarsa, dinin yol gösterici gücü etkisizleşir. Tersine çok kısıtlayıcı olursalar, yaptırım problemi yaşarlar. Dinler sert bir şekilde değerler dünyasına bağlı kalırsalar, güçlerini yalnızca tanrı korkusu ve tanrının asi ruhlara yapabileceklerinden sağlarlar. Eğer bunun yetersiz kaldığı anlaşılırsa, dinler iktidarın farklı formlarına, toplumdan dışlamanın da dahil olduğu yollara, başvururlar.

Hakim dinler, yaptırım gücü olarak devlete sıklıkla bel bağlamış ya da el koymuştur. Batı dünyasında kilisenin devlet gücüne bu bağlılığı, kilisenin değerlerin tanımlanması hususundaki tekelinin en azından kısmen kaybedilmesiyle, zirveye ulaşmıştır. Önceden kendisini tercih ettiği kilisenin hamisi olarak sunan devlet kademeli olarak -ya da Fransız İhtilali'nde olduğu gibi ansızın- değerleri neşretme ve savunma rolünü doğrudan üstlenir. Bunun bir parçası olarak devletin, hükümdarın özel mülkü olarak meşrulaştırılması bırakıldı ve herkesin mülkü,

res publica, 'kamuya ait' olarak, nihayetinde de demokrasi olarak meşrulaştırılmaya ve sunulmaya başlandı. Devlet, ortak alanın kusursuz cisimleşmesi olarak öne sürüldü.

Bu durum geniş ölçüde bugüne kadar devam etmiştir. Ahlaki bakımdan ne yapılması 'gerektiği' konusundaki tartışmalar; genellikle hükümetin ne yapması gerektiği, insanları ne yapmaya teşvik etmesi ya da en azından onlara yer açması gerektiğiyle ilgilidir. Demokrasilerde bu durum tartışma ve anlaşmazlıklar üzerinden ortaya çıkar; ancak önceden belirtildiği gibi diktatörlüklerde hükümetler, eylemlerini ve beyanlarını şaşırtıcı bir sıklıkta ahlaki koşullarla örtmeyi tercih ederler. Aleni kötümserliğe nadiren rastlanır.

Bu tartışmada serbest piyasanın felsefi savunmasını yapanlara tarihsel olarak düşen rol, ahlaki sonuçların bireylerin şahsi hedeflerini sağlama alma hakkıyla alakasız olduğunu ifade etmek *değildir*. Bilakis, piyasaların kusursuza yakın olduğu kabul edilirse, bireylerden oluşan bir kitlenin bencilce davranmasının sonucunun toplam kamu refahıyla tutarlı olacağını öne sürmektir.

Bu kitap boyunca sürdürdüğüm uygulamayı takip ederek 'şirket'in yalnızca 'piyasa' tartışması dahilinde bir alt başlık olduğunu kabul etmiyorum. Değerler meselesinde şirketin yeri, piyasanın yerinden oldukça farklıdır. Şirket, değer alanının dışında durup sadece kar hedefleyen ve kar amaçlı faaliyetler bütününün olumlu bir toplu sonuç olması için piyasaya bel bağlayan bir özne olarak değerlendirilebilir. Ancak önceki bölümde gördüğümüz gibi kurumsal sosyal sorumluluk -eğer bir halkla ilişkiler uygulamasından fazlasıysa ki çoğunlukla değildir- şirketlerle değerler arasında farklı ve muğlak bir ilişki sunar. Bir taraftan kurumsal sosyal sorumluluk, şirketlere biçilen ahlaki yükümlülükler olduğunu akla getirir; diğer taraftan şirketlere ahlak gündeminin hususlarını belirleme gücünü verir. Örneğin bir süpermarket zinciri orkinos yakalamak için kullanılan balıkçılık yöntemlerinin 'yunus dostu' olmasına bir hayli önem verebilir ama üçüncü dünya ülkelerindeki giyim tedarikçilerine, çalışanları için açlık sınırının altında maaşlar anlamına gelecek fiyat indirimlerini sessizce dayatabilir.

Devrim öncesi Fransız aristokrasisi, *noblesse oblige* [egemen olan mesuldür] kavramını geliştirdi. Bu kavrama göre, imtiyazlı toplumsal konumları karşılığında soylular, toplumun geri kalanına karşı davranışlarında bir dizi ahlaki yükümlülükler kabul edecekti. Ancak bu yükümlülükler tamamıyla isteğe bağlıydı, içeriğine soylular karar veriyordu ve hiçbir harici güç bu yükümlülükleri onlara dayatamazdı. Kurumsal sosyal sorumluluk bugün özellikle gelişmekte olan ülkelerde benzer bir rol oynar. Şirketler kendilerini adayacakları belirli sayıda değer seçmeye karar verirler, eğer fikirlerini değiştirip bu yolda devam etmekten vazgeçerlerse bırakabilirler ve kendi başarılarını kendileri değerlendirirler. Ancak kurumsal sosyal sorumluluğun varlığı ve konu olduğu eleştirel tartışmalar, iş dünyasındaki davranışlarda ahlaki kıstasların geçerliliğini tesis eder ve *noblesse oblige* düşüncesinden hariç tutulan bir şekilde ahlak tartışmaları yapılmasına olanak sağlar.

O halde, yirminci yüzyılın değer sorunları üzerine kamusal münazara için bize vasiyet bıraktığı karmaşık yapı budur. İlk olarak, bazı noktalarda güçlü ve resmi din kuruluşları, kamusal alan için hala sonsuz ve mutlak -ancak ekseriyetle tahammülsüz ve bağnaz- bir değerler anlayışını destekliyor. Bugün özellikle ABD'de, Afrika'nın bazı kısımlarında ve İslam dünyasında durum böyledir; Avrupa, Rusya, Latin Amerika, Çin ve Japonya'da çok daha seyrektir; Hindistan arada bir yerde kalır. Ancak tüm liberal demokrasilerde, dinin baskın çıkacak değerleri yorumlama konusunda demokratik devletin haklarına karşı çıkmaması mecburiyeti getirilmiştir. Gariptir ki bu seküler önceliğe bugün kuvvetli bir şekilde meydan okuyan tek modern devlet, anayasası devletin kiliseden ayrılığında en fazla ısrar eden devlettir: ABD.

İkinci olarak, devletin ahlak sorunlarıyla başa çıkma sorumluluğunu taşıdığı seküler toplumlarda siyasi arena, insanların toplumu ilgilendiren ahlaki sorunları ele alacağı meydan olarak konumunu devam ettirir. Ancak liberal demokrasilerde devlet, değerlerin dile getirilmesi konusunda otoriter bir kontrol

talep etmez; bazı dinler gibi onlar da bu konuda geniş bir alan bırakır. Üçüncü olarak, piyasa ahlak konusunda geniş ölçüde tarafsızdır ya da ahlak dışıdır, ancak davranışları maksadın olmasa bile sonucun bencilliğinden uzaklaştıracak şekilde terbiye eder ve kendince ayrımcılıkla dışlamaya karşı düşmanca davranır. Son olarak, birçok şirket kurumsal sosyal sorumlulukla ilgilenir ki bu da küçük ancak giderek artan bir ölçüde, resmi siyasi arena dışında değer çatışmaları ve çekişmelerin yapılabileceği yeni bir kamusal alan sağlar. Bu nedenle değerler alemi parçalanmış ve tartışmaya açıktır, ortodoksi dayatacak konumda olan çok az grup vardır. Bu da erişim sağlaması için devlet, piyasa veya şirket tarafından iltimas geçilen grupların ötesinde, geniş bir skaladan menfaatlere fırsat sağlar.

Modern demokrasilerde, özellikle de çok kültürlü olanlarda, birbirine rakip ya da sadece birbirinden farklı değerler adına ileri sürülen iddialar, dizginlenemeyen bir karmaşıklık oluşturur. Değerlerin 'piyasası' olduğu söylenebilir, ancak değerlerin arz ve talebini fiyatlara bağlayacak bir benzerlik bulunmadığı için piyasa fikrinin burada kullanım alanı oldukça sınırlıdır. Ancak böyle bir piyasa var olsaydı, birçok değer tedarikçisinin kusursuz bir rekabet içinde olduğu bir piyasa olmasını mı, yoksa üç-dört dev tedarikçi bulunduran bir 'Chicago' piyasası olmasını mı tercih ederdik? Birçok çağdaş toplumda her iki yöne doğru eğilimler vardır. Bir tarafta, çoğu sınırlı kaynaklarla geçinen, egemen ortodoksiye meydan okuyan ve piyasada niş bulmaya çalışan küçük teşebbüsler gibi, değerler konusunda çatışmalara giren kampanya gruplarından oluşan, tam oluşmamış bir yığın var. Diğer tarafta ise toplumlarımızın çoğunda toplumsal tartışmalar az sayıdaki kurumsal medya şirketlerinin hükmü altında ve dev şirketler, siyasi partiler arasındaki ciddi tartışmaların kapsamını, bu kitapta tarif edilen şekilde, kısıtlıyor. Siyasileşmiş kurumsal gücün egemenliğine karşı koymak için asıl umudumuz ilk seçenekte, parçalanmışlığın zenginliğindedir. Bu egemenliğe karşı bir miktar koruma sağlamanın başka bir yolu, hiçbir alanın diğerlerine ağır basmamasını ve bir alanı

yönetenlerin diğer alanlar üzerindeki kontrollerini kolaylıkla genişletememelerini sağlamaktır. Bu da günümüzde devletlerin asıl değer tanımlayıcılar oldukları iddiasına, şirketlerin devlete ayrıcalıklı erişim sahibi olmasına ve yine şirketlerin kamu görevlerinin emanet edildiği kuruluşlar olarak görülmesine karşı çıkmak anlamına gelir.

Sivil Toplum

Bu da bizi önemli bir kavrama getirir: yirmi birinci yüzyıl başlarındaki anlamıyla çeşitlilik ve denge sorunlarıyla ilgilenen sivil toplum. Bu kavramın merkezindeki Aristocu *polis* fikri, kamusal yaşamın tüm alanlarını belirliyordu ancak 'kamu'yu evrensel değil, kısıtlı ve tanımlanmış anlamında kullanmıştı. Site devletinin düzenli yaşamı böyleydi, özgür erkek vatandaşlar müşterek görevlerle birlikte ilgilenirdi. Önceden bahsettiğimiz, insanların kişiselliğin ötesine geçmesini sağlayan üç kurumun tamamını içeriyordu. Kamu, bireyi ve yakın ailesini içeren özel ile çelişiyordu. Politika, değerler (din) ve piyasa; tamamı birden *polis* içinde belirli bir dengede bulunuyordu.

16. yüzyılda şehir devleti Floransa'da, Aristo Latince'ye tercüme edildiğinde, tercüman *polis*'i *societas civilis* olarak çevirdi: sivil toplum. Sonraki yüzyıllarda Avrupa'nın şehir devletleri -Roma'nın imparatorluk dönemindeki Yunan site devletleri gibi- toplumun dışında ve üzerinde bulunan devletlere yenik düştü. Aristokratik ve monarşik seçkinler devletin kontrolünü aile gruplaşmaları dahilinde tekel altına aldılar; piyasa, politika ve değerlerin kamusal birliğini kısmen muhafaza eden şehirleri zayıf düşürdüler. Devlet en iyi ihtimalle kamusal alanın geri kalanından kopuktu, en kötü ihtimalle ise hükümdarın hanesinin bir parçası haline geldi. Dolayısıyla sivil toplum kavramı on dokuzuncu yüzyılda tekrar kullanılmaya başladığında, ekseriyetle devleti dışladı: kavram tamamen tersine çevrilmişti. Karl Marx için sivil toplum, piyasanın kendisi haline gelmişti: insanı kendi türünün yaşamına yabancılaştıran takas ilişkileri. Ancak

gariptir ki Aristo'nun kullandığı Yunanca kelime olan *polis*; politika, poliçe, polis kelimelerinin kökenini sağlamaya devam etti.

Bu kavram yirminci yüzyılın sonlarında, *hem siyaset hem de piyasa tarafından dışlanan* bir diyalog ve insani değişim alanı tanımlamaya çalışan düşünürler arasında (öncelikle Orta Avrupa ve Latin Amerika'da) tekrar önem kazandı. Böylece Marx'ın kendi anlatısı da tersine dönmüştü. Bugün sadece toplum felsefesinde değil günlük dilde de 'sivil toplum' kamu işleriyle meşgul olan ancak devlet ve şirketin yetkilerinin dışında çalışan kuruluşlar ve resmi olmayan gruplaşmalar anlamına gelir. Önemli ölçüde, saçma bir isim olan 'sivil toplum kuruluşları' (STK)[1] adıyla anılmaya başladılar. Bu kuruluşların daha doğru bir tanımı, Almanca *Bürgerinitiativen*, yani 'vatandaşların girişimleri' olabilir. Sivil toplumun dini kuruluşları içerip içermediği muğlak bırakılır; genelde güçlerini kaybettiklerinde dahil edilirler, bu da sivil toplumun 'güçsüzlerin gücü' olduğu fikrini güçlendirir. Bu tabir Çek yazar, sivil aktivist ve ülkesinin eski devlet başkanı olan Václav Havel tarafından, 1980'lerde Orta ve Doğu Avrupa'da var olan parti-devletin dışındaki sivil toplumdan bahsetmek için türetilmişti. Sivil toplum gönüllü sektörü içerir ancak onunla kısıtlı kalmaz. Günümüzde yetki kullanımının asıl vasıtaları olan devlet ile şirkete başvuramayan, özelin ötesindeki insan eylemi kapsamının tüm uzantılarını tanımlar.

Sivil topluma böyle bir yaklaşım Jürgen Kocka'nın Wissenschaftszentrum Berlin'de bu yüzyılın ilk yıllarında organize ettiği bir projede ele geçirilip geliştirildi ve 2004 tarihli makalesi 'Civil society in historical perspective' [Tarihsel perspektifte sivil toplum] ile iyice sentezlendi. Kocka farklı tarihsel dönemlerde bu terimin farklı anlamları olduğunu işaret ederek bugün sivil toplumun; ekonomi, devlet ve özel yaşama bağlı ancak onlardan ayrı bir çevreyi tanımladığına dikkat çekiyor. Sivil toplum;

1 Türkçe'ye Sivil Toplum Kuruluşları olarak çevrilen bu kelime grubunun İngilizce aslı 'non-governmental organizations' (NGOs)dır. Bu bakımdan literal bir çeviri değildir ve yazarın 'saçma' olarak nitelediği adlandırma 'non-governmental organizations'dır yani Türkçedeki düz karşılığıyla 'hükümet dışı organizasyonlar'dır (yayıncının notu).

kamusal çekişmeler, söylem, uzlaşma ve anlayış, çoğulluğu tanıma, farklılıkları ve gerilimi meşru olarak kabul etme odaklıdır, şiddete başvurmadan çalışır. Piyasa, devlet ve şirketin değere yönelik eleştirisinin günümüz demokrasilerinde yürütülebildiği alan burasıdır. Devletler ve şirketler toplumumuza hakimdir, ancak canlı bir ihtilaf sahası da mevcuttur. Devletin toplu değerlerin meşru yorumları üzerinde tekel hakkı talep etmesine ve şirketlerin değerleri hissedar menfaatlerini yükseltmeye çevirmenin olabilecek en iyi hayat olduğu iddialarına karşın hegemonyaya meydan okunabilir ve kamu hedefi kavramları tetkik edilip tatbiki projelere dönüştürülebilir.

Savaşa değerler alanından katılmak mümkündür, çünkü tüzel gücün ve devletin zayıf olduğu yer orasıdır: kurum, kar hanesinin mutlak önceliği nedeniyle ahlaki kıstaslardan muaf olduğunu öne sürdüğü için, devlet ise tam aksine toplumun değerlerini savunma vazifesini üstlendiği için. Para ve güce karşı çatışmada değerler zayıf silahlardır, ancak anlamsız değildirler. Ara sıra güçsüzlerin davaları gösteriler, grevler, boykotlar hatta kargaşa gibi önemli kaynakları harekete geçirebilir. Alternatif olarak, Charles Sabel ve meslektaşlarının tartıştıkları üzere (1999) sivil toplum grupları, kirlilik kontrolü gibi alanlarda standartları yükseltmek için yerel görevliler ve düzenleyicilerle birlikte tatbiki planlara katılırlar. Ancak tüm bu eylemlerin kökeni ekseriyetle değerlerin yönlendirdiği mücadelelerdedir.

Sivil toplumda mükemmel özneler sayılan, geniş ölçüde değerlerin yönlendirdiği en az beş ayrı grup sayabiliriz.

İlk sırada, marjinal bir vaka olarak siyasi partileri ele almalıyız. Bunlar devlet dünyasını toplumun geri kalanına bağlar ve ekseriyetle sorunların siyasi düzene dahil olmasına vasıtalık ederler. Dolayısıyla sivil toplum için hayati önem taşırlar ve bu düzen dahilindeki tüzel güce karşı koyma girişimlerinin esas kanallarıdırlar. Ancak 'kirli kanallar' haline gelebilirler, sorunların akışını liderlerin halihazırda onaylamak istedikleriyle kısıtlayabilirler. Demokrasinin ilk yıllarında ve özellikle sol siyaset partileri arasında, kamu davalarına kendisini adamış

insanların tüm faaliyetlerini parti ve yakından alakalı kuruluşlar üzerinden yönlendirme eğilimi vardı. Bu eğilim, zenginliğin gücüne ancak parti tabanlı demokratik devleti talep eden insanların meydan okuyabileceği inancına dayalıydı. Geleneksel ve varlık esaslı gücün toplumun geri kalanı üzerine yayıldığı anlaşılıyordu ve buna karşı mülksüzlerin yalnızca bir silahı vardı. Tüzel gücün devleti ele geçirmedeki başarısı göz önünde tutulursa, bugün bu makul olmayan bir plandır. Bu planı takip etmeyi sürdüren partiler, devlet ile şirketin maşası olur ve dolayısıyla sivil toplumun düşmanları haline gelirler. Diğer taraftan çağdaş toplumlar, varlıkla ittifak yapmayan çok sayıda farklı ve küçük kuvvet üsleri sağlar. Davalarını sürdüren bireylerin çabalarını bir parti üzerinden yürütmeye odaklanmaları mantıksızca olur; bir sistem dahilindeki birçok noktaya baskı uygulamaları gerekir. Partilere gelince, tarihsel stratejinin tam tersi uygulandığı durumlarda sivil toplumun en etkin mecraları olacaklar. Bağımsızlıklarını koruyup belirli maksatlarla partilerin müttefiki olmak isteyen gruplara açık olmaları ve onları iyi karşılamaları gerek. Çoğu demokraside yıllardır bu durum gerçekleşiyor, ancak parti yöneticilerinin karşıt riayet ve düzen ihtiyaçlarıyla çakışıyor.

İkinci sıradaki grup olan dinler, değerler alanındaki eski egemenliklerini kaybetmiş olabilir ancak iş dünyası ve devletten bağımsız kaynakları ile yine de bu alanın önemli bir iştirakçisi olmayı sürdürüyorlar. Dinler, güçlü iktisadi çıkarlar tarafından ele geçirilmeye açıktır, daha önce ABD'de, örneğin iklim değişikliğinin insani sebeplerini inkarın yayılmasında kiliselerin rol oynaması gibi durumlar gerçekleşti. Ancak burada incelediğimiz tüm gruplar için böyle bir risk var. Daha önemli olan, siyaset ve ekonominin ekseriyetle iktisat güdümlü olan önceliklerine dinin meydan okuyup, vakalara tek tek katılsak da katılmasak da, yetkililerin desteklediği ahlaki itirazları sunabilmesidir.

Üçüncü sırada önceden bahsettiğimiz, bugün sivil toplumdan bahsedildiğinde akla gelmesi en muhtemel olan ve Kocka'nın özellikle sıraladığı, ancak gerçekte burada ele alınan gruplarla

etiketlerini paylaşmak zorunda kalan gruplar var. Tabii ki bu kampanyalar, büyük şirketlerin gücünün karşısında olmak zorunlu değildir; şirketlerin kaynaklarıyla yapabilecekleri arasında kendi menfaatlerine uyan kampanyalara yardımcı olmak, hatta bu kaynaklarla yeni kampanyalar oluşturmak vardır. Bunun üzücü örneklerinden biri, kanser ve diğer önemli hastalıklara yanıt sağladığı düşünülen ancak sağlık otoritelerinin kuşkuyla yaklaştığı ilaçları savunmak için ortaya çıkan gruplardır. Hastalar ve hasta yakınlarından oluşan gruplar, ilaçların onaylanması için lobi yaparlar. Bunlar hareketli sivil toplum davaları olarak gözükebilir ama ekseriyetle bu kampanyaların başını çekip finansmanını sağlayanlar, otoritelerin ilaçlarını vaktinden önce onaylamalarını umut eden ilaç şirketleridir.

Hükümetler işkenceye muhalefetten yaban hayat koşullarının geliştirilmesine kadar çok çeşitli konulardaki sivil toplum kampanyalarının ana hedefi olmuştur. Ancak önceki bölümde ele aldığımız gibi, şirketlere yöneltilen ve devletten ziyade doğrudan doğruya şirketlerden eylem bekleyen kampanyaların geçtiğimiz yıllarda giderek önem kazanması büyük bir gelişmedir. Hem şirketlerin siyasi gücünün elle tutulurluğunun bir kanıtı, hem de bu güce karşı bir meydan okuma olmuştur.

Dördüncü olarak, kampanya gruplarıyla kesişen bir kategori olan gönüllü dernekleri ve hayır kurumları var. İkisinin arasındaki fark, kampanya gruplarının hükümetler, şirketler ve diğerlerine belirli bir sorunu ele almaları için baskı yapabilmesidir, gönüllü dernekleri ve hayır kurumları sorunu ele almak için devlet ve şirketlerinkinden farklı araçlar kullanarak doğrudan kaynak sağlamakla uğraşırlar. Her iki türden faaliyeti bir araya getiren birçok kuruluş da vardır, ancak devlet ve şirketin toplumlarımızdaki yegane kaynak temeli olmadığını göstermek için burada gönüllü dernekleriyle ayrıca ilgilenmemiz önemlidir. Kiliselerin de benzer bir özelliğini ele almıştık ve bu kategorilerde de kayda değer bir kesişim var.

Hayır (charity) kelimesinin modern kullanımında Hristiyanlık kökeni güçlüdür, Latince *caritas* kelimesinin Hristiyanlığa

uyarlanmış hali olduğunu işaret eder: ilahi ve insani evrensel sevgi fikri. On dokuzuncu yüzyıldaki hayır kavramından çok daha geniş kapsamlı bir terimdir, ancak o kavramı da rahatlıkla kapsayabilir. Kelimeye bu anlamı kazandıran on üçüncü yüzyılda Thomas Aquinas olmuştur, Avrupa Katolikleri'nin altı yüzyıl sonra sanayi devriminin ilk yıllarında yoksulluk buhranları ve bozulan toplumsal düzenle yüz yüze gelmesiyle birlikte Aquinas'ın eserlerine olan ilginin yenilenmesinin yolu açıldı. Kapsamı evrensel olan *caritas*, diğer sevgi biçimlerinin aksine yabancılara yöneltilebilir ve fedakardır, karşılık beklemez. Böylece uzun süreden beri kilise tarafından; yalnızca Tanrı'nın sevgisini değil, kendi üstlendiği ve takipçilerine salık verdiği hayır işlerini de ifade etmek için kullanılmıştır. Devletlerin sosyal yardım görevini kabul etmesinden önceki yüzyıllarda yardım dağıtmak kilisenin işiydi.

Bugün kullandığımız haliyle hayır işi kavramı doğrudan doğruya bu fikirlerin peşinden gelir ama teferruatlı bir mantığı takip eder. Kamuya yönelik faaliyetlerin üç yönteminden biri (veya daha fazlası) olarak anlaşılabileceği düşünülür. Siyasi güç elde etme çabasının bir parçası olarak veya devletin finansman sağladığı, organize ettiği ve himayesi altına aldığı bir faaliyet olarak siyasete ait olabilir, ya da özel kazanç elde etme çabasının bir parçası olarak veya şirketin finansman sağladığı, organize ettiği ve himayesi altına aldığı bir faaliyet olarak piyasaya ait olabilir. İkisi de değilse, o halde ne güç ne de maddi kazanç için yürütülmeyen bir eylem olarak değerler alanına dahil olmalıdır. *Caritas* örneğinde olduğu gibi bir dini kuruluş çerçevesinde gerçekleştirilebilir ama seküler kuruluşların ve resmi olmayan grupların oluşturduğu parçalı bir kümeye de dahil olabilir.

Esasında bu hayırsever faaliyetler veya gönüllü dernekleri asla tek başlarına değerler alanında bulunmazlar, diğer alanlara da katılırlar: çalışanlarına iş verirler ve ellerinde kapitalist ekonomiye katılımlarını gerektiren varlıklar bulundururlar; devletin çıkardığı yasalarla düzenlenirler; hayır kuruluşlarında çalışan bireylerin özel ve kişisel ilerleme güdüleri olabilir. Diğer

kuruluşlar da benzer şekilde karmadır: devlet de faaliyetlerini sürdürmek için emek ve mülk piyasalarını kullanıp değerlere bağlılık ve sadakat çağrısı yapar; şirketlerin hukuki dayanağa ihtiyacı vardır ve çalışanları arasında sadakat oluşturmaya çalışır. Ancak hayır işleri, değer bileşeninin özellikle büyük ve hatta baskın bir rol oynamasıyla diğerlerinden ayırt edilir. Bu bakımdan, tamamen sekülerleşmiş olsalar bile, önceden kilisenin hakim olduğu alana aittirler ve devletin değer belirleme konusunda etken bir rol oynadığı toplumlarda olası bir alternatif hatta bir rakip olarak ortaya çıkarlar.

O halde hayır kuruluşlarının veya gönüllü faaliyetlerin meşruiyetini sağlayan nedir? Eğer kökleri kilisede ise, o inancın meşruiyeti üzerinde hak iddia edebilir. Eğer belirli bir kimlik topluluğunu belirtiyorsa, o kimliği ve kimliğe sahip kişilerin topluluğun diğer üyeleri için yaptıklarının sorumluluğunun meşruiyetini üstlenir. Diğer iddialar hakikaten evrensel olanın ahlaki üstünlüğünü öne sürer. Duyurulması zor bir iddiadır bu, ancak hayır faaliyetlerinin çoğu bu yöne adanmıştır. Dini değerlerin, Kantçı rasyonel evrenselcilik kavramlarının ve ortak bir insan kimliği algısına çağrıların kullanıldığı sürekli bir müzakere ve diyalog gerektirir. Nihai karar, mutabakat ve istirahat umudu olmayan bir müzakeredir bu, ama sürüp gittikçe çok sayıda insanın ferdi, gizli kişiliklerini 'orada' bir yerdeki manevi yükümlülük mefhumuna, siyaset veya piyasa odaklı olmaktan ziyade değer odaklı vasıtalarla bağlama güdüsünün idare ettiği pratik faaliyetler gerçekleşir. Çevresel zararın gezegenin kendisini ve iklimini tehdit etmeye başladığı son yıllarda, merhamet ve endişeler varlıkların o en kapsamlısına döndü: medeniyetin kendisini şehir ve toplum üzerinden ifade etmeye önem verdiği yüzyıllar boyunca çantada keklik sayılan doğa alemi.

Son olarak sivil topluma meslekleri dahil ediyorum. Meslekten kastım, faaliyetlerini nasıl uyguladığı konusunda, bazen kar maksimizasyonu mantığına karşı çıkacak şekilde, bağımsız olarak değerler türetmiş çalışan gruplarıdır. Bazı meslekler bunu resmi olarak tüzüklerine ve eğitim programlarına dahil

ederler. Diğer durumlarda, çalışan grupları arasında resmi olmayan mutabakatlar şeklinde ortaya çıkabilir. Gönüllülük faaliyetleri gibi profesyonel çalışma da esas olarak kampanya yapma ve mücadele etme amacıyla oluşturulmaz; belirli bir işi tamamlamak için yapılır ve uygulayıcılarına para kazandırır. Ancak kökünde değerler vardır ve ara sıra devletle şirketin hakim mantığına karşı çıkacak kapsamı sağlar.

Tekrarlamak gerekirse, en azından batı dünyasında, bu değerler sonuçta dinden türetilir. Görev aşkı ve ilahi çağrı kavramları (Almanca *Beruf*) Tanrı'dan dindar bir yaşam sürmek için çağrı almak fikrinden türer. Modern çağın başlarında bu fikir, bunun sıradan bir meslek türü olmadığı, hususi bir iş olduğu, iş sahibinin kişisel ve maddi menfaatlerinin ötesinde bir çaba göstermek için ahlaki bir yükümlülük üstlendiği yönündeki ilahi havayı koruyarak bazı seküler mesleklere yayılmıştır. Kilise dahilinde olduğu gibi bireysel vakaların çoğunda da bu kavram palavraya dönüşebilir. Gerçekten de bu tür ahlaki iddialar şüpheli davranışları gizleme ve koruma işlevi görebilir, altında ahlaksızca davranışlar bile sürdürülebilir. Piyasalaşmış devlet yöneticilerinin özellikle öne sürmeye hevesli olduğu mesleklerin izahı budur. Ancak bu 'çağrı' kavramının merkezindeki önemli nokta, işin değerler alanı üzerinden kamusal bir anlam edinebilmesidir. Bunun tek sebebi işin devlet himayesinde olması ya da piyasaya bir cevap olması değildir. Görevlerini bu kavrama uygun gören kişiler, devletin ya da piyasanın (işi kimden aldıklarına bağlı olarak) iddialarıyla ihtilafa düşebilir. Devlet, vazifelerin nasıl ve hangi amaçla yerine getirilmesi gerektiğine karar verme konusunda demokratik bir meşruiyeti olduğunu iddia eder; şirket, hissedar menfaatleri konusunda yönetim kurulu veya üst düzey yöneticilerin yorumlarının, çalışanların kendi mesleki yükümlülük anlayışına baskın gelmesi gerektiğini iddia eder. Değer mücadelelerinden kaçınmak zor olabilir.

Sivil toplumun tüm bu bileşenlerinin -bağımsız siyasi parti, kilise, kampanya grupları, gönüllüler, meslek- tehlike potansiyeli

vardır. Ahlaki şekilde davrandığını iddia edenler herhangi bir iş insanı veya siyasetçi kadar şahsi amaçlarının peşinde gidiyor, hatta ahlaksızca davranıyor olabilir. Bir dava için çalışan kampanya grupları dahilinde, seçkin topluluklar belirleyenler kadar kapsayıcı idealleri olanlar da bulunur. Evrenselcilik iddiasında bulunanlar bile, evrensel olanın anlamlandırılması üzerinde tekel iddia ettiklerinde (Katolik Kilisesi, Fransız İhtilali ve Sovyet devletinin sırası geldiğinde yaptığı gibi) tehlikeli olabilirler. Bilgilerinin esrarlı doğasını korumakta ısrar eden iş erbabı, halkı aptal yerine koyacak ya da en azından (yüksek fiyatlar biçerek) rant elde edecek konumdadır çünkü tercih yapmak için ihtiyaç duyulan bilgi paylaşılmadığında, müşteriler piyasada akıllıca tercihler yapamazlar.

Dolayısıyla bu kuruluşların şirket ve devlet kadar yakından izlenip incelenmesi ve eleştiriye açık olması gerekir ve şirketle devletin bu eleştiri görevini güvenilir bir şekilde yerine getirmesi beklenebilir. İklim değişikliğinde insan faaliyetlerinin etkisini inceleyen bilim insanlarının, şirketler tarafından finanse edilen ve iklim değişikliğini inkar eden gruplar tarafından nasıl bezdirildiği akla geliyor. Dolayısıyla izleme ve eleştirme faaliyetlerinin, sivil toplumun kendi bünyesinden çıkması önemlidir. Bu grupların şirket ve hükümet kontrolüne girmesini istemeyiz. Hükümetlerin, gönüllü oluşumları kendi gündemlerini bırakıp hükümetin gündemini takip etmeleri karşılığında finansman teklif ederek kendi siyasa hedeflerine dahil etmesi ve normalde hükümetle ilişkilendirilen görevleri üstlenmelerini sağlaması halinde bu durum gerçekleşir.

Sivil toplum için çalışan herkesin yüksek manevi amaçları olmasını sağlayacak sihirli bir cevap yok, şirketlerin ve devletlerin kendi menfaatlerine uygun faaliyetler meydana getirmek için sivil topluma müdahale etmeleri önlenemez. Ancak farklılığa fırsat verileceğini ve bunun sonucu olarak ortaya sürekli eleştiren, sorgulayan, kavgacı seslerle tatbiki projelerin çıkacağını umut edebiliriz. Dev kuruluşlardan oluşan Chicago piyasasından ziyade çok sayıda şirket arasındaki rekabetin hakim

olduğu gerçek bir piyasayı sürdürmek zor olabilir, ancak sivil toplumun bu gerçek piyasaya benzemesi şarttır.

Bu açıdan bakıldığında sivil toplum anarşik bir alandır, ancak bu topyekun anarşiyi savunma anlamına gelmez çünkü devletler ve şirketlerin düzeni bozmayacağına güvenebiliriz. Bugün anladığımız şekliyle sivil toplum, gökdelenlerin güvenlik kontrolü altındaki erişilemez kapılarının hakim olduğu bir caddede hızla ve düzensizce peyda olup caddeye canlılık katan küçük evler gibi, siyasi ve iktisadi gücün büyük inşaatları arasında kalan küçük aralıklarda faaliyet gösterir. Geniş bir yelpazeden rekabet içindeki grupları barındırdığı için ve bu grupların ahlak gündemleri birbirinden farklı ve bazen birbirine zıt olduğu için, bünyesinde bir tür ahlaki görecelilik bulundurur. Ama bu ahlaki görecelilik, yalnızca sistemin bir bütün olarak karakterinin meta düzeyindedir. Bünyesindeki katılımcıların büyük çoğunluğu ahlaki amaçlarla faaliyet gösterir. Çok sayıda birbirine rakip değerler bulunduran, hiçbir din ya da inanç sisteminin hakim olmadığı toplumlarda umut edebileceğimiz de ancak budur.

DOĞRUDAN GERİYE NE KALDI?[1]

Gelişmiş dünyanın bazı ülkelerinde (tamamında değil) 30 yıl boyunca demokratik ulus-devletin gücünden istifade edilerek toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin gerilemesi, toplumsal ihtiyaçların ve ortak hedeflerin öne çıkması sağlandı, işte neoliberalizmin önem kazanması bu kazanımlara üstün gelmesiyle gerçekleşti. Siyasi açıdan neoliberalizmin zaferi, merkez sol siyaset için fikir ve örgütsel güç bakımından tarihi bir mağlubiyet olarak görüldü; bu sağın ve düzenin sürdürülmesi ötesinde kapsamlı genel menfaat fikrine karşı olan güçlü ve zengin bireylerin zaferiydi. 1990'ların ortalarında, daha önceden 'sol'u oluşturan partilerden bir karşılık geldi ancak bu karşılık, klasik merkez solun güçlü toplum ve kamu hizmetleri hedeflerini sürdürmeye çalışırken neoliberalizmin ilkelerinden birçoğunu kabul etmesi şeklinde gerçekleşti. Neoliberalizmin şart koştuğu giderek artan ekonomik eşitsizlikleri telafi etmek için bu ilkeler gerekli görülüyordu. ABD'de bu süreç Bill Clinton'ın 'Yeni Demokratlar'ı ile başladı, Birleşik Krallık'a 'Yeni İşçi Partisi' şeklinde yayıldı, Almanya'da pek inandırıcı olmayan 'die neue

1 'What's left of what's right?': Kullanılan eş sesli kelimeler sayesinde (left: sol, geride kalan; right: sağ, doğru) birden fazla anlamı olan bir soru. Bölüm boyunca farklı anlamlarıyla tekrarlanacaktır (çevirmenin notu).

Mitte' olarak ortaya çıktı, Batı Avrupa ve ötesinde eski sosyal demokrat partiler tarafından genel bir 'Üçüncü Yol' etiketi altında farklı coşku seviyelerinde karşılandı. Bu değişim birçok kişinin kafasını karıştırdı: 'sol' olarak düşünmeye alıştıklarından geriye ne kalmıştı? Başlığında 'Sol Nedir?' sorusu bulunan makaleler yazıldı.

Bu soru hiçbir zaman cevaplanmadı. Aynı esnada, yaşanan son bankacılık ve finans fiyaskosu ile neoliberal model kendi kriziyle karşılaştı. Tüm modeller gibi neoliberalizm de yıpranıyor. Dolayısıyla, 'sağdan geriye ne kaldı?' sorusunu sormak uygundur. Bugünkü siyasi sağın tercih ettiği öğretiler, solun 1980'lerdeki öğretileri kadar paramparça gözüküyor. Başlıkta sorduğumuz soru iki farklı şekilde daha anlaşılabilir. İkinci anlam, 'üçüncü yol' noktasında 'sol nedir?' sorusu cevaplanmadığı için şimdi neoliberal sağın solunda neyin durduğunu sorgular. Üçüncü anlam, hangi değerlerin doğru olduğunu çözebilmek için elimizde ne kaldığını sorgular. Geçmiş siyasi kesinliklerin bu derece sorgulandığı toplumlarda doğru eylemleri neyin oluşturduğu konusunda yönümüzü nasıl bulabiliriz? Doğru eylemlerden bahsetmişken insan hayatında ahlakın, bilinçli ve istekli şekilde yüksek fayda olarak gördüklerimiz (dini veya hümanist olsun) için uğraşmayı kendi menfaatlerimize tercih ettiğimiz bazı eylemlerin, bir yeri olduğunu farz ediyorum. Esas olarak kendimizi önemsemeye devam etsek de diğer insanlarla ilişki içinde olmadığımız zaman az şey başarabileceğimiz, ya da en azından diğer insanların bizim için bir şeyler yapabileceği gerçeğiyle yüzleşmeliyiz. Dolayısıyla kendimizi içinde bulduğumuz çeşitli toplulukların özellikleriyle ilgileniriz.

Bölüm 7'de öne sürdüğümüz üzere kişi ve topluluk arasındaki ikilem, piyasa ve siyaset arasındaki ikilemin bir parçası değildir. Siyaset arenasına kişisel menfaatler kadar ahlaki endişeler hakimdir ve iktisat felsefesi her zaman piyasanın başarısının, toplu refaha erişmek için kişisel çabaları kullanmak olduğuna ısrar etmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarından yirminci yüzyıl sonlarına kadar dünyanın kısıtlı bölgelerinde ve çeşitli zamanlarda,

hem demokratik siyasa hem de toplu piyasa adına çok önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Her ikisinin de -Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralasya ve Japonya'dan oluşan- merkezde çarpıtılıyor olmasından şikayet etmek, dünyanın diğer bölgelerinde (özellikle Orta Avrupa, Güney Afrika, Hindistan ve Latin Amerika'nın bazı kısımları) etkilerinin aksayarak da olsa daha yeni görülmeye başladığı ve dünyanın geri kalan bir kısmında hiç denenmediği bir dönemde huysuzluk gibi görünür. Ancak merkezdeki sorunlar özellikle rahatsız edicidir ve bu bölgedeki insanlar kayıtsızlığa kapılıp övündükleri kurumların yavaş yavaş kontrolünü kaybettiğini fark edememe eğilimindedir. Hem demokratik siyasa hem de piyasa şu anda açık veriyor ve bu açıklar bazı endişe verici noktalarda birleşiyor.

Demokrasinin sorunu, özellikle tüzel gücün uygulamalarına kıyasla, kitlelerin siyasetçileri uygun ve etraflıca baskı altında tutamayacak kadar mesafeli ve bölünmüş olmasıdır. Halk ve siyasi seçkinler arasında arabuluculuk eden iki asıl mekanizma -partiler ve kitle iletişim- amaçla uyuşmaz hale geliyor. Siyasi partiler, halk kitlelerinden yükselen fikir hareketleriyle bağlantılarını kaybedip, kendileriyle halk arasında suni bağlantılar oluşturmak için geniş bütçeler oluşturmaya yöneliyorlar. Bunun için de tek büyük finansman kaynağı, şirketler ve aşırı zengin bireylerdir. Demokrasinin işleyişinin temelinde olan kitlesel medya, giderek dev şirketlerin ve aşırı zengin bireylerin kuklası haline geliyor. Kurumsal menfaatler ve zengin bireyler demokratik sürece hakim oluyor ve kendilerine has belirli menfaatleri var. Bu tür siyasetin bugüne kadarki en saf ifadesi, bu kitap yazıldığı tarihte İtalya'nın başbakanı ve en zengin insanı olan Silvio Berlusconi'nin personası etrafındaki önde gelen medya kuruluşları, finans şirketleri, diğer sektörlerden kuruluşlar ve siyasi partidir. Demokrasinin yeni yaratıldığı dünyanın diğer kısımlarında da büyük roller oynayan siyasi partiler; kökleri derinde olan fikir hareketlerinden değil zengin insanların arasından çıkıyor. (165) Bu noktada partiler, aynı anda zengin insanların siyasi ve kurumsal açgözlülüklerini ilerletecek araçlar haline gelir.

Bu tür hadiseler sadece demokrasi için değil, piyasa için de sorun haline gelir. Piyasanın baskılarından nispeten muaf olan ya da piyasaya hükmetme yeterliliği olan ve giderek siyaset üzerindeki gücün ana kaynağı haline gelen dev şirketlere nasıl toplu hedeflerimizi emanet edebileceğimizi açıklayabilen siyasi ya da iktisadi bir kuram yoktur. Chicago iktisadı ve tüketici refahı tezi pek ikna edici olmayan bir şekilde bunu iktisat düzeyinde başarmaya çalışır ancak meşrulaştırdığı siyasallaşmış ekonominin tekele mahkum siyasi çıkarımlarıyla kesinlikle başa çıkamaz. Liberal piyasa düşüncesinin geçmiş geleneklerine kıyasla kendilerinin kusurlu olduklarını gösterirler. Klasik liberalizm, rekabet halindeki menfaatlerin oluşturduğu siyaset dahilinde, rekabet halindeki şirketlerin bulunduğu ve iktisadi güçle siyasi gücün birbirine karışmasını engelleyen katı sınırları olan bir ekonomi oluşturdu. Alman *Ordoliberalismus*'u, büyük sermaye ve büyük emeğin siyasi üstünlüğünü engelleyecek mülk sahibi orta sınıfın varlığını garanti eden bir hukuk sistemi ve bu sistemin içine yerleşen serbest piyasaların varlığını öngördü, bunun yanında birleşik siyasi ve iktisadi gücün temerküzünü engellemekle de eşit ölçüde ilgileniyordu. Ancak bu eski iktisadi liberalizm ekolleri günümüzün ekonomisini gerçekçi olarak tarif edemez, tüm eksiklerine rağmen Chicago bunu başarır.

Küreselleşmenin rekabette ve birçok ürün piyasasındaki müşteri kazanımlarında büyük artışlar sağlamasına rağmen, aynı zamanda şirketlerin dünya çapında işlem yapabilmesi için; yeterli boyutta olması ihtiyacının yüksek giriş bariyerleri oluşturduğu, az sayıda dev şirketlerin hoş görüldüğü ve özellikle ağ dışsallıklarından fayda sağlanan sektörlerin oluşturması gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, ülkeler dahilinde ve uluslararası düzeyde büyük servet sahibi bazı birey ve kuruluşların ortaya çıkmasıyla artan eşitsizlikler oluşmuştur. ABD'li şirketler bu gelişmelerin ön saflarında yer alır çünkü ABD toplumunun birçok kısmı, devlet ve ordu aygıtları dahil olmak üzere, ABD'li şirketlere iltimas eden ağ dışsallıklarını oluştururlar. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde ABD'li iktisatçılar, yöneticiler ve siyasetçiler

bu türden bir ekonomiye verilen desteği dünya çapında yaymaya heveslidirler ve bu proje için ülkelerinin IMF ve OECD gibi uluslararası kuruluşlardaki yoğun nüfuzunu kullanmayı başarırlar. Hakimiyet oluşturmak için ABD'nin devlet gücüne fazlasıyla bağımlı olan bu fikirlerin ekonominin devletten bağımsızlığını vurgulayacak olması ağır bir ironidir.

Neoliberalizmin ideolojik zaferi, ekonomiyi oluşturan sözde piyasa ve kurumsal güç yığınlarına çok fazla güvenilmesine yol açtı. Bu hakim politikalara göre değerler dünyasında ve toplumun geri kalanında bir sorun yoktur. Bunun örneğini birçok ülkede tekelleşen kamu tesislerini siyasi bağlantıları olan özel sahiplerin eline teslim etmekten fazlasını yapmayan -on sekizinci yüzyılda serbest piyasa fikrini ilk ileri sürenlerin şiddetle eleştirdiği sürecin aynısı olan- özelleştirme süreçlerinde gördük. Beşinci bölümde bahsettiğimiz üzere talep idaresinin etkin bir şekilde özelleştirilmesi; olağanüstü sorumsuz bir davranış dönemi ve küresel mali kriz yaratmıştır ve bu durumun müsebbibi şüpheli, yarı-suçlu marjinal şirketler değil dünyanın önde gelen bankaları ve diğer finans kuruluşlarıydı. Saf bir piyasada kar maksimize edildiğinde, etkinlik ve dolayısıyla toplumun serveti de maksimize olur. Zarar eden bir şirket, sınırlı kaynakları boşa harcar ve hepimize zarar verir. Ancak dışsallıklar, kamu malları ve değer malları bahsinde gördüğümüz gibi bazı arzu edilen şeyler şirketlerin kar getiren faaliyetleri dahilinde değildir, hatta bu faaliyetlerin ve mantığın yaşamın diğer alanlarına uzanmasıyla zarar bile görebilirler.

Eğer iktisadi verimlilikle servet yaratma eyleminin ahlaki açıdan yetersiz olduğu ya da diğer çıkarlara erişmeye engel oluşturduğu düşünülürse; hükümetler, haklı olarak, farklı herhangi bir yargı kıstası dayatacak kadar güçlü ve 'umumi' tek kuruluş kabul edilir. Ancak hükümetler bu tür faydaları sürdürmek için ihtiyaçları olan kaynakların servet yaratısına bağlı olduğunun farkındadır ve şirketler, servet yaratma ve bunun için gerek duyulan kamu politikalarını beyan etme konusunda en güvenilir kuruluşlar olarak görülür. Şirketlerin kar arayışı böylece bir

toplumsal hedef olarak, doğrudan kar maksimizasyonuyla ulaşılamayacak hedefler için bile, büyük ayrıcalıklardan yararlanır.

Servet yaratmanın tek kaynağının şirketler olduğu doğru değildir: eğitim, devlet tarafından finanse edilen araştırmalar, yollar ve diğer altyapı tesisleri, yargı sistemi ve diğer birçok pazarlanamayan toplu kamu mallarının sürece önemli katkıları vardır. Herkes bu fikri sözde destekler. Ancak iş sağlam akıl yürütmeye geldiğinde servet, ancak şirketlerin kar hesaplarında gözüktüğü zaman ölçülebilir. Örneğin internette kumar oynatan şirketlerin elde ettiği karın tamamı otomatik olarak servet yaratısına ve dolayısıyla insan refahına katkıda bulunur, dolayısıyla da kınanamaz. Tıbbi araştırmanın değeri, ancak bir şirket bu araştırmaları etkin tedaviye -ya da ticari değeri olan ilaçlara- dönüştürdüğü zaman kanıtlanabilir. Gazeteler ve spor kulüplerine sahip olan, hükümete tavsiyede bulunan, kültürel tesislerin yönetim kurullarına ve ayrıcalıklı sponsor listelerine davet edilen, bir siyasi partinin politikalarına nüfuz eden; yeni bir kanser tedavisi bulmaya çalışan tıp araştırmacısı değil(tabi kendine yüksek karlı bir şirket kurmayacaksa), kumar milyarderidir çünkü internetten kumar para kazandırır ve para tüm kapıları açar.

Gördüğümüz gibi devlet ve kurumları, şirketlere daha fazla benzemedikleri için aynı neoliberal bakış açısı tarafından eleştiriye tabi tutulur. Neoliberal siyasi projenin asıl başarılarından biri, toplumdaki hemen hemen tüm kurumları -üniversiteler, hastaneler, hayır kuruluşları ve hatta hükümet- ticari işletmelermiş gibi davranma yükümlülüğü altına sokmasıdır. Bu kurumlar, bu sınavda başarısızlığa mahkumdur. Verimlilik; en uygun şekilde tüm faaliyetleri tek hedef olan kar maksimizasyonu etrafında düzenlemek olarak tanımlanırsa, bu tanım gereği, birden fazla hedefi olan tüm kuruluşların verimsiz olduğundan şüphe edilir. Ancak demokrasi çoğu zaman kamu hizmeti kuruluşlarının çeşitli hedefleri olmasını sağlayacak kadar etkindir.

Devlete alternatif üretip, neoliberallerin talep ettiği gibi 'küçülmesini' sağlamak için hayır kuruluşları ve gönüllü derneklerinden beklentiler giderek artar. Bu beklentilerin ana tezahürü,

bu kitap yazıldığında Birleşik Krallık'ta hükümeti oluşturan Muhafazakar-Liberal Demokrat koalisyonunun gönüllülerden kamu hizmeti faaliyetlerine katkıda bulunmalarını değil bu faaliyetlerin yerini almalarını talep eden sözde 'Büyük Toplum' programıdır. Ama bu gönüllü derneklerinin mali yardım için varlıklı bireylerden ve kuruluşlardan giderek daha fazla yardım talep etmesi gerekir. Bu talepler genel olarak cömertlikle karşılanmıştır, ancak zenginler hangi mücadelelere destek vereceklerini seçerken tabii ki kişisel tercihlerini ifade ederler. Bu da kişisel servetlerini kamusal kararlar vermek için kullanmalarını sağlar. Hükümetler, kendileri üzerindeki baskıyı azaltan bu kişisel bağışları teşvik etmeye çalışmıştır. Hayır kurumlarına yapılan bağışları vergiden düşerek, yani bağışın bedelini düşülen vergi miktarı ile takviye ederek bunu başarırlar. Dolayısıyla da düşülen vergilerin kamu fonu şeklini almasıyla varlıklı kişilerin kamu politikası üzerindeki etkisi artar. Dahası hükümetler, kendi yüklerini azaltmak için hayır kuruluşlarının daha aktif şekilde bağış toplamasını teşvik eder; dolayısıyla bu kuruluşlara, özel sektör içinden kim daha başarılı şekilde para toplarsa devlet fonlarının orantısız olarak onlara gideceğini bildirilir (varlıklı bireylerin kamu fonlarının dağıtımını etkileme kudreti daha da genişler).

Son olarak, kamu sektörüne özel sektör etkinliği kazandırma çabası olarak, hükümetler kamu kuruluşlarının başına kurumsal servet elde etmiş ve şirketlerde güçlü mevkilere yükselmiş kişileri getirip bu kişilerin kamu politikasına erişimlerini daha da fazla artırmalarını sağlama eğilimi içindedir. Neoliberal fikirlerin nüfuzu altındaki demokratik piyasa toplumlarının her noktada aşırı zenginlere, özellikle de şirketlerin geniş kaynaklarını yönetenlere; daha fazla güç, nüfuz ve ayrıcalık sağladıklarını görüyoruz.

Belirli bir ulus-devletin sınırları dahilinde herkesin hali vakti yerinde olduğu sürece eşitsizliklerin önemli olmadığı, geniş kabul gören bir bakış açısıdır. Herkesin yaşayacak sağlam ve sıcak bir evi olduktan sonra, bazılarının dev malikaneleri ve lüks

yatları olması fark yaratır mı? Onların yatları bizim evlerimizi küçültmez. Ancak bu bakış açısı, servet eşitsizliğinin anlamını ıskalar: Servet eşitsizliği, toplumun bir alanından diğerlerine yoğun ve merkezileştirici bir şekilde uzanan güç eşitsizliklerine yol açar. Bazı birey ve ailelerin her zaman kendi bildiklerini okuma, dünyayı başkalarının tercihlerinden ziyade kendi tercihlerine göre biçimlendirme ve yaşamın birçok alanının ayrıcalıklarını kendilerinde toplama kudreti, diğerlerinin yaşamlarından eksiltir. Bize piyasada sunulan ürünler haricinde tercihte bulunma alanlarımız ve ticari olmayan kıstasların hayatta kalabildiği küçük yaşam köşeleri yaratma şansımız küçüldükçe hepimiz kaybederiz. Adam Smith, Thomas Jefferson ya da Alman *Ordoliberalen*'in piyasa ekonomisinin bize sağlayacağını düşündükleri şey bu değildi.

Bölüm 6'da bahsettiğimiz gibi, bu evrensel kurumsal hakimiyetin şirket için bir takım çelişkili sonuçları vardır. Önemi fazlasıyla açık ve göz önünde olan dev şirketlerin sadece piyasada var oldukları ve kısa vadeli maddi çıkarlarından fazlasına dikkat etmelerinin beklenemeyeceği tezi inandırıcılığını giderek yitirir. Hoşlarına gitse de gitmese de, iktisat kuramıyla haklı çıkarılabilse de çıkarılamasa da, şirketler gitgide siyasi ve toplumsal sorumlulukları olan özneler olarak görülüyorlar. Şirketlerin etrafında tamamıyla yeni politikalar oluşuyor; kampanya çalışanları müşterilerini ve bazen yatırımcılarıyla çalışanlarını etkilemek için nahoş eylemlerini ortaya döküyorlar. Aktivistler ve denetleyicilerin uygulayacağı doğru baskı ile kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal halkla ilişkilerin bir yönü olmaktan çıkıp kurumlardan mesuliyet talebine dönüşebilir. Hem şirketlerin hem de şirketleri eleştiren kampanyaların artık aynı küresel siyasanın parçası olduğunun farkındalığı, Pierre-Yves Néron (2010) ve David Vogel (2008)'in Bölüm 6'da atıfta bulunulan makalelerinin işaret ettiği gibi, siyaset bilimciler arasında yayılmaktadır.

Gariptir ki, bu durum şirketlerin toplumda hakim kuruluşlar olmasının başka bir vasıtası haline gelir. Demokratik ve

şeffaf olmayan dahili karar verme süreçleri sebebiyle bazı mücadeleler benimsenir ve ilan edilir, diğerleri ise görmezden gelinir. Birçok farklı şekilde, karşı gelme teşebbüsleri de dahil olmak üzere neoliberal gündemden geçen tüm yollar gerçekte piyasaya değil, şirkete çıkar.

Devlete Dönüş?

Finans sektörünün serbestleştirilmesinin aşırıya kaçtığı konusundaki yaygın mutabakat, mali krizin devletin rolünün küçültülmesi meselesine vurduğu bir darbedir. Kapitalist faaliyetleri düzenlemelerden mümkün olduğunca serbest kılmanın faydalarına olan inanç -ki neoliberal stratejinin kesinlikle merkezinde yer alır- kendisini gerçeğe dönüştürmek için 1980'lerden 2000'lere kadar mükemmel fırsatlar yakaladı. Mali kriz bu inancı yıkana kadar sınadı ve artık bazı neoliberaller bile, başka konularda devletin küçülmesi için bağırıp çağırıyor olsalar da, düzenleme ihtiyacını kabulleniyorlar -çoğu kişinin krizin nedenlerini unuttuğu farz edilebildiğinde bankacılıkta düzenlemelerin kaldırılması için taleplerin ortaya çıkmasını kendimize güvenerek bekleyebiliriz-. (Devletin küçülmesi talepleri her halükarda sadece bazı devlet faaliyetlerine yöneliktir; nüfusun çoğunluğuna hizmet ve güvenlik sağlayan demokratik devlet ile ilişkili olan faaliyetlere. Neoliberaller, hükümetlerin sadece seçkinlerin menfaatlerine hizmet ettiği demokrasi öncesi dönemin devlet faaliyetlerinde nadiren geri dönüş talep ederler: zengin ve güçlülere resmi nişanlar ve sembolik ayrıcalıklar; karmaşık bir hukuk aygıtının tesis edilmesi, özel mülkiyeti koruyup haklarını sağlama alacak polis güçleri ve hapishaneler; kazançlı kamu ihaleleriyle ödüllendirilme.)

Ancak madalyonun diğer yüzüne bakacak olursak, hükümet faaliyetlerinin otuz yıllık neoliberal tahakkümü atlatmış olması dikkat çekicidir. Piyasa ve şirketlerin sağlayamadığı toplu kamu malları, küçülen devlet tarafından kolaylıkla göz ardı edilip harap olabilirdi, ama sadece en neoliberal rejimler bunları büsbütün göz ardı etme riskini almak zorunda kaldı. Dört örneğe

bakmak gerekirse: milli eğitim, yol bakımı, özelleştirilmiş tekel hizmetler, çevresel zarara karşı birkaç önlem; bunların tamamı tüm demokrasilerde büyük siyasi tartışmaların ve hükümet faaliyetinin nesnesidir. Devlet değil ama tüm yetersizlikleriyle demokrasi, neoliberallerin daima toplu ve kamusal gündemlere karşı bir takım tavizlerde bulunmasını temin eder. Demokratik olmayan devlet sosyalizminin çevresel zarar konusundaki dehşete düşüren sicili ve altyapı işlerini ihmal etmesi bize açıkça gösterir ki demokrasi olmadan büyük devletler toplu menfaatlerin korunması konusunda hiçbir güvence vermez.

Devletlerin ne yapması ve ne yapmaması gerektiği üzerine tartışmalar, siyasi çekişmelerin çoğunda canlı bir şekilde devam eder. Burada, neoliberalizm muhaliflerinin dikkatini farklı bir yöne çekmek istiyorum. Devletin birçok soruna aradığımız cevapların bir parçası olması ihtiyacına karşı yapılan şiddetli eleştirileri çürütmek gerekli olsa da, merkez solun, Fransız İhtilali'nden beri düşüncelerine hakim olan, topluluğun uğraşıyla merkezi devletin güç beyanının zahiri aynileştirilmesinden uzaklaşmak gerekir. Bunu destekleyen, neoliberallerin kullanabileceğinden epey farklı argümanlar vardır, çoğu da önceki bölümlerin çeşitli noktalarında görülmüştür.

İlk olarak, dev şirketlerin hükmetmediği ve iktisadi güçlerini siyasi güce çevirmedikleri bir ekonomi tahayyül etmek imkansız olduğuna göre, hükümetlerin bu şirketlerin çıkarlarına fevkalade duyarlı olmamasına güvenilemez. Bu da devletin kurumsal gücü kontrol etmek ve düzenlemek için kullanılmasının en iyi ihtimalle 'iki adım ileri, bir adım geri' bir durum olması anlamına gelir.

İkinci olarak, devlet sütten çıkmış ak kaşık bir güç değildir, bireylerin kişisel fayda ve tatmin aradıkları bir alandır. Şirketlere kıyasla bu tür kusurlardan muaf olmasının daha muhtemel olduğu doğrudur. Hükümetlerin eylemleri ve karar verme süreçleri şirketlerinkine kıyasla daha fazla şeffaflık kurallarına ve açık prosedürlere tabidir, şirketler ticari gizlilik argümanları kullanarak işlemlerini çok daha fazla gizlilik içinde yürütebilir.

Siyaset sahasında yoğun eleştiri alan iltimasçılık ve adam kayırma, iş dünyasında normal davranış olarak kabul edilir. Siyasetin en azından sözde bir değerler alemiyle ve doğru davranış fikriyle ilişkisi olması gerekir, buna karşılık şirketler -giderek daha zorlaşıyor olsa da- yapmaları gereken tek şeyin para kazanmak olduğunu öne sürebilirler. Aslında 'öne sürmeleri' de gerekmez çünkü şirketlerin herhangi bir toplu tartışma ortamına katılmaları zorunlu değildir, oysa demokrasilerde siyasetçiler bu tartışmalardan kaçınamaz. Buna rağmen, siyaset dünyası değerlere saygı duyması açısından iş dünyasına kıyasla daha fazla baskı altında olsa da, faal bireylerin asıl motivasyonunun ekseriyetle kişisel ilerleme olduğu bir dünya olarak kalır. Demokratik kontrollere tabi olsa da epey kör uçlu bir silahtır, bazen piyasanın kurumsal davranışa dayattığı kısıtlamalardan dahi daha kör uçludur.

Ek olarak, devletin iş dünyasına istinaden takındığı ahlaki üstünlük, devletin iş dünyasından ders alması gerektiği baskılarına boyun eğdikçe, aşınan birçok demokratik politika özelliklerinden biridir. Önceki bölümlerde bunun birçok örneği verildi ama burada bir örneği daha ele alabiliriz. Son yıllarda iki Amerikalı akademisyen, iktisatçı Richard Thaler ve avukat Cass Sunstein'ın yazdığı kitabın (2008) ismi olan 'dürtükleme' kavramı bir hayli dikkat çekmiştir. Şirketlerin müşterilerini nazikçe, ne yaptıklarını anlamadan ürün satın almaya ikna etmek için kullandıkları yöntemleri tarif ederler ve hükümetlerin aynı teknikleri, insanları sağlıklı yaşam tarzı tercihlerinde bulunmaya ikna etmek için kullanmasını önerirler. İlginçtir ki birçok partiden siyasetçiler bu fikri, hükümetlerin kanun ve düzenleme çıkarmadan, vatandaşların asıl tercih kapasitelerine karışmadan onların davranışlarına etki etmenin bir yöntemi olarak değerlendirdiler. Sunstein, Başkan Obama'nın merkez sol yönetiminde görev aldı ve Britanya'da merkez sağ Muhafazakar Parti, 'dürtükleme' fikrine takdirlerini bildirdi.

Bu kavramın merkezinde, vatandaşların/müşterilerin ayartılması ve bunun farkında olmamaları bulunur (ancak dürtüldüklerinin

farkına vardıkları anda, dürtenin bunun önüne geçmek için yapacağı bir şey yoktur). İnsanlara, başlarına geldiğinden haberdar olmadıkları bir şey yapmak, bilgi veya haber eksikliklerini istismar etmektir. Ne demokratik ilkelerle ne de piyasa ilkeleriyle bağdaşır, ancak modern kurumsal davranışın özünü oluşturur. Bir ekonomi ne kadar dev şirketlerin hükmü altındaysa, şirketlerle vatandaş-müşteriler arasındaki asimetri o kadar artar. Ve siyaset bu iş dünyası örneklerini ne kadar takip ederse, hükümetlerle vatandaşlar arasındaki asimetri o kadar büyür. Thaler ve Sunstein'ın takdire değer bir saikleri vardı: eğer insanları bir şeyler satın almaya ikna etmek için çeşitli psikolojik numaralar yapılıyorsa, bu numaraların insanları daha iyi vatandaşlar olmaya veya kendi sağlıklarıyla ilgilenmeye ikna etmek için kullanılması daha iyi olmaz mı? Ama siyasetçiler bu fikir üzerinde çalışmaya başladığında, fikrin meşum yüzü ortaya çıkar ve hükümetin ne yaptığıyla ilgili şeffaflık azalmaya başlar.

Devletin basit bir reform stratejisi olarak yeniden ortaya çıkmayışının üçüncü ve epey farklı bir sebebi, siyasi gücün ekseriyetle ulus-devlet seviyesine bağlı kalmasıdır. Bu sadece küresel zeminde gerçek bir 'kamusal' güç olarak davranmakta sorun yaşadığı anlamına gelmez; siyasi parti ve hükümetlerin, menfaatleri ulusal koşullarda tanımlamaya çalıştığı anlamına da gelir. Giderek küreselleşen bir ekonomide bu durum gerçekçi olmamakla kalmaz, mantıksız bir milliyetçiliği de teşvik eder. Buradan sonra kamusal alan müdafaasının belirli bir ulusal nüfusun 'yabancılar'a, özellikle göçmenler ve etnik azınlıklara karşı müdafaası haline gelmesi çok kolaydır. Çoğu ülkede oturmuş asıl partiler arasındaki resmi rekabet içeriksizleştikçe -kısmen bütün partilerin kurumsal bir gündemi takip ediyor olmasından ötürü- yabancı düşmanı hareketler tek gerçek tercih ve yenilik kaynağı olarak ortaya çıkar. Ve tek yaptıkları şey, siyasi düşüncenin hemen hemen tüm tonlarında kullanılan rekabetçi milli benliği uçlara götürmektir.

Bu bağlamda ulusaşırı şirketler, küreselleşen ekonomiye uygun 'post-ulusal' coğrafyaya esnek bir şekilde karşılık vererek,

iç açıcı kozmopolit güçler gibi gözükür. Demokratik devletleri küresel şirketlere karşı savunmak ulusçu bir koruma mevzusu haline gelirse, geriye doğru bir adım atmış oluruz. Geçmiş korumacı dönemlerden öğrendiğimiz gibi, bunun sonuçları sadece ticaretin azalması ve servetin topyekun eksilmesi olmayacak, farklı etnik ve ulusal geçmişlerden gelen insanlar arasında gerilim ve düşmanlığın artışı da olacak. Peki, ulusal vatandaşlık haklarımızı teyit etmek, ulusaşırı şirketlerin hayatımıza sekte vurmasına karşılık tek savunmamız haline geldiğinde ne yapmamız gerek? Burada, varlıklı ülkelerdeki işçilerle, maaşların düşük ve çalışma koşullarının kötü olduğu ülkelerdeki işçileri birbirine düşüren ulusaşırı şirketlere karşı işçi hakları mücadelesinin ancak ulusal düzeyde yürütülebildiği iş hukukunda çok ciddi sorunlar vardır.

Devlet, Piyasa ve Şirketin Ötesinde

Bu kitabı okuyan herkesin, değerleri ifade etme ve gerçekleştirme alanı olarak, kamusal yaşam fikriyle ilgilendiğini farz ediyorum, tabi ki bu değerlerin ne oldukları konusunda anlaşmazlığa düşebiliriz. Siyaset ya da ticaretle yalnızca kişisel ilerleme ve zenginleşme mekanizmaları olarak ilgilenenler eminim ki çoktan okumayı bırakmışlardır. Önceki bölümde değerlerin, en azından batı toplumlarında, insani kurumlara nasıl girdiğinin mutsuz tarihini sistemli olarak takip ettik. Örgütlü dinler, değerlerin muhafızı oldukları yönündeki özel iddialarına layık olamadılar. Nadiren ortaya çıkan hayırseverlik ve kurumsal sosyal sorumluluk haricinde şirketlerin değerlerle olan ilişkisi gelip geçicidir. Siyaset hala modern toplumlarda değer sorularının tartışıldığı ve değerlerin toplu olarak takip edilmesinin beklendiği asıl alan gibi gözükür, ancak bunu da çantada keklik sayma eğilimimize karşı çıkıyorum. O halde değerlerin takibini nereye yerleştirebiliriz? Farklı kuruluşlar ve özellikle liderleri arasında geçen güç oyununda ahlaki ciddiyet kaynağını nerede buluruz?

Önceki bölüm, cevaplan sivil toplum olarak bilinen tam olgunlaşmamış güçler bütününde aramamıza yol açtı; sivil toplum

kuruluşları insanların idare ettiği diğer kuruluşlardan daha güvenilir olduğu için değil ama hakiki bir çoğulculuk üretme kapasitesine sahip oldukları için. Kiliseler, gönüllü dernekleri, meslekler ve parçalanmış değerler dünyasının diğer katılımcıları devlete ve dev şirketlere meydan okudukça ve onları kontrol edemedikleri çoğulcu diyaloglara girmeye zorladıkça, sivil toplum daha da güçlenecektir.

Önceki bölümde iş ahlakından, değerlerin kurumsallaştırılmasının bir biçimi olarak bahsettik. Bu iddia günümüzde fazlasıyla demodedir, zira çalışanlara güvenilemeyeceği, bu yüzden onların güven olmayan ahlaklarının yerine performans hedefleri koyacak yöneticilerin kontrolü altına girmeleri gerektiği konusunda şirketler ve hükümetler arasında yaygın bir mutabakat vardır. İddia edildiğine göre bu yöneticiler piyasaya tabidir, bu da onların davranışlarını sağlama alır. Denetimi mesleki standartlardan piyasa standartlarına geçen ilk büyük meslek, magazin gazeteciliği olmuştu. Ticari kıstaslardan kurtulan gazeteciler muhtemelen akademisyenler ve öğretmenler gibi davranır ki bunu tercihimize göre, meslek ahlakı rehberliğinde tarafsız bilgi arayışına bağlılık olarak ya da kişisel meraka boyun eğme olarak görebiliriz. Bir düşünce deneyi uygulamakta serbestiz: öğretmenler ve doktorlar mesleklerinde magazin gazetecileri gibi mi davransalar dünya ıslah olur, yoksa tam tersi durumda mı?

Farklı türden meslekler ticari kıstasların artan baskısı altına girdikçe, ilk seçeneğin gerçekleşme ihtimali yükselir. O halde iş ahlakı, ahlaklı davranış talepleri ancak piyasa tercihleri üzerinden etkin hale gelirse davranışı etkiler (ki bir dereceye kadar bunu gerçekleştirmek için tabii ki çaba sarf edilecektir). İş ahlakı standartlarını savunmamız ve mesleklerin iddialarını ispatlamalarını istememiz faydalı ve önemlidir. Ne kadar fazla mesleği bu standartlara tabi kılarsak birbirimize o kadar güvenebiliriz. Ancak devlet ve şirketin hakim eğilimleri zıt yöndedir: iş ahlakı fikriyle alay etmek, ahlak taleplerine daha az güvenmek ve hem kamu yönetimleri hem özel yönetimler tarafından su istimal edilmeye açık piyasa süreçlerine daha fazla bel

bağlamamızı teşvik etmek. Mesele şu ki; birbirimizin davranışlarının, ahlaki standartlara uyduğundan emin olmak için herhangi bir mekanizmaya güvenme riskini alamayız. John Kay'in gözlemlediği gibi (2007) yeni kamu idaresi ve işveren-temsilci modelinin bizden istediği şekilde, kişisel mesleki sorumlulukların toplumun karar verme süreçlerine dahil edeceği ahlaki nitelikleri göz ardı edemeyiz. Baskı çeşitliliği olan güçlü sivil toplumlara ihtiyacımız var ki karşılaştırıp eleştirebilelim.

Bu sivil toplum tezleri yeni değildir. 1950'lerde ABD'li iktisatçı J. K. Galbraith(1952) 'çalışanlar, tüketiciler, tasarruf sahipleri ve hissedarlar'dan oluşan grupların şirketin gücüne kudretine karşı dengeleyici bir güç ortaya koymaları gerektiğini yazmıştı. 1990'ların sonlarında Giuliano Amato(1997), tekel karşıtı yasa incelemesini, Galbraith'in sözlerini açıkça anımsatarak ve günümüze tavsiye ederek bitirmişti. Kısa bir süre sonra Britanyalı siyaset bilimcisi David Marquand(2004), angaje olmuş vatandaşların ahlaki mutabakatları üzerinden 'ticaretin hükümeti istilası ile tepeden inmeci devlet arasındaki dengenin çaresi olarak vatandaşlık kaslarını tekrar çalıştırma ihtiyacından' bahsetmiştir. Bu üç kişinin de, farklı dönemlerde ve farklı ülkelerde siyasetin içinde bulunmuş olmaları göze çarpar. Galbraith, 1960'ların başlarında ABD Başkanı J. F. Kennedy'nin etrafındaki grubun asıl üyelerinden biriydi, Amato İtalya'da kıdemli mevkilerde bulundu ve başbakanlık yaptı, Marquand 1970'lerde Britanya parlamentosunda milletvekiliydi ve ardından Avrupa Komisyonu'nun oluşturulmasında önemli bir rol oynadı. Buna rağmen hiçbiri söz konusu sorunları resmi siyasi süreçlerle çözmeyi önermiyor. Bizi, daha geniş bir dünya olan sivil topluma yönlendiriyorlar.

Bu hem iyi hem kötü haberdir. Kötüdür çünkü 'güçsüzlerin gücü'nü şirketlerin ve devlet kurumlarının kudretiyle karşı karşıya bırakma anlamına gelir. Ayrıca, bir yere ulaşmak isteyen sivil eylemlerin hükümet düzeyinde karşılık bulması gerekir. Debra Spini'nin (2006) post-ulusal sivil toplum konusundaki kitabının (*La società postnazionale)* aklı başa getiren mesajı

budur. Vatandaş eylemlerinin ulusal sınırları aştığı heyecan verici bir manzarayı gözlerimizin önüne sunduktan sonra, kaçınılmaz bir bekçi olan sağlam ulusal demokratik devleti aklımıza getirir. Ve siyasi parti, her ne kadar manipüle edilmiş bir kurum olsa da, bu esas bekçiye ulaşma yolunda bir diğer büyük bekçidir.

Ancak iyi haberler de var, çünkü kitap bize sıradan vatandaşların da yapabileceği şeyler olduğunu gösteriyor. Önsözde bahsettiğim gibi bu kitap dünyanın şeklini kökten değiştirmek isteyenlerden ziyade dünyayla baş etmek zorunda olanlara yöneliktir. Ama çok sayıda küçük zafer için mücadele etmek de bu minvalde kabul edilir. Sigara ve sağlıksız gıdalara karşı yürütülen resmi kampanyaların son yıllarda güçlenmesiyle kanıtlandığı gibi, hükümetler vatandaşlarını kurumsal istismardan korumak için sık sık müdahalede bulunurlar. Bu vakalar bize umut verir. Bu hükümet faaliyetlerinin izi ekseriyetle küçük ve fakir kimselere gider, ancak kendilerini adamış çalışanlardan oluşan gruplara ve iyi niyetli insanlara kadar sürülebilir. Doğa dostu olmaları veya adil ticaret referanslarıyla övünen şirketler bu fikirleri pazarlama departmanlarında icat etmediler; müşterilerinden gelen ciddi baskılara karşılık verdiler, ancak müşterileri de çevreci gruplar ve işçi sendikalarından az sayıdaki endişeli eylemcinin yürüttüğü kampanyalara karşılık veriyordu. Yenilgiyi kabullenmeye gerek yok. İnsanlığın bugüne kadarki tarihi boyunca otoritelere bu kadar az itaat, aleniyet için bu kadar yoğun talep, bu kadar fazla sayıda dernek, kendilerini gücü elinde tutanları eleştirmeye ve inceleme konusu yapmaya adayan gazeteciler ve akademisyenler var olmamıştı. Yeni elektronik iletişim şekilleri giderek daha fazla meselenin halka açık şekilde ifade edilmesini sağlıyor.

Ayrıca, Spini'nin madalyonunun diğer yüzüne bakacak olursak: sivil toplum faaliyetlerinin çoğu, siyasi partilerin başaramayacağı şekilde ulus sınırlarını aşar. Birçok çıkar grubu; üyelikleri, yönetimleri ve odakları bakımından 'post-ulusal' şekle girmiştir. Çelişkili bir şekilde bu 'post-ulusal' sivil toplumun oluşumunda ulusaşırı şirketlerin yardımı olur. Dünya çapında

işlem yaparak, kampanya gruplarının kendilerini resmi siyaset ve ulusal sınırlarla kısıtlasalar keşfedemeyecekleri bazı ortak menfaatlerin farkına varmasını sağlarlar.

Son olarak sivil toplum faaliyetleri, siyasi partilerin kurumsal fonlara bağımlı hale gelmedikleri durumlarda bile, kabullenmelerine pek neden olmayan bir şekilde, şirketlerin siyasi rolünü kucaklar. Seçimli demokrasilerde bir siyasi partinin asıl güdüsü, suçu rakip partilere atmaktır. Şirketler uygunsuz davrandığında muhalefet partileri onları eleştirerek pek bir karşılık alamazlar; şirketlerin davranışını kontrol edemediği gerekçesiyle hükümeti suçlamak daha iyidir. Kurumsal suçlular sinsice sahneden inerler. Açık deniz sondajını Başkan Obama'nın eleştirdiği ve muhaliflerinin desteklediği bilinmesine rağmen, Meksika Körfezi'ndeki petrol felaketinin suçunu Başkan Obama'nın üzerine atmak için dahi girişimler oldu.

Eğer önceden gördüğümüz üzere şirketler, piyasanın ve bünyesinde işledikleri siyasi çerçevenin kurallarını biçimlendirme konusunda faal ve güçlüyse, parti siyasallaşması tamamen yetersiz hale gelir. Sivil toplumdaki kampanya gruplarının diğer siyasi partiler gibi tüm eleştirilerini yalnızca hükümete yöneltme gibi bir zorunlulukları yoktur ve bu bakımdan günümüze uygun tartışmaları şekillendirmek için siyasi partilere kıyasla çok daha iyi bir konumdadırlar. Tabii ki dava hareketlerine de leke sürülebilir. Bir taraftan, dikkat çekmek için maksatlarını abartabilirler. Diğer taraftan ise, her zaman kaynakları çok kısıtlı olduğu için, örgüt fonları veya liderlerinin kişisel kariyerleri yolunda, siyasi veya kurumsal iltifatlara karşı kolayca ödün verebilirler. Davalar için mücadele etmek zor ve aralıksız bir iştir. Sürekli teyakkuzdadır, asla 'hedeflerimize ulaştık, şimdi dinlenebiliriz' diyemeden sürekli devam eder.

Peki, doğrudan geriye ne kaldı? İlk anlamıyla, mali krizden sonra neoliberalizmden geriye ne kaldığı sorusunun cevabı 'hemen hemen her şey' olmalıdır. Neoliberal gündemin ardındaki iktisadi ve siyasi güçlerin birleşimi, hakimiyetini temelden kaybetmeyecek kadar sağlamdır. Bankaların dehşete

düşüren davranışlarıyla neden oldukları krizin, nasıl bir kamu harcaması krizi olarak yeniden tanımlandığını gördük. Binlerce kamu çalışanı işlerinden olurken bankacıların ikramiyeleri kriz öncesi seviyelerine çıkıyor.

İkinci anlamıyla sorulan 'neoliberalizme karşı uygulanabilir bir sol muhalefet artık nedir?' sorusunun cevabı daha karmaşık. Bu kitaptaki argümanlar, devlet egemen bir ekonomi arayışının sürmesine destek vermez, iyi bir toplum yaratmak için her köşesine ihtiyaç duyulan bir güçler dörtgeni (devlet, piyasa, şirket, sivil toplum) içinde aralıksız gerilimli bir ekonomiyi savunur. Bu gerilimin yaratıcı olduğu farz edilirse; hem güç eşitsizliklerini kısıtlayıp hem de girişimci yenilikleri destekleyebilir, ancak kurumsal servetin aralıksız hakimiyetinin gölgesi altında ilerlemesi de ihtimal dahilindedir.

Değer arayışlarımızdan geriye ne kaldığı, yapılması gereken doğru şeyin ne olduğuna dair anlayışa son tahlilde, özünde liberal bir cevap da verilir. Standart bir şekilde parçalanmış toplumlarımızda değerler, yalnızca anlaşmazlık ve mücadele sonucu ortaya çıkabilir. Ancak bunun ötesine geçip toplu kamusal hedefleri kabullenmekte değerlere duyulan ihtiyaca işaret edebiliriz. Bireyselciliğin değerleri ve başıboş bırakılma hakkı açısından haklar bahanedir. Yaşamlarımızı kendi başımıza sürdürmekten aciziz ve yaşamlarımızı idare etme şekillerimizin diğerlerine zarar verebilecek olması kayda değer bir risktir. Başkalarının bizim sahiplik iddialarımızı kabul edip savunacaklarına güvenmeden mülk edinip piyasaya dahil olamayız. Toplu kamu mallarına ihtiyaç duyacak haldeyiz. Bu durumun sunduğu mücadelelerden sıyrılmaya çalışmak, insan olmaktan sıyrılmaya çalışmaktır.

KAYNAKÇA

Amato, G. 1997. *Antitrust and the Bounds of Power*. Oxford: Hart.

Bork, R. H. 1993. *The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself*. 2. baskı New York: Free Press (Orijinali 1978)

Buchanan, J. M. ve Tullock, G. 1962. *The Calculus of Consent*. Ann Arbor: University of Michigan Press

Campbell, J. 2007. Why Would Corporations Behave in Socially Responsible Ways? An Institutional Theory of Corporate Social Responsibility. *Academy of Management Review*, 32, 3: 946-67

Coase, R. 1937. The Nature of the Firm. *Economica*, 4: 386-405.

Coase, R. 1960. The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 3: 1-44.

Crane, A., Matten, D. ve Moon, J. 2008. *Corporations and Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cucinotta, A., Pardolesi, R. ve Van Den Bergh, R. (editörler) 2002. *Post-Chicago Developments in Antitrust Law*. Cheltenham: Elgar.

Dahl, R. A. 1982. *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy Versus Control*. New Haven, CT: Yale University Press.

Friedman, M. 1970. The Social Responsibility of Business Is to Increase its Profits. *New York Times Magazine*, 13 Eylül.

Friedman, M. ve Friedman, R. D. 1980. *Free to Choose*. New York: Harcourt.

Froud, J., Johal, S., Papazian, V. ve Williams, K. 2004. The Temptation of Houston: A Case Study of Financialisation. *Critical Perspectives On Accounting*, 15, 6-7: 885-909.

Galbraith, J. K. 1952. *American Capitalism: The Concept of Counter-Vailing Power.* Boston: Houghton-Mifflin.

Green, D. ve Shapiro, I. 1996. *Pathologies of Rational Choice Theory.* New Haven, CT: Yale University Press.

Havel, V. 1985. *The Power of the Powerless.* London: Hutchinson.

Hertz, N. 2001. Better to Shop than Vote? *Business Ethics: A European Review*, 10: 190-3.

Hirschman, A. 2008. *Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?* Çev. Barış Cezar. Metis Kitap.

IMF 2010. *A Fistful of Dollars: Lobbying and the Financial Crisis.* Washington, DC: Uluslararası Para Fonu.

Jensen, M. 2001. Value Maximization, Stakeholder Theory, and the Corporate Objective Function. *Journal of Applied Corporate Finance*, 14, 3: 8-21.

Johnson, S. 2009. The Quiet Coup. *Atlantic Home.* Mayıs.

Kay, J. 2007. The Failure of Market Failure. *Prospect.* 26 Temmuz.

Jocka, J. 2004. Civil society in Historical Perspective. *European Review*, 12, 1: 65-79.

Le Grand, J. 2006. *Motivation, Agency and Public Policy: Of Knights and Knaves, Pawns and Queens.* Yeniden düzenlenmiş kağıt kapaklı basım. Oxford: Oxford University Press.

Lindblom, C. E. 1977. *Politics and Markets.* New York: Basic Books.

Marquand, D. 2004. *The Decline of the Public: The Hollowing Out of Citizenship.* Cambridge: Cambridge University Press.

Néron, P.-Y. 2010. Business and the Polis: What Does it Mean to See Corporations as Political Actors? *Journal of Business Ethics*, 94, 3: 333-52.

OECD 1994. *The Jobs Study.* Paris: OECD.

Olson, M. 1982. *The Rise and Decline of Nations.* New Haven: Yale University Press.

Posner, R. A. 2001. *Antitrust Law.* 2. baskı. Chicago: University of Chicago Press.

Rasche, A. ve Kell, G. 2010. *The UN Global Compact: Achievements, Trends and Challenges.* Cambridge: Cambridge University Press.

Reich, R. 2008. *Supercapitalism.* New York: Vintage Books.

Roy, W. G. 1997. *Socializing Capital: The Rise of the Large Industrial Corporation in America.* Princeton, NY: Princeton University Press.

Ruggie, J. G. 2007. Business and Human Rights: The Evolving International Agenda. *American Journal of International Law*, 101, 4: 819-40.

Ruggie, J. G. 2009. Business and Human Rights: Towards Operationalizing the 'Prospect, Respect and Remedy' Framework. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, On Birinci Oturum, New York, 22 Nisan.

Sabel, C., Fung, A. ve Karkainen, B. 1999. Beyond Backyard Environmentalism. *Boston Review*, 24, 5.

Schmalensee, R. 2002. *Lessons from the Microsoft Case*. Floransa: Avrupa Üniversitesi Enstitüsü.

Spini, D. 2006. *La società postnazionale*. Rome: Meltemi.

UK Treasury 2004. *Microeconomic Reform in Britain: Delivering Opportunities for All*. London: HMSO.

Vogel, D. 2008. Private Global Business Regulation. *Annual Review of Political Science*, 11: 261-82.

Williamson, O. E. 1985. *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Free Press.

Williamson, O. E. ve Masten, S. E. 1995. *Transaction Cost Economics*. Aldershot: Edward Elger.

Wolf, M. 2008. *Fixing Global Finance*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

EK OKUMALAR

Bölüm 1: Neoliberalizmin Sabık Geçmişi

Amato, G. 1997. *Antitrust and the Bounds of Power*. Oxford: Hart.

Campbell, J. L.ve Pedersen, O. K. (editörler) 2001. *The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Harvey, D. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Medema, S. G. 2009. *The Hesitant Hand: Taming Self Interest in the History of Economic Ideas*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Bölüm 4: Özel Şirketler ve Kamu Girişimleri

Flinders, M. 2005. The Politics of Public-Private Partnerships, *British Journal of Politics and International Relations*, 7: 215-39

Freedland, M. 1998. Public Law and Private Finance – Placing the Private Finance Initiative in a Public Frame. *Public Law*: 288-307

Froud, J. ve Shaoul, J. 2001. Appraising and Evaulating PFI for NHS Hospitals. *Financial Accountability and Management*, 17, 3: 247-70

Osborne, D. ve Gaebler, T. (1992). *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector*. Wokingham: Addison-Wesley.

Bölüm 5: Özelleştirilmiş Keynesçilik: Disiplin Yerine Borç

Bellofiore, R. ve Halevi, J. 2012. Deconstructing Labor: A Marxian – Kaleckian Perspective on What Is 'New' in Contemporary Capitalism and Economics. C. Gnos ve L.-P. Rochon (editörler), *Employment, Growth and Development: A Post-Keynesian Approach*, Cheltenham: Elgar.

Boyer, R. 2005. From Shareholder Value to CEO Power: The Paradox of the 1990s. *Competition & Change*, 9, 1: 7-47

David, G. F. 2009. *Managed by the Markets: How Finance Reshaped America*. Oxford: Oxford University Press.

Finlayson, A. 2009. Financialization, Financial Literacy and Asset-Based Welfare. *British Journal of Politics & International Relations*, 11, 3: 400-21

Hay, C. 2009. Good Inflation, Bad Inflation: The Housing Boom, Economic Growth and the Disaggregation of Inflationary Preferences in the UK and Ireland. *British Journal of Politics & International Relations*, 11, 3: 461-78.

Kay, J. 2009. *The Long and the Short of It*. London: The Erasmus Press.

Bölüm 6: Şirket-Siyaset Kördüğümünden Kurumsal Sosyal Sorumluluğa

Mellahi, K., Morrell, K. ve Wood, G. 2010. *The Ethical Business*. London: Palgrave.

Bölüm 7: Değerler ve Sivil Toplum

Hallberg, P. ve Wittrock, B. 2006. From *koinonia politike* to *societas civilis*: Birth, Disappearance and First Renaissance of the Concept. P. Wagner (editör), *The Language of Civil Society*. Oxford: Berghahn.

Keane, J. (editör) 2006. *Civil Society: Berlin Perspectives*. Oxford: Berghahn.

Van Kersbergen, K. 1995. *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State*. London: Routledge.

THG
022813
BOH

Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü

COLIN CROUCH

2008-2009 mali krizi, son yıllarda ileri ekonomilerin siyasi ortodoksisini oluşturan fikirler bütünü olan neoliberalizme temelden bir meydan okuyuş sergiliyor gibi gözüktü. Bu önemli yeni kitapta Colin Crouch, neoliberalizmin bu meydan okumayı umursamayacağını öne sürüyor. Sebebi, her ne kadar serbest piyasalarla ilgili gözükse de, neoliberalizmin icraatta dev şirketlerin kamusal yaşamı tahakküm altına almasıyla ilgileniyor olması. Mali kriz ve bazı finans kuruluşlarının 'batmayacak kadar büyük' olduğunun kabul edilmesi bu duruma ket vurmaktansa iyice pekiştirdi. Siyasi tartışmaların büyük bir kısmı hâlâ piyasayla devlet arasındaki çekişmelerle meşgul olsa da, şirketin her ikisine yaptığı etki bugün çok daha önemlidir.

Bu duruma gelmemizi sağlayan birkaç sebep vardır:

- Paraya düşkün siyasetçiler ve partiler için bağışları giderek önem kazanan şirketlerin lobi gücü;
- Piyasalarını biçimlendirip hâkimiyet kuracak kadar büyük olan şirketlerin, rekabet gücünün zayıflaması;
- Kamu ihaleleri sayesinde hükümetle özel ilişkiler sağlayan şirketlerin kamu düzeni üzerinde uyguladıkları güç;
- Kendi kurumsal sosyal sorumluluk gündemlerini tertipleyen teşebbüslerin elde ettiği ahlaki inisiyatif.

Demokratik siyaset ve serbest piyasaları zayıflatan bu süreçler çoğunlukla kaçınılmazdır ve her zaman kötü niyetli değildir. Dolayısıyla gelecek için umut, saf piyasa ekonomisine erişmek için bunları baskı altına almakta değil, aksine dev şirketleri siyasi tartışmaların ortasına çekmektedir.

"Colin Crouch; Keynes, Kalecki ve Shonfield'dan sonra modern kapitalizm üzerine en önemli siyasi iktisat çalışmasını üretti. Neoliberalizm ideolojisinin nasıl dev şirketlerin gücüyle birleşerek devlet yetkililerinin, siyasi partilerin, şirketçi düzenlemelerin ve kitlesel medyanın rollerini geri dönülemez bir biçimde değiştirdiğini yakalıyor. Bu esnada, günümüzün en aşikâr çelişkisini – niçin neoliberal siyasetin büyüme, refah ve eşitlik vaatlerini gerçekleştirmekteki başarısızlığı ortada olmasına rağmen seçmenlerden ve toplumdan gelen tepkinin bu kadar acınası ve etkisiz olduğunu – açıklamayı da başarıyor."

Philippe C. Schmitter, Avrupa Üniversitesi Enstitüsü

"Colin Crouch, büyük şirketlerde vücut bulan neoliberalizmin 2008 mali krizini ortaya çıkardığını ve buna rağmen, ne gariptir ki, nasıl geri kalan herkesin sırtından servet ve güç elde ettiğini gösteriyor. Merak uyandıran bir okuma."

Michael Mann, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles

1 762000 02960

ISBN: 978-9944-105-54-5
9 789944 105545